

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Žena a ženská kultura v morálním týdeníku Theresie und Eleonore

Vedoucí práce: PhDr. et Dr. phil. Ivo Cerman, Ph.D.
Autorka práce: Bc. Veronika Mezerová
Studijní obor: Historie (HISn)
Ročník: 2.

2012

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Ve Frýdlantu, 25. července 2012.

.....
Bc. Veronika Mezerová

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala v první řadě vedoucímu mé práce, panu PhDr. et Dr. phil. Ivo Cermanovi, Ph.D., za jeho trpělivost v předchozích týdnech při dokončování práce.

Druhé poděkování směřuji své mamince a tatínkovi, též za trpělivost, morální podporu a poskytování tolik potřebných cukrů.

V neposlední řadě bych ráda poděkovala Mgr. Adéle Holoubkové za pomoc s anotací a Mgr. Miroslavovi Žitnému, za celkovou podporu mých myšlenek a přístupů.

Anotace

Diplomová práce *Žena a ženská kultura v morálním týdeníku Theresie und Eleonore* představuje, po bakalářské práci *Sonnenfelsův morální týdeník pro ženy Theresie und Eleonore*, v širším interpretačním měřítku další výsledky studia Sonnenfelsova týdeníku. Předmětem práce je nejen zařazení týdeníku *Theresie und Eleonore* do evropského kontextu, ale především modelace Sonnenfelsovy představy ženy a její kultury.

V první části práce je stručně shrnut vývoj evropských morálních týdeníků spolu se zařazením *Theresie und Eleonore* mezi morální týdeníky pro ženy. Další část práce analyzuje jednotlivá vydání týdeníku a prvky, které určují příslušnost *Theresie und Eleonore* k žánru.

Centrální část práce se zaměřuje na Sonnenfelsovu modelaci ženy, tedy na typy žen, morální vzory, které Sonnenfels ve svém týdeníku vytvořil. Důležitým prvkem centrální části je Sonnenfelsovo vytváření umělé ženské kultury.

Abstract

After the bachelor thesis *The Sonnenfels' weekly moral women's magazine Theresie und Eleonore*, the diploma thesis *Woman and women culture in moral magazine Theresie und Eleonore* represents another result of the *Sonnenfels's weekly magazine analysis in a wider interpretative criterion. Theresie und Eleonore*. The object of this thesis is not only the classification of this magazine into the European context, but mainly the construction of a model of Sonnenfels's vision of a woman and her culture.

In the first part, the development of European moral magazines together with the classification of *Theresie und Eleonore* among moral magazines for women are briefly described. Another part analyses particular editions and the features that determine the affiliation of *Theresie und Eleonore* with its genre. The central part focuses on Sonnenfels's modeling of woman, therefore on the different types of women and moral models, which he created in his own weekly magazine. An important element of the central part is Sonnenfels's creation of an artificial women culture.

Obsah

1. Úvod	- 5 -
1.1. Morální týdeníky a ženy v centru bádání.....	- 6 -
1.2. Téma a struktura práce.....	- 12 -
1.3. Metodologie.....	- 15 -
1.4. Práce s textem.....	- 16 -
2. Morální týdeníky	- 17 -
2.1. Anglické vzory - <i>The Tatler, The Spectator, The Guardian</i>	- 18 -
2.2. Rozšíření žánru do Evropy	- 21 -
2.3. Rozkvět žánru - německé morální týdeníky.....	- 23 -
2.4. Druhá vlna rozkvětu - vídeňské a pražské morální týdeníky.....	- 27 -
2.5. Morální týdeníky. Ctnostný život = šťastný život.....	- 29 -
2.6. Morální týdeníky - četby pro ženy?.....	- 33 -
3. Knižní vydání morálních týdeníků	- 35 -
3.1. Knižní podoba morálních týdeníků ve středoevropském prostředí.....	- 34 -
3.2. Knižní vydání <i>Theresie und Eleonore</i>	- 37 -
3.3. Jednotlivé listy týdeníku.....	- 37 -
3.4. První knižní vydání roku 1767	- 38 -
3.5. Druhé vydání z roku 1769.....	- 38 -
3.6. Vydání z roku 1773.....	- 41 -
3.7. Sonnenfelsovy <i>Gesammelte Schriften</i>	- 42 -
4. <i>Theresie und Eleonore</i> . „Týdeník od ženského pokolení? Ano! A pro ženské pokolení!“	- 44 -
4.1. Autorství týdeníku	- 46 -
4.2. Postavy týdeníku a jejich variace.....	- 52 -
4.3. Korespondence a povídky.....	- 54 -
5. Žena a ženská kultura	- 58 -
5.1. Terezie a Eleonora jako vzory.....	- 60 -
5.2. Dvě variace ženy - mladá dívka, vdaná žena	- 63 -
5.3. Výchova mladé dívky.....	- 64 -
5.4. Nápadníci a manželé.....	- 68 -
5.5. Ženy dospělé a vdané.....	- 74 -
5.6. Zbožnost ženy.....	- 75 -

5.7. Ženy - postavy v týdeníku.....	- 76 -
6. Čtenářka a autorka.....	- 80 -
6.1. Morální týdeníky.....	- 82 -
6.2. Poezie.....	- 82 -
6.3. Román.....	- 87 -
6.4. Vhodná "Lektüre" pro dívky.....	- 88 -
6.5. Romány - vhodná literatura pro ženy?.....	- 91 -
6.6. Sonnenfels kontra Richardson.....	- 92 -
7. Přátelství a přítelkyně	- 96 -
8. Muži v týdeníku	- 98 -
9. Závěr.....	- 100 -
Seznam literatury	- 109 -
Přílohy.....	- 110 -

1. Úvod

Morální týdeníky představují zcela jedinečný žánr literatury, ukazující tendence v myšlení doby osvícenství.

Pro osvícenskou éru je charakteristické zaměření se na morálku, ctnostný život a používání vlastního rozumu. Vzniká morální filozofie a moralizující příručky ctnostného života. Vedle těchto děl se začala objevovat beletrie, poezie a divadlo, přejímající vzdělávání čtenářstva a publika.

Snahou Gottscheda, Gellerta a dalších se v německém měšťanském prostředí ve větší míře probouzel intelektuální život.

Rozvoj osvícenských myšlenek probíhal v evropských zemích v delších časových úsecích. Asi největší časový rozdíl v rozvoji osvícenství je v dataci anglické osvícenství a českého osvícenství. Tento rozdíl velmi pěkně mapují právě morální týdeníky. První anglický týdeník vyšel roku 1709, první pražský týdeník až v roce 1771. I další týdeníky mapují současnému badateli vývoj myšlenkových tendencí, specifických pro morální týdeníky.

Morální týdeníky vytvářely zajímavou protiváhu k moralizujícím spisům na jedné straně, a k beletrii na straně druhé. Z obou stran přejaly charakteristické rysy, které spojily ve velmi originální a flexibilní medium.

Autory týdeníků byli literáti a filosofové, proto jejich obsah často korespondoval s dobovou literární produkcí a jejich frekvence zase odkazovala na dobové časopisy.

Žánr morálních týdeníků byl charakteristický pro dobu osvícenství a vzhledem ke svému specifickému obsahu byl na konci 18. století, i přes četná pozdější vydání, celý žánr uzavřen. Odpovídal své době, na konci její éry zmizel v ústraní.

1.1. Morální týdeníky a ženy v centru bádání

Literatury, která by se přímo týkala morálních týdeníků, existuje především v německo-jazyčném prostředí velké množství. V českém prostředí vznikla pouze jedna jazykově česká práce a dvě studentské práce. V následujícím přehledu budou zmíněny nejvýznamnější zahraniční a české práce.

Základním dílem pro studium morálních týdeníků je syntetická práce Wolfganga Martense "*Die Botschaft der Tugend*" z 60. let, shrnující všechny německé morální týdeníky.¹ Wolfgang Martens shrnul prvky, charakterizující žánr a nashromáždil úctyhodné množství týdeníků.

Martensovy závěry však nejsou definitivní a nabízí se tak prostor pro detailní studium jednotlivých týdeníků.

Shrnující charakter má článek rakouského badatele Klaus-Dietera Ertlera "*Moralische Wochenschriften*",² který je cenný především pro svůj výčet francouzských, nizozemských, italských a španělských morálních týdeníků., které se v jiných publikacích téměř neobjevují. Prostor je zde samozřejmě věnován prvním anglickým týdeníkům a trochu méně německým morálním týdeníkům.

Ve svých dalších pracích, např. "*Tugend und Vernunft in der Presse der spanischen Aufklärung - El Censor*",³ se Klaus-Dieter Ertler věnuje románským morálním týdeníkům, což je v badání morálních týdeníků, které se zaměřuje především na anglické a německé týdeníky, velmi osvěžující.

¹ Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutsche moralische Wochenschriften*, Stuttgart 1971.

² Klaus-Dieter ERTLER, *Moralische Wochenschriften* – <http://www.ieg-ego.eu/de/threads/modelle-und-stereotypen/anglophilie/klaus-dieter-ertler-moralische-wochenschriften>, odkaz je funkční k 15. 3. 2012.

³ Klaus-Dieter ERTLER, *Tugend und Vernunft in der Presse der spanischen Aufklärung - El Censor*, Tübingen 2004.

Přímo na vídeňské týdeníky se ve své disertační práci zaměřil rakouský badatel Robert Herrmann.⁴ Věnoval se například týdeníku *Der Mann ohne Vorurtheil*, což je asi nejznámější Sonnenfelsův týdeník. Týdeník *Theresie und Eleonore* zmíněn nebyl.

Na morální týdeníky je obecně nahlíženo jako na medium charakteristické pro 18. století, tedy dobu osvícenství, a z tohoto důvodu jsou častěji zařazovány do dějin novin a časopisectví, než do dějin literatury.

Tento pohled předložil Robert E. Pruz ve starší práci "*Geschichte den deutsche Journalismus*",⁵ Joachim Kirchner⁶ a z novějších prací např. Rudolf Stöber,⁷ jenž ve své práci "*Deutsche Pressegeschichte*" zevrubně vyličil vývoj celého německého časopisectví a vydávání novin. Vše je doplněno přehlednými grafy a tabulkami.

Morálním týdeníkům v genderovém kontextu se věnuje literární historička Helga Brandes, jejíž příspěvky se objevují především v literárních sbornících. Za všechny je možné vyjmenovat stručné uvedení do problematiky žánru v příspěvku "*Moralische Wochenschriften*",⁸ který nijak nevybočuje ze zasetého studia týdeníků. Genderové práce se zabývají především obrazem ženy v morálních týdenících v práci "*Der Wandel des Frauenbildes in den deutschen Moralischen Wochenschriften*",⁹ ženou autorkou a čtenářkou v příspěvcích "*Die Zeitschrift im 18. Jahrhundert und*

⁴ Robert HERRMANN, *Die moralische Wochenschriften Wiens im 18. Jahrhundert (1749 – 1788). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte öffentlicher Kommunikation*, Phil. Diss., Wien 1987.

⁵ Robert E. PRUZ, *Geschichte den deutsche Journalismus. Zum ersten Mal vollständig aus den Quellen gearbeitet*, Hannover 1845.

⁶ Joachim KIRCHNER, *Die Grundlage des deutschen Zeitschriftenwesens, mit einer Gesamtbibliographie der deutsche Zeitschriften bis zum Jahre 1790*, Leipzig 1928, 1931.

⁷ Rudolf STÖBER, *Deutsche Pressegeschichte. Einführung, Systematik, Glossar*, Konstanz 2000.

⁸ Helga BRANDES, *Moralische Wochenschriften*, in: Ernst Fischer (Hrsg.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700 – 1800*, München 1999, s. 225 – 232.

⁹ Helga BRANDES, *Der Wandel des Frauenbildes in den deutschen Moralischen Wochenschriften. Vom aufgeklärten Frauenzimmer zur schönen Weiblichkeit*, in: Wolfgang Frühwald - Alberto Martino (edd.), *Zwischen Aufklärung und Restauration – Sozialer Wandel in der Literatur (1700 - 1848)*, Tübingen 1989, s. 49 – 54.

*die Diskurse der Geschlechter*¹⁰ a "*Die Entstehung eines weiblichen Lesepublikums im 18. Jahrhundert*".¹¹

Téma ženské vzdělávání v morálních týdenících zkoumala Christiane Brokmann-Nooren ve své knize "*Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert*".¹² Autorka se zde zaměřila na morální týdeníky raného osvícenství a ke každému vybranému týdeníku připojila medailon s obsahem a pohledem na ženskou problematiku. Navíc zde shrnuje dosavadní bádání a je dááno do kontextu s poznatky autorky.

Konkrétně týdeníku *Theresie und Eleonore* se přímo věnují dvě zajímavé práce. První, popisná a shrnující, je diplomová práce "*Die moralischen Wochenschriften des Freiherrn Joseph von Sonnenfels*" rakouské literární historičky Marjem Schleien.¹³ Druhou prací je příspěvek Reginy Nörtemann "*Schwache Werkzeuge als öffentliche Richterinnen*",¹⁴ kde jsou v centru pozornosti dva významné týdeníky s vymyšleným ženským autorstvím – Gottschedův týdeník *Die Vernünftigen Tadlerinnen* a Sonnenfelsův týdeník *Theresie und Eleonore*. Autorka se zde zaměřila především na studium smyšleného autorství a na to, co tvořilo oba zmíněné týdeníky. V případě *Theresie und Eleonore* pracovala Regina Nörtemann především s prvním listem týdeníku, ve kterém se nachází pojednání o ženě a zaměřila se též na obě dvě domnělé autorky a jejich možné autorství.

¹⁰ Helga BRANDES, *Die Zeitschrift im 18. Jahrhundert und die Diskurse der Geschlechter*, Das Achtzehnte Jahrhundert. Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhundert, 29, 2, Wolfenbüttel 2005, s. 179 – 191.

¹¹ Helga BRANDES, *Die Entstehung eines weiblichen Lesepublikums im 18. Jahrhundert. Von den Frauenzimmerbibliotheken zu den literarischen Damengesellschaften*, in: Paul Goetsch (ed.), *Lesen und Schreiben im 17. und 18. Jahrhundert. Studien zu ihrer Bewertung in Deutschland, England, Frankreich*, Tübingen 1994, s. 125 – 135.

¹² Christiane BROKMANN-NOOREN, *Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert. „gelehrtes Frauenzimmer“ und „gefällige Gattin“*, Oldenburg 1994, s. 105 – 159.

¹³ Marjem SCHLEIEN, *Die moralischen Wochenschriften des Freiherrn Joseph von Sonnenfels*, Phil. Diss., Wien 1936.

¹⁴ Regina NÖRTEMANN, *Schwache Werkzeuge als öffentliche Richterinnen. Zur fiktiven weiblichen Herausgeber- und Verfasserschaft in Moralischen Wochenschriften des 18. Jahrhunderts*, *Archiv für Kulturgeschichte* 72, 1990, s. 381 – 404.

Německým a anglickým týdeníkům je věnován prostor i v dalších pracích, které primárně o morálních týdenících nepojednávají. Jedná se o knihy Petera André-
Alta,¹⁵ Ehrharda Bahra,¹⁶ Olwen Hufton,¹⁷ Gero von Wilperta¹⁸ a dalších. Hodnotné
informace k anglickým morálním týdeníkům obsahuje "*Norton Anthology of English
Literature*".¹⁹

Morálním týdeníkům v českém prostředí se věnují dvě práce. Starší je kniha
Arnošta Krause "*Pražské časopisy*",²⁰ kde je stručně shrnuta historie morálních
týdeníků, jsou zmíněny významné rakouské týdeníky a po té je přistoupeno
k představení všech pražských časopisů a morálních týdeníků z doby osvícenství.
Druhou prací je diplomová práce Kristiny Strachové „*Morální časopisy pražského
osvícenství. Srovnání a literární analýza "Die Sichtbare" a "Die Unsichtbare"*“,²¹
analyzující dva týdeníkové představitele pražské osvícenství, "*Die Sichtbare*" a "*Die
Unsichtbare*".

Pražským morálním týdeníkům se v posledních letech věnovala německá badatelka
Helga Meise ve své práci *Kommunikation und Information im urbanen Raum: Die
Prager Moralischen Wochenschriften 1770 – 1785*.²²

Vedle literatury, zabývající se dějinami morálních týdeníků a dějinami novin a
časopisectví všeobecně, je pro výzkum morálního týdeníku konkrétně v rakouské
prostředí nutné pracovat s rakouskými literárními dějinami 18. století, které

¹⁵ Peter-André ALT, *Aufklärung*, Stuttgart 2007.

¹⁶ Ehrhard BAHR (ed.), *Dějiny německé literatury 2. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006.

¹⁷ Olwen HUFTON, *Frauenleben. Eine europäische Geschichte*, Frankfurt a./M. 2002.

¹⁸ Gero von WILPERT, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart 2001.

¹⁹ Stephen GREENBLATT (ed.), *The Norton anthology of English Literature*. Volume 1, New York 2006

²⁰ Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770 – 1774 a české probuzení*, Praha 1909.

²¹ Kritina STRACHOVÁ, *Morální časopisy pražského osvícenství. Srovnání a literární analýza "Die Sichtbare" s "Die Unsichtbare"*, České Budějovice 2010 (= Diplomová práce).

²² Helga MEISE, *Kommunikation und Information im urbanen Raum: Die Prager Moralischen Wochenschriften 1770 – 1785*, in: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (edd.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden 2009.

tematicky ukotví celý týdeník a zasadí jej do celkového kontextu rakouské literatury této doby.

Nejvýznamnější práce pochází z pera Herberta Zemana, při sestavování diplomové práce byla využita jeho stať *Die österreichische Literatur im Zeitalter Maria-Theresias und Josephs II.*,²³ jež je velice přehledným shrnutím všech žánrů literatury, včetně divadla, hudby a opery, které se objevovaly v letech 1740 až 1780 v rakouském prostředí. Ve sborníku, ve kterém byla otištěna zmíněná stať, se dále objevila práce Helmuta W. Langa,²⁴ která je obsáhlým shrnutím časopisecké produkce v rakouském prostředí v letech 1740 – 1815.

Významný zdrojem poznatků ke studiu obsahu týdeníku *Theresie und Eleonore* jsou Sonnenfelsovy životopisy a především Sonnenfelsova autobiografie. Ta poprvé vyšla v roce 1778 v díle Ignáce de Lucy,²⁵ o sto let později, přesněji roku 1882 ji ve svém životopise o Sonnenfelsovi zveřejnil Willibald Müller.²⁶ Ze starších autorů stojí ještě za zmínku Franz Kopetzky,²⁷ jenž ve své práci o bratrech von Sonnenfels věnoval týdeníku *Theresie und Eleonore* kapitolku, ve které však neuvedl nic neznámého.

Z novějších prací o Sonnenfelsovi se o jeho literární tvorbě zmiňuje Helmut Reinalter,²⁸ zmiňující týdeníky *Der Mann ohne Vorurtheil* a *Theresie und Eleonore*. Opět se však jedná o stručný popis obsahu.

Studie Zdeňky Stokláskové²⁹ přibližuje Sonnenfelse jako divadelního kritika, pro potřeby diplomové práce je však v této studii zásadní pohled na vyličení Sonnenfelsova vzdělání ve vlastním životopise.

²³ Herbert ZEMAN (ed.), *Literaturgeschichte Österreichs. Von den Anfängen im Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz 1996.

²⁴ Helmut W. LANG, *Die Zeitschriften in Österreich zwischen 1740 – 1815*, in: H. Zeman (ed.), *Literaturgeschichte*, s. 203 – 227.

²⁵ Ignaz de LUCA, *Das gelehrte Österreich*, Wien 1778.

²⁶ Willibald MÜLLER, *Josef von Sonnenfels. Biographische Studie aus dem Zeitalter Aufklärung in Österreich*, Wien 1882.

²⁷ Franz KOPETZKY, *Josef und Franz Sonnenfels. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpaares*, Wien 1882.

²⁸ Helmut REINALTER (ed.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988.

Nejnovější publikace zabývající se Sonnenfelsovým životem a jeho tvorbou, překvapivě i literární, pochází od Simona Karstense.³⁰ Sonnenfelsovi jako autorovi morálních týdeníků je zde věnován jistý prostor, avšak autor nepřichází s novými poznatky, spíše shrnuje předchozí studie.

V centru pozornosti této práce stojí nejen konkrétní morální týdeník a jeho autor, ale především i ženy, na které se pohled v průběhu 18. století dost razantně změnil, jak bude později naznačeno.

Pro diplomovou práci bylo využito několik publikací, které byly do jisté míry použity při pohledu na ženu v týdeníku. Do jisté míry proto, že zásadní pro práci byl Sonnenfelsův vlastní pohled, který však musel být podepřen myšlenkovými tendencemi jeho doby.

Vedle již zmiňované práce Olwen Hufton,³¹ shrnující celkově evropskou ženu, existuje stať věnující se přímo ženě v době osvícenství, tedy *Die Frau der Aufklärung*.³²

Ženám v době osvícenství se přímo věnuje kniha *Frauen in der Aufklärung*,³³ pro potřeby práce momentálně spíše zajímavá, než užitečná.

Další z pohledů na ženy a jejich veřejné působení, ovšem v každé práci z trochu odlišné perspektivy, přednesly Helga Meise se v práci o ženách autorkách a čtenářkách *Die Unschuld und die Schrift*³⁴ a Claudia Opitz v práci *Tugend, Vernunft und Gefühl*.³⁵

²⁹ Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse*, in: Jiří Malíř a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. Století*, Brno 2008.

³⁰ Simon KARSTENS, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels*, Wien – Köln – Weimar 2011.

³¹ O. HUFTON, *Frauenleben*.

³² Dominique GODINEAU, *Die Frau der Aufklärung*, in: Michele Vovelle, *Der Mensch der Aufklärung*, Essen 2004.

³³ Iris BUBENIK-BAUER – Ute SCHLAZ-LAURENZE, *Frauen in der Aufklärung. „ihr werten Frauenzimmer, auf!“*, Frankfurt a. M. 1995.

³⁴ Helga MEISE, *Die Unschuld und die Schrift. Deutsche Frauenromane im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992.

³⁵ Claudia OPITZ (ed.), *Tugend, Vernunft und Gefühl*, Münster 2000.

K přístupu k ženské četbě, popřípadě i vlastní tvorbě, je možné uvést dvě práce. První z nich je kniha Merry E. Wiesner *Women and gender in early modern Europe*,³⁶ ve které jsou představeny nejvýznamnější představitelky z řad žen, pro nás zásadní především spisovatelky. Poslední prací je *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*,³⁷ kde bohužel není ženě v 18. století téměř v žádném směru věnován větší prostor. Jednu z výjimek tvoří opět čtenářky, případně autorky, kde jsou zmíněny dcery Františka Antonína Šporka, které do doby 18. století spadají.

1.2. Téma a struktura práce

Představení a interpretace morálního týdeníku *Theresie und Eleonore*, díla významného rakouského osvícence Josefa von Sonnenfelse, bylo od počátku rozvrženo do dvou prací. Bakalářská práce „*Sonnenfelsův morální týdeník pro ženy Theresie und Eleonore*“ měla za cíl představit nejen konkrétní týdeník, ale především celý žánr morálních týdeníků, v českém prostředí méně známý.

Diplomová práce by měla pokračovat v představení žánru a pokusit se o analýzu a interpretaci obsahu týdeníků *Theresie und Eleonore*.

Důležitým bodem práce bude zařazení týdeníku do celého žánru, tedy do více než šedesátileté tradice morálních týdeníků. Zařazení nebude pouze strukturální a obsahové, v centru zájmu budou stát i podoby tisků německých morálních týdeníků. Pro tento záměr se podařilo prostudovat tři ze čtyř knižních vydání *Theresie und Eleonore*, tedy první vydání z roku 1767 v Österreichische National Bibliothek, třetí vydání z roku 1773 ve Strahovské knihovně a čtvrté vydání v Sonnenfelsových *Gesammelte Schriften* z roku 1784 ve frýdlantské hradní knihovně. Druhé vydání týdeníku a vydání dalších morálních týdeníků bylo prostudováno v digitalizované podobě na stránkách archive.org a books.google.cz.

³⁶ Merry E. WIESNER, *Women and gender in early modern Europe*, Cambridge 2000.

³⁷ Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

V souvislosti s bakalářskou prací bude přistoupeno k revizi některých kapitol, protože další výzkum ukázal skutečnosti, které v některých bodech pozměnily původní závěry. Vedle nových skutečností budou rozšířeny vybrané kapitoly bakalářské práce.

U těchto původních kapitol nebude ponecháno původní znění, avšak jejich zaměření bude identické. K tomuto kroku bude přistoupeno především kvůli změně pohledu autorky na jisté skutečnosti.

Práce je rozdělena do tří velkých tematických bloků, dělených do menších kapitol, které odpovídají kladeným otázkám.

V centru pozornosti prvního bloku stojí morální týdeníky všeobecně. Jejich vznik, vývoj a postupné zanikání. Jedná se o úvodní kapitolu, stručně uvádějící do problematiky žánru, čímž je připravena scéna pro následující blok, týkající se morálního týdeníku *Theresie und Eleonore*.

Kapitoly druhého bloku se zaměřují na knižní vydání týdeníku spolu se srovnáním knižní podoby německých týdeníků obecně. Dále bude nastíněna struktura týdeníku a otázky jeho vzniku.

Kapitoly třetího bloku budou již zaměřeny na Sonnenfelse a jeho modelování ženy a ženské kultury. Tematicky se autorka zaměří na ženy, které Sonnenfels pomocí týdeníku formoval. V tomto případě se bude jednat o uměle vytvořené skupiny, které označují jednotlivé modely ženy. Prostor bude věnován ženě všeobecně, svobodné dívce, vdané ženě, čtenářce a autorce, přítelkyni a v neposlední řadě i muži, kterak byl v týdeníku vykreslen a za pomoci jakých prostředků. Vzhledem k tématům jednotlivých listů týdeníků a k vytvoření skupin se v některých případech budou jednotlivé kapitoly překrývat, doplňovat a navazovat na sebe. Jejich struktura proto nebude pevně daná.

Základem třetího bloku bude zajímavý rys morálních týdeníků a literatury pro ženy v 18. století všeobecně, vytváření umělé ženské kultury, což je pokus autorky práce o trochu odlišný pohled na morální týdeníky.

Jednotlivé kapitoly odpovídají kladeným otázkám, které stojí především na základních třech otázkách – co přesně byl morální týdeník? Komu byl určen? Kdo jej vytvořil? S tím souvisí i další otázky, které se již týkají samotného autora a jeho

pohledu na ženy a ženskou kulturu své doby, zvláště potom otázka, zda Sonnenfels přichází s novým typem ženy, případně i muže. Sonnenfels v týdeníku velmi často rozlišoval mužské a ženské pohlaví, popřípadě „naše pohlaví“ v případě žen, což je jev, který nesmí být opominut.

Velmi podstatným jevem je potom Sonnenfelsovo formulování morálních hodnot, na kterých by si ženy měly zakládat. Sonnenfels do týdeníku, ať již záměrně či náhodně, vkládal své životní zkušenosti a postoje, což bude patrné při srovnání obsahu jednotlivých listů se Sonnenfelsovým životem a vlastními myšlenkami, formulovanými v jeho vlastním životopise, korespondenci a dalších dílech.

V rámci textu budou umístěny tabulky přímo se týkající obsahu. Závěr práce doplní obrazové přílohy.

1.3. Metodologie

Práce se zcela jasně zařazuje především do gender history, kulturní historie a vzhledem k důrazu na Sonnenfelsovy vlastní myšlenky, též i do intelektuální historie. Do gender history spadá práce nejen tematicky a jazykově, ale především díky jasnému směřování celého týdeníku k vytváření odlišnosti mezi pohlavími. Pojem gender je zde vnímán v původním významu slova, jak jej formulovala Joan W. Scott ve své práci *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*.³⁸

Pod pojmem gender history není v práci zobrazována pouze žena a její společenská a kulturní situace, jak je zvykem některých českých prací, ale v centru zájmu stojí Sonnenfels, tedy muž, jako autor, prezentující svůj pohled na ženy. Dále je zde věnován prostor pohledu na muže všeobecně, jak byl údajně prezentován ženami.

Vlivy kulturní historie jsou patrné v úvodní kapitole o morálních týdenících, v kapitole o jednotlivých vydáních a týdeníků, ale i v centrální části, kde bylo přístupů kulturní historie využito především v kapitole o čtenářkách a autorkách. Pro celkový vhled do problematiky kulturní historie bylo pracováno především s *Kompendium Kulturgeschichte* od Ute Frevert,³⁹ *Co je kulturní historie?* Petera Burkeho⁴⁰ a s příspěvkem Rogera Chartiera *Texts, Printing, Readings*.⁴¹

Do intelektuální historie spadá práce díky Sonnenfelsově autorství týdeníku a jasné prezentaci vlastních myšlenek. Pro práci byla podstatná teoretická stať *What is intellectual history?*,⁴² která spíše určila budoucí směřování práce s morálními týdeníky.

³⁸ Joan Wallach SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *American Historical Review* 91, 5, 1986, s. 1053-75.

³⁹ Ute DANIEL, *Kompendium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt am Main 2006.

⁴⁰ Peter BURKE, *Co je kulturní historie?* Praha 2011.

⁴¹ Roger CHARTIER, *Texts Printing, Readings*, in: Lynn Hunt (ed.), *The new cultural history*, Berkeley – Los Angeles – London 1989.

⁴² Peter E. GORDON, *What is intellectual history? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field*.

1.4. Práce s textem

Základem jednotlivých kapitol jsou citace z týdeníku. Citáty budou v textu přeloženy z německého do českého jazyka, originální znění bude v poznámce pod čarou. Ve většině případů bude původní citát přeložen volněji, protože doslovný překlad není vždy možný.

Citace v originálním znění budou ponechány v původní jazykové úpravě, tedy s dodržáním původního pravopisu slov, např. bude ponecháno -y- na místě současného -i-, písmeno -h- v místech, kde se v současném německém jazyce neobjevuje, nebudou doplňovány přehlásky tam, kde budou v původním textu dvě samohlásky -ä- místo -a- atd.

Citace ze sekundární literatury budou umístěny vždy v poznámce pod čarou, v originálním znění.

V práci je citováno celkem ze tří knižních výtisků týdeníku *Theresie und Eleonore*.

Pro lepší orientaci jsou jednotlivá díla citována následovně:

První knižní vydání jako [Joseph von SONNENFELS] *Theresie und Eleonore*, Wien 1767.

Třetí knižní vydání jako Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore*, Frankfurt – Leipzig 1773.

Třetí knižní vydání vyšlo v rámci Sonnenfelsových *Gesammelte Schriften*, označovaných jako *G. S.*

<http://history.fas.harvard.edu/people/faculty/documents/pgordon-whatistellhist.pdf>, odkaz je funkční k 19. 7. 2012.

2. Morální týdeníky

*Periodical Essays, Feuilles périodiques à forme personnelle, Moralische Wochenschriften, Prensa moralista, Fogli moralistici, Spectatoriale Geschriften.*⁴³

Výše uvedené pojmy označují literární žánr, do češtiny přeložený jako morální týdeníky, který dokázal prezentovat myšlenky autora, jeho životní postoje a zároveň přinášet morální ponaučení a vhodné vzory, které bylo možné následovat. To vše ve formě, pro současného čtenáře leckdy hutné, pro tehdejšího čtenáře pravděpodobně stravitelnější. Slovo pravděpodobně je namístě, protože reflexe morálních týdeníků nebyla ještě zpracována.

Paradoxním byl při vzniku morálních týdeníků fakt, že vznikaly v době, která nebyla zajímavým osudům a postavám nijak nakloněna, pokud vezmeme do úvahy dobový negativní pohled na romány, jejichž obsah je možné s některými týdeníky srovnat.

Komu přesně byly morální týdeníky určeny, se můžeme pouze domnívat, ale je možné zastávat názor, jež určuje týdeníky primárně jako měšťanské medium. Šlechta stála na odlišné společenské, kulturní a intelektuální úrovni, avšak měšťanstvo v době vydávání morálních týdeníků na svůj intelektuální a společenský vzestup teprve čekalo.

Vzhledem k sociálnímu statutu autorů, kteří z měšťanského prostředí pocházeli, je měšťanstvo jako cílová skupina čtenářstva více než pravděpodobné.

Pohled literátů na šlechtu v době raného osvícenství se odrážel v divadelních hrách, mezi jejichž autory nalezneme i některé autory týdeníků.

Šlechtic se jako divadelní postava mohl objevovat pouze v tragédii,⁴⁴ protože v jejich postavách se mimo vznešenosti snoubí i smysl pro velké neřesti a neštěstí.⁴⁵

Postavy komedií naopak mohly pocházet pouze z měšťanského prostředí.

V době raného německého osvícenství byly vytvořeny dva typy komedií s měšťanskými hrdiny. V první řadě se jednalo o tzv. "saskou komedii", jejíž náplní

⁴³ Klaus-Dieter ERTLER, *Moralische Wochenschriften*.

⁴⁴ E. BAHR, *Dějiny*, s. 35 – 36.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 35.

bylo zesměšňovat některé neřesti a lidské chyby a tím se pokoušela stanovit normy chování měšťanstva.

Druhým typem byla "dojímavá veselohra", která měla vylíčit ctnosti měšťanského soukromého života.

V tomto divadelním rozlišení je možné vidět odlišnost, se kterou bylo pohlíženo na šlechtu a na měšťanstvo. Autoři divadelních her, románů a básní, kteří se ve svých dílech primárně na měšťanstvo zaměřovali, byly i autory morálních týdeníků.⁴⁶ Z tohoto důvodu by bylo nepravděpodobné, že by se v případě morálních týdeníků náhle zaměřili na jinou cílovou skupinu.

Šlechta týdeníky kupovala,⁴⁷ pravděpodobně je i četla a mohla je nějakým způsobem reflektovat, ale cílovou skupinou nebyla.

Následující kapitola pojednává o vzniku, rozkvětu a postupném zániku tohoto specifického média, které Helga Brandes označila za nejdůležitější médium doby osvícenství,⁴⁸ což je tvrzení, které se další řádky pokusí podpořit. Nejprve bude uveden vznik týdeníků a jejich rozšíření do Evropy. Ve druhé části kapitoly se zaměříme na samotný žánr a jeho specifikaci.

⁴⁶ Viz W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 3.

⁴⁷ Například u Sonnenfelsových sebraných spisů se dochoval seznam subskribentů, viz. Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010. Odběratelkou Sonnenfelsových *Gesammelte Schriften* byla údajně Marie Kristýna z Dietrichštejna, srov. Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770 – 1810*, Brno 2006, s. 38.

⁴⁸ "Die Moralische Wochenschriften avancierten zum wichtigsten Medium der Aufklärung." H. BRANDES, *Moralische Wochenschriften*, s. 225.

2.1. Anglické vzory – The Tatler, The Specator,

The Guardian

Na počátku 18. století vycházely v Anglii pouze politické noviny a časopisy o knihách. Z tohoto důvodu vznikla potřeba vydávat časopisy, které by se netýkaly jen politiky. Daniel Defoa vytvořil během svého pobytu ve vězení roku 1704 první politický časopis *Review*, který si klade za cíl utvářet a vést veřejné mínění. Rubrikou *Scandal club* se o několik let později inspiroval Richard Steele,⁴⁹ autor prvního morálního týdeníku *The Tatler or Lucubration's of Isaac Bickerstaff Esque* (1709 – 1711).

The Tatler bylo zábavné čtení zvláště zaměřené na krásné a povídacivé pohlaví, čemuž odpovídá i doslovný překlad názvu *Tatler* = Povídalek. Snahou bylo zdokonalit vkus a mravy čtenářstva, zesměšnění společenských nevkusností a nešvarů, šíření zásad tolerance.

Domnělým autorem *The Tatler* byl v názvu zmíněný Bickerstaff, píšící své články z různých míst:

„zábavné z Whitovy čokoládovny, divadelní a literární z kavárny Willovy, vědecké zprávy z řecké, politické z Jamesovy kavárny, ostatní z vlastního bytu, neujala-li se slova za nepřítomného nevlastní jeho sestra.“⁵⁰

Postupně začal do týdeníku přispívat přítel Steela ze studií v Oxfordu, Joseph Addison.⁵¹ Trvalá spolupráce započala až roku 1711 projektem *The Spectator* (1711 – 1712), který je většinou považován za vůbec první morální týdeník.

The Spectator zahrnoval celkem otištěných 555 esejů Addisona a Steela – každý napsal přibližně polovinu – a zbylé eseje byly z pera básníka Popea, filosofa Berkeleyho a dalších. Vzhledem k sestavení týdeníku z jednotlivých esejí, se

⁴⁹ Richard Steele (1672 – 1729), anglický literát a publicista, spoluvydavatel a spolutvůrce prvních morálních týdeníků. Editor *The London Gazette*.

⁵⁰ A. KRAUS, *Pražské časopisy*.

⁵¹ Joseph Addison (1672 – 1719), anglický dramatik a spolutvůrce morálních týdeníků.

v anglickém prostředí pro tento žánr literatury objevuje označení „*Periodical Essays*“.

Aby působily jednotlivé eseje autenticky a aktuálně, byly podepsány vymyšleným londýnským klubem *M. Spectator's Club*, jehož členové byli autory. Nejpopulárnějším členem fiktivního klubu byl staromódní a bodrý venkovský sir Roger de Coverley a důstojník sir Andrew Freeport.

Autenticita byla posílena i biografií sira Rogera de Coverley, ve které popisuje svůj dosavadní život lehce ironizující stylem, charakteristickým pro dílo Steela.⁵²

Addison, jenž byl tvůrčím duchem celého projektu, otiskl v jednotlivých esejích své příspěvky k anglické literární kritice, zvláště sérii 18 esejů o Miltonově *Ztraceném ráji*.⁵³ Steele přispěl k rozvoji anglické divadelní kritiky svými příspěvky o divadelních hrách a hercích.

The Spectator vyšel v 8. svazcích a během následujících dvou století byl vydán ještě několikrát, ač jeho význam a popularita postupně klesala.

Svědectví o poklesu čtenářského zájmu o *The Spectator* přinesla Jane Austenová ve své parodii na gotické romány *Opatství Northanger*:

„A kdyby se táž mladá dáma zaobírala výtiskem Spectatora namísto zmíněným dílem, s jakou hrdostí by ho byla předložila a ohlásila jeho název, ačkoli je velice nepravděpodobné, že se byla v jeho objemném obsahu soustředila na nějaký článek, který by svým námětem či podáním nepobouřil vnímavého čtenáře: tak četné jeho příspěvky totiž vycházejí z nepravděpodobných okolností a pojednávají o nepřírozených postavách a námětech, které už nikoho na světě nezajímají, a jejich jazyk bývá často tak obhroublý, že to nedává nejlepší vysvědčení době, která něco takového trpí.“⁵⁴

⁵² Viz. J. H. LOBBAN (ed.), *Addison. Selections from The Spectator*, Cambridge 1952.

⁵³ John Milton (1608 – 1674), anglický básník. Epická báseň *Ztracený ráj* vyšel poprvé roku 1667.

⁵⁴ Jane AUSTENOVÁ, *Opatství Northanger*, Voznice 2008, s. 25. První vydání *Northanger Abbey* vyšlo roku 1818 v Anglii, ale román vznikl od konce 18. století.

Posledním týdeníkem ze společné spolupráce pánů Addisona a Steela byl *The Guardian* (1713), který doplnil trojlístek anglických týdeníků a nadcházejících vzorů pro další autory.

Cílovou skupinou čtenářstva, na kterou se Addison a Steele obraceli, bylo bohatší měšťanstvo. Týdeníky vyvolaly revoluci v myšlení a morálce, kterou se snažily obrodit. Učili číst měšťany klasiky anglické literatury, slušnost učinily zábavnou. Jejich následovníci se začali objevovat krátce po vydání týdeníků, které se přes Nizozemí šířily do dalších evropských zemí – Francie, Španělska, Itálie a především do německých jazykových oblastí, kde nastal rozkvět žánru.

2.2. Rozšíření žánru do Evropy

Anglické týdeníky se do Evropy dostávaly přes Nizozemí, kde byly pořizovány četné překlady, ale též vznikaly nové týdeníky, silně ovlivněny anglickými vzory.

Jedním z prvních nizozemských týdeníků byl *Le Misanthrope* Justuse van Effen (1684 – 1735),⁵⁵ který vycházel od května roku 1711 a následoval týdeníky *The Tatler* a *The Spectator*. Dále vycházely překlady týdeníku *The Spectator*, např. *Le Spectateur, ou le Socrate moderne, Où l'on voit un Portrait naïf des Moeurs de ce Siècle. Traduit de Vanglois*.

Nové týdeníky, které navazují na anglickou tradici, vychází po roce 1713. Jedná se například o *Le Mentor Moderne*, *La Bagatelle*, *Nouveau Spectateur François*, *Hollandsche Spectator*.

Zmíněné týdeníky byly ve většině případů vydávány ve francouzštině a přes Nizozemí se dostávaly do Francie. Ve Francii je možné, podobně jako v Anglii a později v Německu, mluvit o předchůdci morálních týdeníků. Byl jím *Mercure*

⁵⁵ Justus van Effen (1684 – 1735), nizozemský žurnalista píšící ve francouzštině a holandštině, který zpřístupnil týdeník *The Spectator* do obou zmíněných jazyků.

Galant, vycházející v letech 1672 – 1724.⁵⁶ Za svou dlouhou éru změnil časopis několikrát název a později, jak je patrné, vycházel paralelně s morálními týdeníky.

Z dalších zemí, kde se objevovaly anglické týdeníky, jejich překlady, popřípadě týdeníky nové, můžeme zmínit Itálii, kde se v Benátkách roku 1728 objevil částečný překlad týdeníku *The Spectator* pod názvem *Il Filosofo alla Moda*. Další týdeníky následovaly, např. týdeníky *La Spattatrice* (1752), *Gazzeta Veneta* (1760 – 1761), *Obsservatore Veneto* (1761 – 1762), *Il Caffé* (1764 – 1766).

Italské týdeníky sloužily jako vzor pro týdeníky španělské, kopírující italské verze. Mimo to se již klasicky objevovaly originální anglické verze, týdeníky inspirované a francouzské překlady anglických týdeníků.

Ze španělských týdeníků je možné zmínit dva – madridský *El Pensador* (1762 – 1767), který vydával José Clavijo y Fajardo⁵⁷ a *El Censor* (1781 – 1788). Oproti jiným zemím je patrné, že ve Španělsku jednotlivé týdeníky vycházely velmi dlouhou dobu, což je ve srovnání s německými týdeníky, jejichž doba vycházení se dá počítat v měsících, skutečně zajímavý poznatek.

⁵⁶ Srov. R. STÖBER, *Deutsche Pressegeschichte*, s. 85.

⁵⁷ José Clavijo y Fajardo (1726 – 1806), španělský publicista, ředitel královského divadla, editor týdeníku *El Pensador* a novin *Mercurio Histórico y politico de Madrid*.

2.3. Rozkvět žánru – německé morální týdeníky

Za předchůdce německých morálních týdeníků je možné považovat literární časopis Christiana Thomasiuse⁵⁸ *Monats-Gespräche* z let 1688 – 1690.

Thomasius se ve svém časopise obracel na měšťanstvo, jehož sebedůvěru a víru ve zdravý rozum chtěl posílit nejen svým časopisem, ale i výběrem vhodných knih.⁵⁹

Nové možnosti pro posílení morálky německého měšťanstva nabízely nastupující morální týdeníky v první čtvrtině 18. století. V německých oblastech byly velmi populární a nebylo snad literáta, který by se na tvorbě nějakého týdeníku nepodílel,⁶⁰ což dokazuje i to, že v německém jazyce bylo vydáno nejvíce morálních týdeníků z celé Evropy.⁶¹

Na tvorbě týdeníků se podíleli např. Haller, Gottsched, Gleim, Schlegel, Uz, Klopstock a Lessing, jejich pozdější odpůrce.⁶²

Gellert týdeníky dokonce doporučoval ve svých dílech jako vhodnou četbu.

Obliba tohoto žánru byla dána praktickým používáním osvícenských myšlenek v německé literatuře, pro které musely morální týdeníky zcela jasně fungovat jako hlavní prostředek pro osvětu. Druhým neméně významným médiem bylo divadlo.⁶³ Arnošt Kraus si vysvětloval rozšíření žánru s ohledem na morálku v jednotlivých společenských kruzích:

*„V Německu přes všechnu zkaženost v nejvyšších kruzích nebylo v obecnstvu, pro něž se psalo německy, té spustlosti mravní, která by byla vyžadovala stoletou námahu moralistů.“*⁶⁴

⁵⁸ Christian Thomasius (1655 – 1728), německý osvícenský filozof, profesor na univerzitě v Lipsku. Jako první filozof přednášel v němčině. Pro povznesení měšťanstva vydával *Monats-Gespräche*, první německý literární časopis dle francouzského vzoru *Journal des Savants*.

⁵⁹ E. BAHR, *Dějiny*, s. 27.

⁶⁰ G. v. WILPERT, *Sachwörterbuch*, s. 531.

⁶¹ V německy mluvících oblastech bylo napočítáno 511 morálních týdeníků, což je skutečně významný počet ve srovnání např. s Anglií, kde vyšlo přibližně 200 týdeníků a s Francií, kde bylo vydáno pouze 28 týdeníků. Viz. G. v. WILPERT, *Sachwörterbuch*, s. 531.

⁶² Srov. W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 1.

⁶³ H. BRANDES, *Die Zeitschrift*, s. 181.

První jazykově německý morální týdeník *Der Vernünffler* byl vydán roku 1713 v Hamburku Johannem Matthesonem.⁶⁵ Po něm následovaly další týdeníky, významné i méně významné, jejichž vydávání se soustředilo především do oblasti severního Německa. Jednu z výjimek tvoří švýcarský týdeník *Die Discourse der Mahlern*, který vydávali pánové Bodmer⁶⁶ a Breitinger⁶⁷ v Curychu, jehož obsah je jako vůbec u prvního týdeníku v německém jazyce zcela originální, bez očividného přejímání z anglických vzorů.

Jedním z významných autorů týdeníků byl Gottsched, jehož týdeník *Die vernünfftige Tadlerinnen* se do dějin morálních týdeníků zapsal asi nejvíce. Význam konkrétně tohoto týdeníku spočívá v domnělém autorství žen a v obsahu, který se obrací skutečně pouze na ženy, což bylo pro další týdeník tohoto typu týdeník *Theresie und Eleonore* významným zdrojem inspirace.⁶⁸ Vedle svého manžela působila na vydavatelské scéně i Louise Adelgunde Gottschedová, neboli, Gottschedinn.⁶⁹ Jejím příspěvkem byl *Der Zuschauer*, překlad týdeníku *The Spectator*. V literatuře je možné nalézt zmínku i o spolupráci Gottschedinn na týdeníku *Die Vernünfftige Tadlerinnen*.

⁶⁴ A. KRAUS, *Pražské časopisy*.

⁶⁵ Johann Mattheson (1681 – 1764), německý spisovatel a hudební teoretik. Přítel Händela. Působil ve službách anglického ambasadora. Vydavatel prvního německého morálního týdeníku *Der Vernünffler*.

⁶⁶ Johann Jakob Breitinger (1701 – 1776), švýcarský filolog a spisovatel.

⁶⁷ Johann Jakob Bodmer (1698 – 1783), švýcarský filolog, překladatel Homéra a Miltona.

⁶⁸ Srovnání těchto týdeníků nalezneme u Regina NÖRTEMANN, *Schwache Werkzeuge*.

⁶⁹ Luise Adelgunde Victorie Gottschedová (1713 – 1762), německá spisovatelka a překladatelka.

**Tabulka č. 1: Německé morální týdeníky z oblasti dnešního Německa, Švýcarska
s Dánska⁷⁰**

Název týdeníku	Autor	Rok a místo prvního vydání	Další vydání
<i>Der Vernünffter</i>	Johann Mattheson	Hamburg 1721 [nejprve vycházel 1713 - 1714]	
<i>Die Discourse der Mahler</i>		Zürich 1721 – 1723	<i>Der Mahler der Sitten,</i> Zürich 1746
<i>Der Patriot</i>		Hamburg 1724, 1725, 1726	Hamburg 1728 -1729 Leyden 1732 Hamburg 1737 - 1738
<i>Die Vernünftigen Tadlerinnen</i>	Gottsched	Halle, Leipzig 1725 - 1726	Hamburg 1738 Hamburg 1748
<i>Der Biedermann</i>	Gottsched	Leipzig 1727 - 1729	
<i>Die Matrone</i>		Hamburg 1728 - 1730	
<i>Der Menschenfreund</i>		Hamburg 1737 - 1739	
<i>Der Freymäurer</i>		Leipzig 1738	
<i>Der Weltbürger</i>		Berlin 1741 - 1742	
<i>Der Freydenker</i>		Danzig 1741 - 1743	

⁷⁰ Vybráno z přehledů: W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 544 – 548; H. BRANDES, *Moralische
Wochenschriften*, s. 225.

<i>Der Fremde</i>	J. E. Schlegel	Kopenhagen, Leipzig 1745 - 1746	Kopenhagen und Leipzig 1770
<i>Der Jüngling</i>	Cramer, Ebert, Gieseke, Rabener	Leipzig 1747 - 1748	Königsberg, Mietau und Leipzig 1764 Königsberg 1775
<i>Der Gesellige</i>		Halle 1748 - 1750	
<i>Der Mensch</i>		Halle 1751 - 1756	
<i>Der Freund</i>		Ansbach 1754 - 1756	
<i>Der Nordische Aufseher</i>	J. A Cramer	Kopenhagen, Leipzig 1758 - 1760	
<i>Der Hypochondrist</i>	Zacharia Jernstrup	Schleswig 1762	Berlin und Schleswig 1784

Nejvíce týdeníků z oblasti dnešního Německa bylo vydáno v Hamburku – celkově jich bylo 91. Z dalších měst se často objevovalo Lipsko, několik týdeníků vyšlo v Göttingen, Berlíně. Svůj týdeník měl Norimberk, Drážďany, Magdeburg a další města.

2.4. Druhá vlna rozkvětu – vídeňské a pražské morální týdeníky

Na území Habsburské monarchie se nový žánr dostal s velkým zpožděním v 60. letech 18. století. Výjimku tvoří *Der Teutsche Spectateuer* z roku 1749, ovšem sláva morálních týdeníků nastupuje až s vydavatelskými tendencemi Sonnenfelse a Klemma.⁷¹ Sonnenfelsův první týdeník *Der Vertraute* vyšel v několika výtiscích, než byl zakázán. Jeho další pokus – *Der Mann ohne Vorurtheil*, měl dobu svého trvání úspěšnější – vycházel bezmála dva roky a později byl znovu vydán v Sonnenfelsových sebraných spisech, podobně jako *Theresie und Eleonore*, *Das weibliche Orakel* a *Briefe über die wienerische Schaubühne*.

V Praze se týdeníky objevují na počátku 70. let 18. století vedle učených a literárních časopisů. Jedná se především o týdeníky *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare*.⁷²

Tabulka č. 2: rakouské a pražské morální týdeníky⁷³

Název týdeníku	Autor	Rok a místo prvního vydání	Další vydání
<i>Der Teutsche Spectateuer</i>		Wien 1749	
<i>Der Welt</i>	Klemm, Herl	Wien 1762 - 1763	
<i>Der Vertraute</i>	Sonnenfels	Wien 1764	Leipzig 1769 Wien 1784
<i>Der österreichischen Patriot</i>	Klemm, Burckhardt Denis	Wien 1764	

⁷¹ Viz. H. ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 267.

⁷² Pražským morálním týdeníků se ve svých pracích věnuje např. H. MEISE, *Kommunikation*; A. KRAUS, *Pražské časopisy*.

Týdeníky *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare* zpracovala ve své diplomové práci Kristina Strachová.

⁷³ Vybráno z: A. KRAUS, *Pražské časopisy*; R. HERRMANN, *Die moralische Wochenschriften*.

<i>Der Mann ohne Vorurtheil</i>	Sonnenfels	Wien 1765 – 1767	Wien 1783
<i>Theresie und Eleonore</i>	Sonnenfels	Wien 1767	Leipzig 1769, Frankfurt und Leipzig 1773, Wien 1784
<i>Briefe über die wienerische Schaubühne</i>	Sonnenfels	Wien 1768	Wien 1784
<i>Die Sichtbare</i>		Prag 1770 – 1771	
<i>Meine Einsamkeit</i>		Prag 1771 - 1772	
<i>Die Unsichtbare</i>		Prag 1771	
<i>Der Einsiedler</i>	F. J. Riedl	Wien 1773 - 1774	
<i>Der Weltmann</i>	O. H. Edler von Hofenheim	Wien 1782	

Největší rozkvět týdeníky zažily ve 20. a 30. letech 18. století. Jejich postupný úpadek byl na čas zastaven v 60. letech v habsburské monarchii, ale po tomto krátkém období opět následuje pokles. Ke konci 18. století se ještě objevují morální týdeníky, jejichž autorkami jsou ženy, ovšem to jsou již poslední záchvěvy žánrů, jejichž význam byl podstatný pro probuzení měšťanstva. Měšťanstvo se postupně začalo orientovat na jiné žánry literatury a morální týdeníky tak ztratily svůj smysl. Postupně se přetransformovaly do populárně-vědeckých a rodinných časopisů.⁷⁴

⁷⁴ G. v. WILPERT, *Sachwörterbuch*, s. 531 – 532.

2.5. Morální týdeníky. Ctnostný život = šťastný život

Morální týdeníky je velmi těžké žánrově zařadit, proto by se na ně mělo nahlížet jako na svébytný žánr, který čerpá z dosavadních literárních žánrů a často svým obsahem připomíná romány 18. století.

Nesmíme zapomínat, že jejich autory byli autoři románů, esejisté, básníci, dramatici a žurnalisté, což se ve struktuře a obsahu jednotlivých týdeníku muselo nutně odrazit. Vzorem pro rozvíjející se žánr byly již zmíněné anglické „*Periodical Essays*“, *The Tatler* a *The Spectator*, jejichž obsah napodobovaly téměř všechny evropské týdeníky. Později vznikaly i originální práce, které byly též napodobovány.

Základem morálních týdeníků byl fiktivní autor či smyšlená společnost, vydávající jednotlivé listy (*Stück*)⁷⁵, čísla (*Number*)⁷⁶ či rozpravy (*Discours*).⁷⁷

Domnělý autor vystupuje ve většině případů i v názvu, případně název obsahuje přezdívkou, která naznačuje osobu autora. Tak je tomu u *The Tatler*, kde je "autorem" Isaac Bickerstaff, *The Spectator* "vydává" *Mr. Spectator's Club* atd.

Skutečný autor není při vydávání jednotlivých čísel i při prvním knižním vydání označen. Jeho jméno se objevuje přibližně od druhého knižního vydání, u některých týdeníků není autor znám dodnes,⁷⁸ pokud nechtěl být poznán.

Smyslený autor vystupuje od prvního listu, popřípadě předmluvy či úvodu a reprezentuje celý týdeník. V úvodu se objevuje popis jeho života, není to však pravidlem.

S životopisem přichází prvně *The Spectator*, v jehož úvodním čísle se představuje Roger de Coverley a seznamuje čtenáře se svým původem a rodinným jménem, zmiňuje svou cestu do Egypta, příchod do Londýna a své pobyty ve vyhlášených kavárnách.⁷⁹ Jak je však patrné, že jeho život odpovídá životu anglického gentlemana

⁷⁵ Jednotlivé listy se objevují např. v *Der Patriot*, *Der nordische Aufseher*, *Die vernünftige Tadlerinnen* a v týdenících *Sonnenfelse*.

⁷⁶ Anglické týdeníky, např. *The Tatler*, *The Spectator*.

⁷⁷ Jako rozpravy jsou označeny příspěvky švýcarského týdeníku *Die Discourse der Mahlern*.

⁷⁸ Je to případ např. pražských morálních týdeníků *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare*.

⁷⁹ J. H. LOBBAN, *Addison*, s. 1- 5.

své doby. Pozdější týdeníky přichází s dosti fantaskními životopisy, u kterých je napohled zcela jasné, že jsou vymyšleny.

Vymyšlený autor či společnost s životopisem i bez životopisu tak určuje příslušnost k žánru morálních týdeníků.⁸⁰ Tento přístup byl obdobný u prvních románů 18. století, např. román *Robinson Crusoe* byl vydán roku 1719 nejprve jako dílo skutečného Robinsona, jehož osudy je možné označit též za fantaskní. Dalším shodným rysem románů a týdeníků první poloviny 18. století je epistolární forma, která byla velmi populární. Dopisy ve svých románech používá Daniel Defoe,⁸¹ epistolární román zpopularizoval Samuel Richardson,⁸² Montesquieu,⁸³ Rousseau.⁸⁴ Vyvrcholením žánru je potom román *Les Liaisons dangereuses* Choderlose de Laclose z roku 1782 a Goetheho *Die Leiden des jungen Werthers* z roku 1774.

Týdeníky jsou psány formou dopisů (tuto formu mají i eseje Addisona a Steela), do kterých jsou zakomponovány smyšlené dopisy čtenářů či dopisy údajných přátel autora. Stejně jako je tomu v románech, dopisy umožňovaly autorovi týdeníku prezentovat své myšlenky či zprostředkovávat různé události. Dopis dodává větší opravdovost a je proto věrohodnější pro morální ponaučení. V dopisech reagují smyšlení čtenáři na obsah týdeníku, žádají o radu či jen popisují své životní osudy a konkrétní zážitky, což je podnětem pro autora týdeníku, který může směle radit, litovat, podívat se a kritizovat. Pokud se týdeník zastavil na mrtvém bodě, vhodně koncipovaný dopis jej mohl znovu rozhybat.

Každá postava týdeníku je přesně vymezena. Autor se prezentuje v úvodu, kde přednese koncept týdeníku a jeho ideální směřování. Přátelé autora a čtenáři nastupují později dle potřeby týdeníku, protože si autor byl velmi dobře vědom toho, že musí zaujmout, k čemuž mu v anglických týdenících pomáhaly kavárny, literární a divadelní kritiky a eseje, v německých týdenících to byly rozličné postavy a literární žánry.

⁸⁰ Srov. W. MARTENS, *Die Botschaft*.

⁸¹ *Robinson Crusoe* (1719)

⁸² *Pamela: Or, Virtue Rewarded* (1740); *Clarissa: Or the History of a Young Lady* (1748); *The History of Sir Charles Grandison* (1753)

⁸³ *Lettres persanes* (1721)

⁸⁴ *Julie ou la Nouvelle Héloïse* (1761)

V týdenících nalezneme antická vypravování, písně, básně, dialogy, satiry, rozmístěné dle potřeby. Vedle této tvorby, která vznikla konkrétně pro účely týdeníku, citují autoři antické a německé básníky. Citace se nachází pod číslem týdeníku a nastiňuje jeho obsah. V anglických týdenících je hojně citován Vergilius, Juvenalis a Horatius v originálním znění, pod nímž je překlad do angličtiny. Německé týdeníky citují antické a německé autory bez překladu. Výjimku mezi týdeníky tvoří např. *Der nordische Aufseher*, kde se citáty neobjevují.

Silná orientace na měšťanské čtenářstvo a jeho povznesení často omezuje obsah týdeníku pouze na kázání o morálce, ctnosti a kritickém rozumu, kterému se snaží naučit. Úroveň jednotlivých týdeníků je různá, záleželo na literárním talentu autora a jeho schopnosti pracovat se čtenářem.

Obsah týdeníků je aspekt, který je odlišuje od periodik, které se zabývaly buď politickými událostmi, reklamou či literárními recenzemi.

Týdeníky se objevovaly periodicky – týdně, měsíčně či v různě stanovených intervalech, ale je třeba nahlížet na ně jako na periodickou literaturu na pokračování, není možné je řadit k novinám, letákům a časopisům.

Jednotlivá čísla týdeníků vycházela v poštovní dny – úterý, čtvrtek, sobota,⁸⁵ popřípadě denně, což je známo díky přesnému označení dne a přesné dataci. Například týdeník *Der Patriot* se objevoval každý čtvrtek, *The Tatler* vycházel v úterý, čtvrtek a v sobotu, *The Spectator* se objevoval téměř denně a *Die Vernünftige Tadlerinnen* se objevoval každý týden.

U mnoha týdeníků není uvedeno přesné datum a den vydání čísla, jejich jednotlivá vydání je možné datovat pouze přibližně dle měsíců. Podobný nedostatek informací nalezneme i v případě ceny jednotlivých čísel či knižních výtisků.

Cenným zdrojem informací jsou knižní vydání týdeníku, kde je zachycen jak autor, pokud byl znám, tak datum vydání jednotlivých listů, pokud bylo známo. Knižní vydání vycházela bezprostředně po dokončení vydávání jednotlivých listů a jsou

⁸⁵ Srov. A. KRAUS, *Pražské časopisy*.

dnes jediným zdrojem pro studium týdeníků, protože jednotlivé listy nejsou dostupné.

Týdeníky se staly hlavním zdrojem pro šíření morálky raného osvícenství. Ať už na pohled smyšlení hrdinové, nebo uvěřitelné postavy, všichni účastníci děje v týdenících volají po ctnosti a morálce, po vzdělání, mravní výchově a po kvalitní četbě, která by uspokojila a poučila nový typ měšťana, se kterým osvícenství přichází. Myšlenky týdeníků mají formovat nové měšťanstvo, jehož život bude mravnější díky kritickému rozumu, který vyformují vhodné příručky, šťastnější díky mravnému životu v ctnosti. Měšťan měl číst týdeníky a jinou doporučenou četbu, a navštěvovat divadlo, kde mu byly předkládány zcela jasné příklady zhýralosti a morálky, podobně jako v týdenících.

Týdeníky se tak z pravidelných esejí staly důležitým zdrojem poznání, ač jejich kvalita ne vždy odpovídala původnímu záměru.

2.6. Morální týdeník – četba pro ženy?

Morální týdeníky se obracely nejen na měšťanstvo obecně, ale především na ženy. Addison a Steele dokonce předpokládali, že ženy budou týdeník *The Spectator* číst, což je podnětí k další četbě.⁸⁶ Steele se na ženy obracel již ve svém prvním týdeníku *The Tatler* pokračoval i v *The Spectator*, kde se například věnoval dámským ozdobám⁸⁷ či dámským knihovnám.⁸⁸ V týdeníku se neopakovaly klasické postoje k roli muže a ženy ve společnosti, nýbrž byl kladen důraz na morálku a ctnosti ženy, které je možné získat správným vzděláním, tedy četbou a používáním kritického rozumu, opět pomocí vhodné četby.

Inspirace Addisonem a Steelem se odráží i ve dvou anglických týdenících z doby, kdy oba zmíněné týdeníky začaly vycházet. První týdeník, jehož autorství je připisováno ženě, vydával Thomas Baker pod názvem *The Female Tatler: By Mrs. Crackenthorpe, a Lady that Knows Everything*.

Mrs. Crackenthorpe, první fiktivní ženská vydavatelka týdeníku, se prohlašovala za kolegyni Bickerstaffa a týdeník vedla jako doplněk k *The Tatler*.

Druhým týdeníkem byl *The Female Spectator* od Elizy Fowler Haywood.⁸⁹

V obdobném duchu, jako Steele, pokračuje i Gottsched ve svém týdeníku *Die Vernünftigen Tadlerinnen*, prvním německém týdeníku, jehož smyšlenými autorkami jsou tři ženy, Calliste, Iris a Phyllis. Týdeník má stejnou strukturu jako anglické týdeníky, tedy je zde datum vydání čísla, jeho označení a latinský citát, pouze chybí přesný den vydání. Gottsched nepoužíval žádné smyšlené biografie a fantaskní příhody. Byl realista a svůj realismus vložil i do obsahu týdeníku, jehož obsah je uvěřitelný.

V německém prostředí na sebe nedaly další "ženské" morální týdeníky dlouho čekat. Od roku 1728 vychází v Hamburku *Die Matrone*, v Drážďanech se objevuje *Die Braut* (1742), v Hannoveru vzniká *Die Deutsche Zuschauerin* (1748), v Královci

⁸⁶ Viz. O. HUFTON, *Frauenleben*, s. 600.

⁸⁷ J. H. LOBBAN, *Addison. Selections from The Spectator*, Cambridge 1952, s. 66 – 69.

⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 32 – 36.

⁸⁹ Eliza Haywood (1693 – 1756), anglická spisovatelka, herečka a vydavatelka.

to je *Daphne* (1749 – 1750), Lipsko má svou *Die Frau* (1756 – 1757). S přesunem žánru do zemí habsburské monarchie se objevují ve Vídni Sonnenfelsovy *Theresie und Eleonore*, *Das weibliche Orakel*. V Praze jsou to již zmiňované týdeníky *Die Sichtbare* a *Die Unsichtbare*.

Mimo hlavní proud tvorby morálních týdeníků stojí ruská carevna Kateřina II., která taktéž vydávala morální týdeník s názvem *Vsiakaia vsiachina*, který byl vydáván v letech 1769 – 1774.⁹⁰ Titulní postavou týdeníku, který opět navazoval na *The Spectator*, byla "*Madam Vsiakaia Vsiachina*".

Týdeník obsahově navazoval na předchozí vzory, tedy pojednávala o mužích, morálce a chování žen.

Vedle týdeníku Elizy Fowler Haywood představuje týdeník Kateřiny II. výjimečné reprezentanty morálních týdeníků, které prokazatelně psaly ženy ještě v době, která autorství tohoto žánru přisuzovala výhradně mužům.

Autory většiny výše zmíněných týdeníků jsou muži. Ženské časopisectví, inspirované morálními týdeníky, se rozvíjí, až na dvě výjimky, koncem 18. století.⁹¹ Prostřednictvím morálních týdeníků tak vzniká zajímavý fenomén ženské kultury, vytvářené a formulované muži, tedy autory týdeníků. Týdeníky popisují, jak se má žena chovat, co má číst, jak má trávit svůj volný čas, jak se pohybovat ve společnosti a komunikovat s přítelkyněmi, jak psát své dopisy a především ženě formují její morálku a definují ctnosti. Týdeník se tak staví do pozice rádce, postavy týdeníku se snaží být přítelkyněmi a nenápadnými pomocnicemi žen, které vystoupily ze šera nevědomosti do světla osvícenské literatury. S ženou se v týdenících s určitostí počítá.

⁹⁰Viz Joan HASLIP, *Catherine the Great*, <http://www.enotes.com/catherine-great-criticism/catherine-great/introduction>, odkaz je funkční k 21. 7. 2012.

⁹¹ K ženskému autorství více H. BRANDES, *Die Zeitschrift*.

3. Knižní vydání morálních týdeníků

3.1. Knižní podoba morálních týdeníků ve střeoevropském prostředí

Před nástinem podoby jednotlivých vydání *Theresie und Eleonore* je třeba stručně shrnout dobovou podobu knižních vydání německých morálních týdeníků.

Týdeníky vycházely, ostatně jako většina knih, ve formátu A3. Vazby knih byly kožené, pergamenové či papírové – záleželo na edici nakladatele, či na konkrétním díle.

V průběhu 18. století postupně mizely bohaté a mnohdy nepřehledné barokní titulní listy a nastupovala jasná typografická úprava titulního listu se stručným impresem, které obsahovalo název knihy, jméno autora, jméno nakladatele a jeho případná privilegia, místo a rok vydání. V některých případech, pokud se nejednalo o vymyšlené místo vydání, se objevovala města dvě – město, ve kterém sídlil tiskař a město, ze kterého pocházel nakladatel. Dvojí uvedení se objevovalo pouze v případě, že každý pocházel z jiného města.

Pod názvem knihy byla umístěna titulní viněta, stručně řečeno ilustrace evokující na základě různých symbolů a alegorií obsah týdeníků. Z týdeníků, jejichž titulní viněta je interpretačně zajímavá, je možné zmínit německý překlad týdeníku *The Spectator* od Luisy Gottschedové, *Der Zuschauer*, Sonnenfelsův týdeník *Der Mann ohne Vorurtheil*, Gottschedův týdeník *Die vernünftigen Tadlerinnen* a zvláště pak pražský týdeník *Die Unsichtbare*. Titulní viněta byla vždy originální a pro jednotlivé týdeníky má samostatnou výpovědní hodnotu.

Některá vydání týdeníků byla naopak velmi chudá bez titulní viněty a dalších ozdob, což je případ týdeníku *Der nordische Aufseher* a Sonnenfelsových sebraných spisů.

Úprava textu byla ve všech týdenících jednotná. Tiskovým písmem byla novogotická fraktura, která se u tiskařů objevovala v různých úpravách. Například významný vídeňský tiskař a knihkupec Trattner měl svou vlastní sadu fraktury.⁹² V rámci textu se objevovala více či méně zdobená iniciála, různé viněty, většinou umístěné v závěru textu, rámy s citáty, kartuše, lišty a zvláštní místo měly postavy amoretů,⁹³ géníů⁹⁴ a puttů.⁹⁵

Během 18. Století se výrazně změnila struktura knihy, což se odrazilo právě v typografické úpravě knižních vydání morálních týdeníků. U většiny týdeníků byl tisk kvalitní, což bylo dáno nakladatelem, neboť se většinou jednalo o zvučná jména, jako byl již zmíněný Trattner ve Vídni, dále potom Hilscher v Lipsku,⁹⁶ König⁹⁷ v Hamburku a další. Pokud byly týdeníky vydány v několika vydáních, nakladatel se často měnil a s tím se mohla dost výrazně změnit i podoba tisku, jak bude jasná u knižních vydání *Theresie und Eleonore*.

⁹² Johann Thomas von Trattner (1717 – 1798), původem z Uher. Roku 1748 zakoupil tiskařský podnik rodiny Cosmeriorových, o rok později byl už jmenován univerzitním tiskařem. Jeho podnik vzkvétal a získával další privilegia – pravděpodobně i díky záštitě Gerarda van Swietena, tak se roku 1752 stal dvorním knihkupcem, od roku 1754 i dvorským tiskařem. Filiálky měl po celé Habsburské monarchii, v Čechách, na Moravě a ve Slezsku to byly v Praze, Brně, Kroměříži, Olomouci, Opavě a Těšíně.

Viz Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, Praha 2006, s. 294.

⁹³ Amoret, bůžek lásky a přátelství, byl zpodobňován jako malý chlapec s bederní rouškou a křídélky, či s lukem a toulcem. Byl podobně jako další antické postavy v umění oživen renesancí. Objevoval se v bordurách, lištách a rámech. Velmi oblíbeného bylo jeho zpodobnění v rokokových a klasicistních vinětách a signetech,

⁹⁴ Géníus jako symbol životní síly, smrti a času se objevoval v podobě malého okřídleného i neokřídleného chlapce v knižních bordurách, lištách a rámech od dob renesance. V 18. století byl zobrazován v rokokových a klasicistních titulních vinětách.

⁹⁵ Putto byl výrazovou variantou antických amoretů a středověkých andílků. Zpodobňován byl jako malý nahý chlapec s křídélky i bez nich, vždy ve společnosti dalších chlapců. Hojně se jako dekorativní prve objevoval v rokokových a klasicistních vinětách.

⁹⁶ Christian Gottlob Hilscher, knihkupec a nakladatel v Lipsku v letech 1763-1808.

⁹⁷ Johann Conrad König (1708 – 1770), hamburský nakladatel. Vydal několik týdeníků – např. *Die vernünftigen Tadlerinnen* a *Der nordische Aufseher*.

3.2. Knižní vydání *Theresie und Eleonore*

Na zvláštnosti, které provázely jednotlivá vydání *Theresie und Eleonore*, bylo upozorněno již v bakalářské práci. Následující podkapitola se jednotlivým vydáním týdeníku bude i přesto věnovat znovu. Nejen proto, že bylo nalezeno dosud neprostudované vydání týdeníku, ale především z důvodu, jenž byl zmíněn již v bakalářské práci – pro komplexní studium týdeníků je třeba pracovat i se schránkou, nikoli pouze s obsahem.

3.3. Jednotlivé listy týdeníku

Týdeníky běžně vycházely v měsíčních či týdenních intervalech, popřípadě několikrát týdně. Informace o jejich periodicitě není vždy zachována, což je případ *Theresie und Eleonore*, ač v katalogu Herzog August Bibliothek ve Wolfenbüttelu u vydání týdeníku z let 1767 – 1769 je zmínka o týdenním vycházení. Jednotlivé listy týdeníku se pravděpodobně nedochovaly, či jsou ukryty v knihovně, kde jim nebyla zatím věnována dostatečná pozornost.

Jednotlivá čísla vycházela přibližně v roce 1766, kdy je datován úvod autorek na 20. 8. 1766. Jednalo se o anonymní vydávání, u kterého ovšem není zcela jasné, zda byl vydán i zmíněný úvod autorek, či zda vycházela jednotlivá čísla pouze s podpisem Terezie, nebo Eleonory.

3.4. První knižní vydání r. 1767

Pravděpodobně ihned po vydání posledního čísla *Theresie und Eleonore* bylo připraveno knižní vydání, které zahrnovalo 50 čísel týdeníku a úvod vydavatele. Knihu vydal Johann Thomas von Trattner, dvorský a univerzitní tiskař. Jednalo se pravděpodobně o cenově dostupné vydání, protože je kniha typograficky velmi chudá a působí velmi stroze. Zdobná je pouze iniciála u každého čísla.

První vydání bylo anonymní, jako autorky zde byly uvedeny Theresie a Eleonora, bez bližšího určení, kdo dámy jsou a jaké jsou jejich záměry. Nebyly totiž uvedeny žádným úvodem a jejich životopis se v průběhu týdeníku neobjevuje. Bylo tak možné je charakterizovat pouze pomocí jednotlivých dopisů a příspěvků od přítelkyň, což je možné hodnotit jak Sonnenfelsovu snahu o vytvoření zajímavých a tajemných postav.

Kniha je dělena na dva kvartály. V každém kvartálu je 25 čísel týdeníku, označených římskou číslicí. Jak bylo řečeno, na začátku prvního kvartálu nenalezneme žádný úvod vydavatele, popřípadě autorek. Je zde umístěna pouze dedikace na neznámou *Slečnu von G****, jejímž autorem je dle podpisu vydavatel, žádající neznámou o záštitu nad týdeníkem, jehož autorky zůstávají prozatím v anonymitě. Dopis není nijak konkrétní a budí dojem, že navazuje na předchozí události, které nejsou blíže specifikovány. Díky těmto skutečnostem působí dopis zmatečně, jeho struktura a ani vyznění není možné považovat za povedené.

Druhý kvartál zahajuje úvod, který se v dalších vydáních pravidelně opakuje – úvod vydavatele, obhajujícího ženské autorky.

První vydání je možné prostudovat v Österreichische National Bibliothek ve Vídni.

3.5. Druhé vydání z roku 1769

V rychlém sledu po prvním vydání vylo v Lipsku roku 1769 připraveno druhé, rozšířené vydání, které již nese jméno skutečného autora – Josepha von Sonnenfelse. Nakladatelem tisku byl Christian Gottlob Hilscher z Lipska.⁹⁸ Druhé vydání je na pohled zdobnější, objevují se bohatší viněty, opět zda nalezneme zdobnější iniciály. Podstatnou změnu doznal titulní list s vinětou, která znázorňuje dvě ženské postavy kráčející krajinou. Postava kráčející z pohledu pozorovatele po levé straně drží v ruce květinu, pravděpodobně lilii, postavě po pravé straně září na hrudi slunce, symbol osvícenství. Před ženami klečí pravděpodobně genius,⁹⁹ omotaný girlandou, kterou kolem sebe a své společnice drží postava vpravo. Titulní ilustrace představuje obě dvě autorky jako ctnostné ženy a jasně demonstruje obsah v duchu osvícenského myšlení.¹⁰⁰

Vydání je, jak je uvedeno v titulním listu, značně rozšířeno. Po titulním listu následuje věnování určené „*nejctnostnějším ženám*“,¹⁰¹ za nímž je zařazen úvod vydavatele, který byl přítomen již v prvním vydání na počátku druhého kvartálu. Vydání je přisáno Sonnenfelsově příteli Ignáci von Bornovi. Dopis není datovaný, ale je možné předpokládat, že vznikl v období po prvním vydání a souvisí s reakcemi na týdeník, jak bude ještě zmíněno.

Mimo vydavatele se v úvodní části konečně objevují i samy autorky, které představují svůj týdeník v úvodu datovaném na 20. 8. 1766, což je doba, kdy pravděpodobně vycházela jednotlivá čísla týdeníku.

Od druhého vydání není týdeník dělen na kvartály, postupuje plynule od římského čísla I. až k L..

⁹⁸ Christian Gottlob Hilscher, knihkupec a nakladatel v Lipsku v letech 1763-1808.

⁹⁹ Génus jako symbol životní síly, smrti a času se objevoval v podobě malého okřídleného i neokřídleného chlapce v knižních bordurách, lištách a rámech od dob renesance. V 18. století byl zobrazován v rokokových a klasicistních titulních vinětách.

¹⁰⁰ Tento jev, vyobrazení obsahu filosofického spisu na titulní straně, byl rys barokní knižní kultury. Více Werner SCHNEIDERS, *Hoffnung auf Vernunft. Aufklärungsphilosophie in Deutschland*, Hamburg 1990.

¹⁰¹ „*An die ... tugendhaftesten Frauenpersone*“ Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore*, Frankfurt – Leipzig 1773, nepaginováno.

Na závěr týdeníku bylo překvapivě umístěno osm čísel Sonnenfelsova zakázaného týdeníku *Der Vertraute*, u něhož se předpokládalo, že v knižní podobě vyšel až v rámci Sonnenfelsových *Gesammelte Schriften*.¹⁰² Proč je umístěn v závěru týdeníku *Theresie und Eleonore* není objasněno.

Mimo strukturální změny doznal změny obsah, kde byly pozměněny oproti dalším vydáním některá oslovení, chybí či naopak se nově objevovaly části vět. Některé věty byly lehce pozměněny na významu, což však pro celek nemělo valného významu.

Vydání celkově působí reprezentativněji a propracovaněji, což je možné přičítat nejen nakladateli, ale pravděpodobně i autorovi, který se zde poprvé veřejně uznal k autorství a pro něhož byla reprezentace základním rysem jeho děl.

Výtisky druhého vydání jsou ve fondech tří evropských knihoven - ve Wolfenbüttelu, v Berlíně a v Dánsku.

¹⁰² Vydání pouze v *Gesammelte Schriften* uvádí např. Martens ve svém přehledu týdeníků, viz W. MARTENS, *Die Botschaft*, s. 547.

3.6. Vydání z roku 1773

Jednoznačně nejzajímavějším vydání *Theresie und Eleonore* je v pořadí třetí vydání, které však samo sebe označuje za druhé, rozšířené. Vzhledem k tomu, že je na titulním listě stejné vyobrazení, jako ve vydání z roku 1769, není uveden nakladatel, pouze města Frankfurt a Lipsko, je zde možné uvažovat o patisku druhého vydání z r. 1769.

Při bližším zkoumání však narazíme nejen na obsahové, ale i na typografické odlišnosti.

Z typografického hlediska je na první pohled jasné, že mimo titulní strany a několik vinět byly použity odlišné šablony – při porovnání s tiskem z roku 1769. Písmo se nijak neodlišuje.

V obsahové rovině zmizela dedikace Bornovi a v závěru již není *Der Vertraute*.

Zajímavým detailem je značení týdeníku, protože v tomto vydání jsou dvě čísla označena číslicí XLV. První týdeník byl umístěn správně v číselné řadě, druhý týdeník s číslem XLV. byl ve skutečnosti týdeník č. L., který byl z neznámých důvodů špatně označen, avšak umístěn správně. Tato chyba je pouze ve vydání z roku 1773.

Zcela jasně prokázat, že je vydání z roku 1773 patisk, je nemožné. V tuto chvíli je možné se pouze domnívat, vzhledem k použití stejné šablony pro titulní list, označení druhého a rozšířeného vydání a především k neuvedení nakladatele, že se jedná o patisk. Tomuto tvrzení nahrává i skutečnost, že je zde umístěno na první pohled falešné místo vydání, což při prvním prostudování týdeníku vedlo k domněnce, že se jedná o jev v 18. století zcela běžný.¹⁰³

Existence vydání z roku 1769 posunula pohled na tisk z r. 1773 na jinou úroveň, kde bude třeba detailnější práce s oběma tisky.

Vydání z roku 1773 vlastní ve svých sbírkách Strahovská knihovna v Praze.

¹⁰³ viz. Emil WELLNER, *Die falsche und fingierte Druckorte, Repertorium der seit Erfindung der Buchdruckerkunst unter fischer Firma erschienenen deutsche, lateinischen und französischen Schriften*, Leipzig 1864.

3.7. Sonnenfelsovy *Gesammelte Schriften*

Poslední vydání týdeníku nalezneme v čtvrtém svazku Sonnenfelsových sebraných spisů z roku 1784.¹⁰⁴ Jedná se opět o strohé, minimálně zdobené vydání, neobsahuje ilustrovaný titulní list.

Byla zde opět pozměněna struktura textu. Na první místo byl umístěn dopis Bornovi, po něm následují úvody vydavatele a autorek. Úvod autorek je překvapivě rozšířen o jeden odstavec v úvodní části. Opět se nejedná o dramatické rozšíření, na pováženou je zde ovšem znovu otázka, proč k této změně došlo. V části zabývající se obsahem týdeníků se na ji pokusíme zodpovědět.

Problémem posledního vydání je bezesporu číslování jednotlivých týdeníků, které je velmi zmatečné a při snaze dohledat jednotlivé týdeníky je leckdy nemožné dosáhnout úspěchu. Týdeníky jsou řazeny stejně jako ve vydáních z roku 1767 a 1769, poslední týdeník je znovu označen číslici L.

Jednotlivá vydání *Gesammelte Schriften* jsou jedním z nejčastějších tisků od Sonnenfelse v českých a evropských knihovnách. V Čechách se jednotlivé svazky nachází v Moravské zemské knihovně v Brně, ve sbírce Židovského muzea v Praze a např. v hradní knihovně na Frýdlantu. V zahraničí jsou vydání ve Vídni, Dánsku, Francii, Švédsku, Rusku a v Anglii.

Knížní vydání jednotlivých týdeníků, objevujících se v průběhu 18. století, představují pro historiky knih zajímavý předmět studia souvislostí mezi obsahem

¹⁰⁴ Sonnenfelsovy *Gesammelte Schriften* vycházely v letech 1783 – 1786. Zahrnovaly deset svazků, dosavadních Sonnenfelsových spisů. První svazek (1783) obsahoval *An Mein Herz, Fragment des Vertrauten, Der Mann ohne Vorurtheil*. V druhém a třetím svazku (1784) byl *Der Mann ohne Vorurtheil*, ve čtvrtém svazku (1784) *Der Mann ohne Vorurtheil, Theresie und Eleonore*. Pátý svazek (1785) obsahoval *Das weibliche Orakel, Briefe über die wienerische Schaubühne*, šestý svazek (1785) tvořily *Briefe über die wienerische Schaubühne*, v sedmém svazku (1785) vyšlo *Über die Liebe des Vaterlandes, Über die Abschaffung der Folten*. Svazky osm až deset (1786 – 1787) obsahovaly *Kleine vermischte Schriften*. V následujících citacích bude název *Gesammenlte Schriften* zkrácen na *G. S.*

týdeníku a jeho knižní formou. Vydání *Theresie und Eleonore* svou úpravou nevybočovala z dobového typografie, jak naznačí následující část, ve které budou vydání týdeníku srovnána s vybranými německými morálními týdeníky, jejichž vydání ještě spadají do 18. století.

4. Theresie und Eleonore. „Týdeník od ženského pokolení? Ano! A pro ženské pokolení!“¹⁰⁵

Sonnenfels se během vydávání týdeníku *Der Mann ohne Vorurtheil* připojil k dobovému trendu, a začal vydávat týdeník pojmenovaný po své manželce Terezii, rozené von Hay a její sestře Eleonoře von Hay.¹⁰⁶

Struktura týdeníku odpovídá Gottschedovým *Die Vernünfftige Tadlerinnen*, ke kterému se domnělé autorky Terezie a Eleonora staví kriticky, ale následnou strukturou Gottscheda následují.

Týdeník, podobně jako jeho předchůdci obsahuje v úvodu představení autorek, které však neprobíhá formou autobiografií, ale zcela jasným určením rolí:

„*Theresie bude důvěrníci žen či nevěst, Eleonora důvěrníci dívek.*“¹⁰⁷

Autorky jsou v úvodu podpořeny výčtem významných žen = autorek, které své tvorbou překonaly i muže.¹⁰⁸ V jejich čele stojí Marie Terezie, jako koruna všech žen.¹⁰⁹

¹⁰⁵ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

¹⁰⁶ A. KRAUS, *Pražské časopisy*, s.4.

Postavy obou dam zůstávají v Sonnenfelsově stínu a není o nich mnoho známo. Přínosem jsou proto informace, které ve své knize o Leopoldovi von Hay, jenž byl bratrem Terezie a Eleonory, uvedl Willibald Müller:

„*Die Gattin Sonnenfels', Theresie Hay, war eine hervorragende Schönheit und erwarb sich im Freundkreise, da sie auch über ein großes Wissen verfügte, den Beinamen Apasia. Auch Ihrer Schwester Eleonore Arden Schönheit und Liebenswürdigkeit nachgerühmt [...]*“ Willibald MÜLLER, *Johann Leopold von Hay. Ein biographischer Beitrag zur Geschichte der josephinischen Kirchenpolitik*, Wien 1892, s. 8.

¹⁰⁷ „*Theresie wird die Vertraute der Frauen, oder die Bräute, Eleonore die Vertraute der Mädchen seyn.*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

¹⁰⁸ Zmiňuje Annu Dacier (1654 – 1720), Antoinette Deshoulières (1638 – 1694), Marie Jeanne Riccoboni (1714 – 1792), Louise Adelgunde Gottsched (1713 – 1762), Annu Louise Karsch (1722 – 1791).

¹⁰⁹ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

Příspěvky autorek jsou děleny do jednotlivých kusů (*Stück*), týdeník celkem obsahuje 50 čísel. Každé číslo je označeno římskou číslicí a obsah naznačuje vhodně vybraný citát. Sonnenfels používá anglickými týdeníky prověřeného Juvenalise a připojuje citáty jeho literárních současníků.¹¹⁰ Bohužel nejsou uvedena data vydání jednotlivých čísel, ani přesný den vydání. Datován je pouze úvod autorek.¹¹¹

V obsahu týdeníku se objevují všechny používané literární žánry. Je zde báseň, orientální povídky, morální ponaučení, satiry, hojně je využíván dialog. Nechybí dopisy smyšlených přítelkyň a věrných čtenářek, pomocí kterých Sonnenfels vedl svůj týdeník přes hluchá místa.

Týdeník tak ve struktuře následuje příkladu svých předchůdců. Jeho zvláštnost spočívá v jednotlivých vydáních, která lehce pozměňují celkový pohled na obsah týdeníku. Jednotlivým prvkům, které symbolizovaly žánr morálních týdeníků a především Sonnenfelsově ženské kultuře se budou věnovat následující části, představené jako „scény“. Na Sonnenfelsův týdeník, jeho práci s autorkami a s jednotlivými postavami, stejně tak jako na jeho propagaci vlastního autorství, můžeme nahlížet jako na divadelní scénu, která vytvářela za pomoci gest svět týdeníku a zakomponovala čtenáře do děje.

Následující části se zaměří na autorství týdeníku a jeho variace a na strukturu týdeníku.

¹¹⁰ Nejčastěji Sonnenfels cituje básně Christiana Fürchtegotta Gellerta (číslo XXXVIII., XL., XXXIX., XXIII., VII.), Friedricha von Hagedorna (číslo II.), Christopha Martina Wielanda (číslo XXIX., XXX., XXVII.), Albrechta Hallera (číslo XXII., XXV., IV., XLI., XLVII.), Johanna Petera Uze (číslo XLVIII., XV.) a dva citáty pochází od německé básničky Karschiinn (číslo XXIV. a II.).

¹¹¹ Úvod je datován 20. srpna 1766.

4.1. Autorství týdeníku

Základním jevem, který určoval příslušnost k žánru morálních týdeníků, bylo umělé vytvoření autora, autorek či skupiny autorů. Už při vytváření postav se projevovala kreativita a především literární talent autora, více než kde jinde. Pokus o vytvoření plastické postavy mohl dopadnout velmi komicky, zvláště pak proto, že týdeníky přinášely morální poselství a vymyšlený autor musel oplývat jistou důstojností, vzhledem k jeho poslání.

Kdo byl skutečným autorem týdeníku *Theresie und Eleonore* nebylo nikdy pochyb, protože Sonnenfels se ke svému autorství přiznal už dva roky po prvním objevení se týdeníku a rok o prvním knižním vydání.¹¹² V rámci svého doznání vždy vyzdvihoval svou manželku Terezii a její sestru Eleonoru, jejichž jména týdeník nese. První známé přihlášení se k autorství týdeníku se objevuje v dopise Klotzovi ze 17. prosince 1768,¹¹³ ve kterém se nachází i zmínka o dedikaci týdeníku Bornovi. Tato dedikace se však objevila až ve druhém vydání z roku 1769.

Dedikace týdeníku Bornovi je pro celý týdeník velmi důležitým momentem, především tedy pro pochopení důvodu vzniku a pro určení týdeníku, které nám přinesl sám autor.

V první řadě se Sonnenfels se svou pomyslnou skromností příteli přiznal k autorství týdeníků a přímo přistupoval k osvětlení názvu a vzniku týdeníku:

¹¹² V tomto kontextu je zajímavá poznámka Franze Kopetzkyho v životopise bratrů von Sonnenfels, kde je nejen věnována menší kapitola týdeníku *Theresie und Eleonore*, ale především zde uvádí možnost, že týdeník mohla skutečně vytvářet Sonnenfelsova manželka a švagrová:

„*Ist sogar wahrscheinlich, dass diese Blatt nicht nur für Frauen geschrieben wurde, sondern auch diese die Verfasserinnen desselben waren, freilich unter dem Einflusse und unter der Leitung des Gatten und Schwagers.*“ Viz. F. KOPETZKY, *Josef*, s. 67.

Jeho domněnku však není možné potvrdit a při momentálním studiu týdeníku se zdá být spíše pravděpodobnější Sonnenfelsovo autorství.

¹¹³ Hermann ROLLET (ed.), *Briefe von Sonnenfels. Als Beitrag zu seiner Biographie*, Wien 1784, s. 9. Jedná se o dopis Sonnenfelse adresovaný Klotzovi, ze dne 17. prosince 1768.

„Theresie, jak víte, je jméno nejdražší osoby, kterou prozřetelnost vyvolila nástrojem mého blaha; a Eleonora, jméno její sestry, jejíž srdce se jistě zdá být jako odměna vzdělanému, ctnostnému mladíkovi.“¹¹⁴

Týdeník vznikl potom z důvodů, které uvádí vzápětí:

„Odsednu si od předsudku a mám srdce před celým světem mé manželce a její sestře říci, co oběma ve Vaší přítomnosti, ctěný příteli, tak často opakuji, a přičemž Vás jako svědka uvést mohu, že to žádná lichotka není.“¹¹⁵

Sonnenfels obdržel od zmíněných dam souhlas použít jejich jména v týdeníku – a nejen to. Z textu je patrné, že si své manželky a její sestry velmi váží, proto zvolil jejich jména. Jako domnělým autorkám jim tak přisoudil velmi důležitou úlohu:

„pod jejich jménem jejich pohlaví říci pravdu.“¹¹⁶

Sonnenfels se tedy cítil být tím, kdo poví ženám pravdu. Zvolil si pro tento svůj záměr, jak bylo již výše řečeno, reálné postavy, kterým do úst vložil své myšlenky a postoje. Zda je skutečně přednášel nejprve své manželce a její sestře se již pravděpodobně nedozvíme a budeme muset v tomto bodě spoléhat na Sonnenfelse a jeho sebeprezentaci.

Skutečný autor v případě *Theresie und Eleonore* tedy nemusel řešit uvěřitelnost a morální vzezření svých vymyšlených autorek, jejich předobrazem byly totiž reálné ženy, což je mezi ostatními týdeníky pozoruhodným jevem.

¹¹⁴ „Theresie, wie Sie wissen, ist der Name der theuren Person, welche die Vorsehung zum Werkzeuge meiner Glückseligkeit ausersehen hat; und Eleonore, der Name Ihrer Schwester, deren Herz bestimmt zu seyn scheint, der Lohn eines gesitteten, tugendhaften Jünglings zu werden.“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 4.

¹¹⁵ „Ich setze mich über das Vorurtheil weg, und habe das Herz, meiner Gattin und Ihre Schwester vor aller Welt zu sagen, was ich beiden, in Ihrer Gegenwart, würdigere Freund, so oft wiederholt habe, und wobei ich Sie seinen Zeugen ausführen kann, dass es keine Schmeicheley ist.“ TAMTÉŽ.

¹¹⁶ „unter ihrem Namen ihrem Geschlechte Wahrheiten zu sagen.“ TAMTÉŽ.

Nevytvořil žádné fantaskní životopisy a podobně jako Gottsched vytvořil svým autorkám běžný život, zachycený v síti korespondencí.¹¹⁷

V kapitole o tiscích bylo již zmíněno, že se autorky představují až ve druhém vydání týdeníku, ve kterém se i Sonnenfels již objevuje jako autor. Tento nástup na scénu, kdy je určen jak skutečný autor, tak je uskutečněno představení domnělých autorek, nebyl jistě náhodný a opět je možné si představit týdeník jako divadelní scénu, ve které nastupují jednotliví aktéři vždy v předem určenou chvíli, s patřičným nástupem.

O autorkách do této doby bylo možné říci jen to, co se objevovalo v obsahu týdeníku. Ovšem jejich důvody, které vedly ke vzniku týdeníku a jejich představy o určení týdeníku a jeho obsahu nebyly čtenářům známy. Tento postup postupného odhalování, nastupování na scénu, jako by měl zajistit prodej knižních vydání, protože čtenář získával ve druhém vydání nové informace a především manifestaci ženských, byť vymyšlených, autorek.

Hlavní význam úvodu autorek spočívá především v tom, že se objevuje v době, kdy se Sonnenfels přiznal k autorství. Úvod fiktivních postav by tak ztrácel v běžném případě na významu. Ne však zde. Sonnenfels s textem týdeníku, jak ukazují jednotlivá knižní vydání, stále pracoval a poupravoval jeho obsah. Jinak tomu nebylo ani v případě úvodu, ke kterému byl v *G. S.* přidán oproti ostatním vydáním navíc odstavec. Podobné změny naznačují, jaký měl Sonnenfels k týdeníku přístup a též to, že pro něj týdeník nekončil jedním vydáním. Obsahové změny nejsou nijak zásadní, ale jsou, což je podstatné.

Představení autorek proběhlo ve stručnosti již v roce 1767, kde se v žádosti vydavatele na Slečnu von G*** objevuje charakteristika obou dam jako:

*„Jsou dvě neznámé.“*¹¹⁸

Pod tímto označením není možné si představit nic, což bylo, jak se zdá, autorovým záměrem. Domnělé autorky se prostě objevily a v týdeníku žily svůj život. Týdeník

¹¹⁷ J. Ch. GOTTSCHED, *Die vernünftige Tadlerinnen*.

¹¹⁸ „*Sie sind zwo Unbekannte.*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 3

tak budil dojem, že zachycuje jen jistou životní etapu obou dam, které se rozhodly konkrétně tuto etapu zveřejnit a tím vystoupit ze svého soukromého prostoru.

Tento dojem je umocněn úvodem autorek, který je možné považovat za jistý manifest ženské kultury.

Manifestační charakter úvodu je patrný především při vyjmenování významných žen literátek, překladatelek a umělkyní, jímž korunuje Marie Terezie:

„Koruna našeho pohlaví, panovnice Terezie.“¹¹⁹

Ženy mají být pyšné na své pohlaví, protože je v mnoha ohledech lepší, než mužské pokolení. Tento názor se poprvé objevuje v úvodu a prochází celým týdeníkem.

Sonnenfels se navíc rozhodl – z pozice žen – bojovat se svým vlastním týdeníkem *Der Mann ohne Vorurtheil*, a pokusit se dokázat, že i ženské autorky mohou vytvořit stejně dobrý týdeník, jako *Der Mann ohne Vorurtheil*, tedy mužský týdeník. Odlišnost mužského a ženského je v týdeníku nejen patrná, ale je vyslovena i nahlas.

V úvodu nastala úsměvná situace, která vypovídá o Sonnenfelsově důvěře ve své literární schopnosti, protože se musel snažit koncipovat týdeník *Theresie und Eleonore* odlišně. Tato snaha se projevila především v jazykové oblasti, kdy Sonnenfels nechal své autorky psát těžším jazykem, což se odrazilo v hutnější struktuře vět.

Zvolený styl jazyka Sonnenfels u žen pravděpodobně očekával, či s ním měl zkušenosti a text tak odpovídá tomu, jak se ženy v okolí Sonnenfelse vyjadřovaly.

Určení týdeníku bylo zcela jasné již od zveřejnění dedikaci Bornovi. Ač byl týdeník psaný ženou logicky určen ženskému čtenářstvu, podstatné je určení, které týdeníku přisoudil jeho autor. Druhou otázkou je potom realita, tedy skuteční čtenáři, kterým se bude práce věnovat na jiném místě.

Sonnenfels svůj záměr vylíčil Bornovi a posléze i celému světu ústy Terezie a Eleonory:

„Týdeník od ženského pokolení? Ano! A pro ženské pokolení!“¹²⁰

¹¹⁹ „Die Krone unsers Geschlechts, die Monarchin Theresia [...]“ TAMTÉŽ, nepaginováno.

¹²⁰ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

Úvod obsahoval mimo vymezení se vůči mužským autorům a určení čtenářstva týdeníku ještě jednu věc, pro celý týdeník zásadní, totiž demonstraci vzdělanosti a sečtěllosti autorek. Autorky se orientují v antické, starší i současné francouzské literatuře, v německé literatuře, především poezii, jejíž znalost je jasná v úvodu každého listu, kde je umístěn tematický citát. Znají i další morální týdeníky a jsou připraveny se s nimi porovnat, případně je, co se obsahu týče, předčít. Tento postoj svědčí o víře ve vlastní schopnosti a znalosti, rys tak často se opakující u Sonnenfelse. Zde to však může mít i jiný význam – ženy se jako autorky týdeníků mohou, alespoň hypoteticky, mužům vyrovnat.

Znalost německých morálních týdeníků se promítala do zamýšlené náplně týdeníku a jeho výpovědního stylu. Autorky chtěla pouze sdělit své myšlenky a dobře čtenářkám poradit, což je záměr korespondující s dedikací Bornovi. Ve snaze vymezit obsah se autorky stavěly do opozice vůči *Die vernünftige Tadlerinnen*.¹²¹

„*V budoucnu by neměla být naše náplň pedantická, nebyť staropanenské náplně der vernünftigen Tadlerinnen!*“¹²²

Autorky jsou Sonnenfelsem formovány ve dvou rovinách. V první rovině jsou prezentovány jako věrné přítelkyně v soukromé korespondenci, kde se však nestydí prosadit své názory a postoje.

Druhou rovinu představují dopisy od domnělých čtenářů a následné odpovědi, ve kterých jsou již skutečnými morálními autoritami, což bylo postavení, které je jim přiřknuto jako autorkám morálních týdeníků.

Vážnost autorek byla podpořena oslovováním v dopisech, svědčím o úctě a podřízenosti vůči autorkám.

Autorky tak byly označovány jako: „*Nejctnostnější Terezie a Eleonoro! Učené autorky týdeníku*“,¹²³ „*Moje milé dobré dvě ženy*“,¹²⁴ „*Mé vážené spisovatelky*“.¹²⁵

¹²¹ Což pravděpodobně spadalo do celkového dobového pohledu na Gottscheda a jeho dílo, Sonnenfelsovými současníky již negativně hodnoceno. Viz. H. ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 275; E. BAHR, *Dějiny*.

¹²² „*In Zukunft soll unsre Mine nicht pedantisch, nicht die altjungferliche Mine der vernünftigen Tadlerinn seyn!*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

Vedle postav autorek vystupuje v týdeníku ještě postava, určující tón týdeníku – a to "Herausgeber", tedy vydavatel. Objevuje se již od prvního knižního vydání jako osoba podporující obě dvě autorky. V rámci týdeníku je mu dáván prostor v poznámkách k textu, do otevřené polemiky vstoupil pouze jednou, v případě listu č. XXXVII., kdy zareagoval na korespondenci dvou milenců, což kvitovala Eleonora.

Větší prostor je vydavateli mimo úvodu, kde se zastává ženských autorek, věnován v závěru listu č. L, jehož byl autorem.

Vydavatel jako nenápadná, ale neustále přítomná postava, putoval týdeníkem a do jisté míry vytvářel protipól k silné feminitě přítomné v týdeníku.

Autorství týdeníku je vytvořeno na pohled jasně – dvě ženy, mající prostor vyjádřit se a občas vstupující vydavatel, jehož úloha není přesně určená, byl využíván spíše dle potřeby.

Když ovšem zohledníme skutečného autora, tedy Sonnenfelse, začíná se objevovat poněkud jiný pohled na samotné autorky, které jsou potom jasným odrazem Sonnenfelsova myšlení a pohledu na ženy. Především pomocí autorek formuloval morální hodnoty žen a dívek, autorky tak představují určitý ideální stav, ač, jak bude ještě řečeno, o vytvoření ideálu se Sonnenfels nepokoušel.

¹²³ „Geehrteste Theresie und Eleonore! Gelehrte Verfasserinnen des Wochenblattes.“

TAMTÉŽ, s. 252.

¹²⁴ „Meine lieben guten zwey Frauenzimmer“ TAMTÉŽ, s. 208.

¹²⁵ „Meine geehrten Schriftstellerinnen!“ TAMTÉŽ, s. 297.

4.2. Postavy týdeníku a jejich variace

Postavy, vystupující v týdeníku, je možné rozdělit do dvou základních skupin. První skupinou jsou postavy aktivní, druhá skupina zahrnuje postavy pasivní.

Aktivní postavy byly autoři a autorky dopisů, vymyšlení Sonnenfelsem, kteří se aktivně zapojili při vytváření týdeníku.

Pasivní postavy je dále možné rozdělit do dalších dvou podskupin. V první podskupině jsou skutečné žijící osoby, tedy literáti, literátky, umělci apod., ve druhé podskupině jsou postavy opět vymyšlené Sonnenfelsem, vyskytující se v rámci morálních vypravování, či jako postavy dopisů, jejichž osudy jsou líčeny aktivní postavou. Pasivní postavy prokazatelně převládají nad aktivními, avšak jejich úloha, v případě druhé podskupiny, je více moralizující. Pasivní postavy sloužily jako modely ideálního či naopak zavrženíhodného chování. Jejich strojenost byla navíc podtržena zvláštními jmény, jako například *Larissa*, *Mirle*,¹²⁶ *Belidor*,¹²⁷ *Emiren*,¹²⁸ *Thusnelde*¹²⁹ a další.

V následující tabulce budou shrnuty aktivní postavy.

Tabulka č. 3. Aktivní postavy týdeníku a jejich výstupy

Číslo týdeníku	Postavy	Typ projevu
III.	L***	Dopisy
VIII.	Clarice	Dopis
XI.	Julie	Rozhovor
XIX.	Charlotte	Dopis
XX.	Mutter R****	Dopis
XXII.	Ernestine von K.	Dopis
XXIII.	Lucia Dörnerinn	Dopis
XXIX.	Clarine, Erine	Dopisy

¹²⁶ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 122 – 131.

¹²⁷ TAMTÉŽ, s. 95 – 104.

¹²⁸ TAMTÉŽ, s. 374 – 383.

¹²⁹ TAMTÉŽ, s. 311 – 321.

XXX.	Cecilie	Dopis
XXXII.	Fr. v. Helwing	Dopis
XXXVI.	Elwern	Dopis
XXXVII.	Talemina	Dopis
XLI.	Alise, Terander, Liante	Rozhovor
XLII.	Damis	Dopis
XLIII.	Silviane / Sapphó, Ariadne	Dopis / Rozhovor

S pasivní skupinou skutečně žijících osob Sonnenfels pracoval již od počátku týdeníku. V prvním knižním vydání byla v dedikaci na slečnu von G*** poprvé zmíněna Marie Terézie, jejíž osoby byla o dva roky později použita i v úvodu autorek.

Úvod autorek je jediným listem, překypujícím skutečnými postavami. Objevují se zde Madame de Sévigny, Dacier, Rabuttin, Gottschedinn, Karschinn, Sapphó z žen, z mužů je to Anakreon, Gottsched, La Fontaine.

Dalšími postavami jsou již zmiňovaní autoři citátů v úvodech jednotlivých listů, které je do skutečně žijících postav, vybraných Sonnenfelsem, též třeba započítat. Význam těchto postav je zcela jasný a byl již mnohokrát zdůrazněn.

Pasivní postavy, které byly vytvořeny Sonnenfelsem v rámci různých příběhů, básní a rozhovorů, je opět možné rozdělit na postavy literární a postavy, které údajně někde žily a konaly skutky, které bylo třeba v rámci týdeníku zmínit.

Aktivní postavy byli muži i ženy, autoři dopisů, kteří řešili své starosti buď v soukromé korespondenci nezávisle na autorkách týdeníku, nebo se na autorky týdeníků obraceli o radu, či jen s vtipnou historkou, kterou chtěli sdělit. Jednalo se o skutečně literární postavy, osobnosti,¹³⁰ zasazené do jistého životního příběhu, jehož části byly v týdeníku prezentovány.

¹³⁰ Rozdíl mezi postavou a osobností je čerpán z Roberta Milese:

„Postavou může být jakýkoli fiktivní aktér – lidský, zvířecí, a dokonce i (v příbězích pro děti) aktér z rostlinné říše [...]

4.3. Korespondence a povídky

Spolu se smyšleným autorstvím a literárními postavami charakterizovala morální týdeníky epistolární podoba jednotlivých příspěvků.

Příspěvky formou dopisů se objevovaly od prvních anglických týdeníků až po pozdní pražské týdeníky, nejinak tomu bylo i u *Theresie und Eleonore*. Zvolením této formy autoři týdeníků získaly možnost otevřeně sdělovat myšlenky a pocity svých postav, s čímž bylo spojeno i efektivnější moralizování, které v dopisech vyznívalo přátelštěji, než by tomu bylo v různých moralizujících kázáních či příručkách.

Epistolární forma literatury navíc od počátku 18. století narůstala v oblibě literátů, kdy vznikaly romány v dopisech, popřípadě byla do děje zakomponována korespondence hlavní postavy.

Do struktury dopisů v německých morálních týdenících zcela jistě zasáhl, vedle tvůrců epistolárních románů jako byl např. Richardson, Christian Fürchtegott Gellert se svým pojednáním „*Gedanken von einem guten deutschen Briefe*“.¹³¹ V tomto díle, respektive dopise, Gellert předložil svůj požadavek kvalitního dopisu, který by měl sdělovat myšlenky bez ohledu na uměle vytvořené formy, měl by být písemnou formou řeči a využívat krásy mateřského jazyka, v tomto případě v němčině. Kvalitního dopisu bylo možné dosáhnout za pomoci přítele, který poukázal na chyby a pomáhal rozvíjet umění sdělovat své myšlenky. Na tuto myšlenku zcela jistě Sonnenfels navazoval a ač to nikdy nepřiznal, v jeho díle se Gellertovy myšlenky odráží.

Příspěvky v týdeníku *Theresie und Eleonore* je možné označit jako dopisy, které je však třeba ještě rozdělit. První skupinu tvoří příspěvky autorek, tedy jednotlivá čísla týdeníku. Celkem se jedná o 50 dopisů.

Druhá skupina obsahuje dopisy, tedy reakce, domnělých čtenářů týdeníku, které buď reagovaly na obsah týdeníku, nebo žádaly o radu.

Osobnost je oproti tomu mnohem omezenější kategorie. Osobností mám na mysli iluzi lidského charakteru, jež se vytváří v románu, klamný dojem, že lidi, s nimiž se setkáváme ve fiktivním světě, známe stejně dobře jako sebe sama.“ Robert MILES, *Jane Austenová*, Brno 2009, s. 27.

¹³¹ Belustigungen des Verstandes und des Witzes. Auf das Jahr 1742, Leipzig 1742, s. 177-189.

Třetí skupinou jsou dopisy pocházející z údajné osobní korespondence autorek, popřípadě korespondence jejich přítelkyň.

Pro lepší orientaci budou jednotlivá čísla dle rozdělení ve skupinách shrnuta v následující tabulce.

Tabulka č. 3. Rozvržení dopisů v jednotlivých číslech

Skupina	Čísla listů
<i>První skupina – dopisy autorek</i>	I. - L.
<i>Druhá skupina - reakce</i>	VIII., XX., XXIII., XXX., XXXII., XLII., XLIII.
<i>Třetí skupina – soukromá korespondence</i>	III., XV., XXI., XXIX., XXXVI., XXXVII.,

Dopisy měly důležitou obsahovou funkci. Mimo intimnějšího charakteru a sdělování osobních dojmů, dopisy především měly moc měnit obsah. Pokud bylo třeba týdeník oživit či posunout k jinému tématu, byl v příštím čísle přiložen dopis. Někdy byla jednotlivá čísla týdeníku dodatečně rozebíraná v pozdějších číslech, což byla opět možnost další manipulace se čtenářem.

K nejzajímavějším dopisům patří reakce na obsah jednotlivých čísel. Především není možné určit, zda jde skutečně o vymyšlené reakce, sepsané autorem týdeníku, mající dokazovat čtenářskou aktivitu, popřípadě zda skutečně někteří čtenáři do týdeníku přispěli.

Použití domnělé korespondence nabízí též dvě možnosti. První z nich je již klasické smyšlení všech postav i řešených problémů a historek, druhou možností je korespondence zakládající se na reálných dopisech, historkách a osobách. Sonnenfels se skutečností inspiroval již při vzniku týdeníku, je zde proto pravděpodobnost, že v obdobném duchu pokračoval i v průběhu týdeníku.

V dopisech autorek se objevovaly další literární žánry, charakteristické pro morální týdeníky. Jednalo se o orientální povídky, básně a písně, rozhovory a úvahy.

Eseje, které byly klíčové u anglických morálních týdeníků, se v týdeníku *Theresie und Eleonore* neobjevovaly.

Přesný žánrový obsah jednotlivých listů a jejich význam byl nastíněn v úvodu autorek:

„*Verse, próza, povídky, překlady, báchorky, rozhovory, všechny druhy oblékání budou stát v naší nabídce, tím se vyvarujeme jednotvárnému způsobu psaní.*“¹³²

Rozvržení jednotlivých příspěvků přiblíží další tabulka.

Tabulka č. 4. Struktura dopisů

Žánr	Číslo
<i>Báseň</i>	VI., XXXIII.
<i>Orientální povídka</i>	XII., XIV., XVI.
<i>Píseň</i>	XLVIII.
<i>Povídka</i>	XXVI., XXXI.
<i>Rozhovor</i>	XI., XLI., XLIII.

Jednotlivé příspěvky měly různou úroveň, což platilo především pro orientální vypravování, která svou orientací na dobu starověku mohou připomínat v době osvícenství obvyklé *historie*. Moralizující ponaučení pomocí minulosti Sonnenfels využíval v celém týdeníku, kde pomocí jmen a krajiny často poukazuje na dobu antiky. A ač Sonnenfels sám své takto zaměřené příspěvky jako *historie* neoznačuje, je možné vidět shodné rysy.

Kvalita příspěvků byla dána jednotlivými tématy. Pokud Sonnenfels zabředl, většinou ústy Terezie, do moralizování či do složitých a mírně chaotických úvah, byly jednotlivé listy až nečitelné. Potom se však objevují velmi zajímavé příspěvky,

¹³² „*Verse, Prosa, Erzählungen, Uebersetzungen, Fabeln, Gespräche, alle Arten von Einkleidungen werden uns zu Gebote stehen, um die Einförmigkeit der Schreibart zu vermeiden.*“

J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

týkající se například literatury, postavení ženy ve společnosti, sňatku mladé dívky, které obsahově i kvalitativně zbylé převyšují.

Není proto možné říci, že by týdeník postupně obsahově upadal. Ke zlepšení často dopomohl smyšlený dopis.

Svým obsahem týdeník z řady ostatních týdeníků nevybočoval, protože prvotní snaha o odlišení se a především záměr nemoralizovat nebyl uskutečněn.

Moralizovalo se už od úvodů.

5. Žena a ženská kultura

Sonnenfels v týdeníku předvedl pestrou paletu žen, jejichž spojovacím prvkem byla morálka. Ženy v týdeníku je možné rozdělit do dvou základních typů mladá - svobodná dívka a dospělá - vdaná žena. Vedle rozlišení podle věku a rodinného stavu je možné uměle vytvořit další tři typy žen, vyskytující se v týdeníku. Jedná se o přítelkyni, čtenářku a autorku. Model autorky se v této práci průběžně objevuje, proto bude větší prostor věnován čtenářce a přítelkyni.

Zvláštností v týdeníku je menší výskyt starších žen a neprovdaných žen. Sonnenfels totiž předpokládal, že cílem každé dívky je se provdat a žít v dobrém manželství, proto se zaměřoval na mladé dívky a mladší ženy. Starší žena, pokud se už objevila, byla spíše rádkyní.

Absenci starších žen a řešení jejich problémů je možné vysvětlit tím, že se sám s touto skupinou žen nemusel stýkat. Věku a stárnutí žen se věnoval pouze listu č. VII.,¹³³ ovšem opět se jednalo o ponaučení, jak správně a důstojně přijímat svůj věk.

V úvodu listu č. VII. jsou naznačena dvě základní zlomová období v životě ženy, tedy když je dívkou a později ženou. Sonnenfels sám rozlišoval a popisoval obě dvě období a sňatek vnímal jako přechod, nejen v rámci rodinného stavu, ale především jako myšlenkový posun. Proto bude věnován svobodné dívce a vdané ženě větší prostor.

Výchova mladé dívky zaměstnávala především její matku, pro kterou to byl mnohdy nelehký úkol. Štěstím matek v německo-jazyčném prostředí byla skutečnost, že se objevila Terezie, která byla vždy ochotná pomoci. Pro Terezii byla základní činnost u dívek, ale i u žen, četba. Konkrétně vhodně vybraná, rozumná četba, poskytující dobré vzory. S tím souvisí i další typ ženy, tedy žena – autorka, což je typ jasně daný už samotným Sonnenfelsovým vymyšleným autorstvím, čímž dává najevo, že ženy by byly schopné literárně tvořit.

Jak se v německém prostředí ukázalo jen o pár let později, ženy této činnosti rozhodně schopné byly.¹³⁴

¹³³ Joseph von SONNENFELS, *Gesammelte Schriften*, Wien 1784, s. 167 – 175.

Přátelství žen bylo dalším z motivů týdeníku. Ať už to byla zveřejněná údajná soukromá korespondence, či tón rozhovorů, přátelství jako podstatný prvek ženy zřetelně vystupuje.

Autorky byly navíc formovány jako osoby, které přátelsky působí a jednají, čímž se sám týdeník stal nástrojem přátelství.

Na základě zmíněných typů Sonnenfels modeloval svou představu ženy, případně žen. V závěru kapitoly tak bude shrnut jeho ideální model.

Vedle modelování ženy své doby Sonnenfels vytvářel něco, co je možné nazvat jako umělá ženská kultura, v jejímž rámci vytvářel morální hodnoty, platné pro všechny ženy a dívky.

V rámci týdeníku popisoval a snažil se vymodelovat již zmíněné morální hodnoty a to pomocí prezentace ideálního chování ženy, její četby, životních názorů a postojů.

Po ženách chtěl, aby se nad obsahem jednotlivých listů zamýšlely a případně nesouhlasily. Dále u žen předpokládal dosti rozsáhlé znalosti z literatury a filosofie, což je projevem Sonnenfelsova modelování ženské kultury.

Myšlenka na vytvoření ženské kultury bude následující kapitolou postupovat a její jednotlivé variace budou zdůrazňovány.

¹³⁴ Rozmach především románové tvorby v německých oblastech nastal přibližně v 70. letech 18. století. K nejvýznamnějším představitelkám románové produkce této doby patří Sophie La Roche – *Geschichte des Fräuleins von Sternheim* (1771 – 1772), Eleonore Thon – *Julie von Hirtenthal* (1780/83), Christiane Benedicte Naubert – *Der Amtmann von Hohenweiter* (1787), Sophie Tresenreuter – *Lotte Wahlstein oder glückliche Anwendung der Zufälle und Fähigkeiten* (1790/91). K ženským autorkám více Helga MEISE, *Die Unschuld und die Schrift. Deutsche Frauenromane im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992.

5.1. Terezie a Eleonora jako vzory

Prototypem Sonnenfelsovy představy o ženách a jejich chování byly autorky, Terezie a Eleonora. Sonnenfels se všude, kde to považoval za vhodné, zmiňoval o kvalitách své manželky a její sestry a o své úctě k nim. Svůj postoj zcela určitě promítl do svých postav, ač se i reálnou Terezii a Eleonoru snažil formovat.¹³⁵

rčení jednotlivých postav autorek, jejich uvedení a údajné důvody vzniku týdeníku byly již zmíněny, stejně jako jejich formování. Síla charakteru domnělých autorek vystupuje z jejich rozličných reakcí a přístupu ke svému pohlaví.

Dominantní postavení v týdeníku měla ve výchovném ohledu Terezie, autorské činnosti se více věnovala Eleonora. Terezie byla vdaná žena, jejíž životní náplní bylo být rozumná a ctnostná, Eleonora byla svobodná dívka, mající na starosti pouze své půvaby a své ctitele, což je schéma, které přesně charakterizuje oba dva nastíněné světy, tedy svět dívek a svět dospělých žen.

O rozdělení týdeníku na příspěvky pro svobodné dívky a vdané ženy bylo rozhodnuto v úvodu autorek, avšak podobně, jako v případě zamýšleného nemoralizování, nebyl původní záměr realizován:

„Terezie bude mít pověření žen, nebo nevěst, Eleonora pověření dívek.“¹³⁶

Terezie symbolizuje silnou osobnost, která se nebála vyjádřit své názory a postoje, byla věrnou přítelkyní a pečlivou rádkyní. Neostýchala se během rozmluvy s mužem, který znevažoval ženský rozum, vyjádřit své názory:

„Aj! moje ženy: rádi Vám dovolujeme mít rozum! ale tak mnoho, než je dost: a víc ne!“

My Vám děkujeme za dobrotivé svolení. A jak moc je tedy dost? kde jsou hraniční kameny, které se Vám zlíbilo nám určit? a s tím také něco z mé učenosti na muže přenesu, kde stojí sloupy, které non plus ultra ženského rozumu jsou?“¹³⁷

¹³⁵ Viz již několikrát zmiňovaný dopis Ignáci von Bornovi, [J. v. SONNENFELS] *Theresie*, nepaginováno.

¹³⁶ „*Theresie wird die Vertraute der Frauen, oder der Bräute, Eleonore die Vertraute der Mädchen seyn.*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

Eleonora byla vystavěna jako sebevědomá mladá dívka, které se nestydí zveřejňovat své příspěvky a pokud nesouhlasí s nějakým tvrzením, které v rámci týdeníku zaznělo, tak se proti němu s vhodnými argumenty ohradit. Nebála se postavit i další autoritě týdeníku, vydavateli, když se zapojil do korespondence dvou milenců z listů č. XXXVI. a XXXVII.:

„Ale můj dobrý pane vydavateli“ víte také, že to úplně nezávazně není necháno, když vy jen na sebe – ne na nás hledíte? víte také, že tyto listy ženským listy jsou – patří.“¹³⁸

Prostřednictvím Terézie zjišťujeme Sonnenfelsův čistě teoretický pohled na výchovu, protože jak je známo, jeho manželství zůstalo bezdětné. Je však známo, že v jeho domácnosti pobývaly sestry Terezie, mimo Eleonory ještě jedna, jejíž jméno není známo. Do jaké míry působil výchovně na obě mladé dámy, je možné se pouze domnívat. Též do jaké míry byly jeho podněty vyslyšeny, není známo.¹³⁹

Příspěvky o výchově byly ovlivněny Sonnenfelsovým vlastním vzděláním a dobovým pohledem na ženu a její vzdělání.

Sonnenfels byl vzděláván u piaristů, ale s náplní svého vzdělání nebyl později spokojen.¹⁴⁰ Do jisté míry je možné říci, že oceňoval spíše praktické znalosti, než původní klasické vzdělání. Podobné tendence jsou později patrné od úvodu *Theresie und Eleonore*, především v přístupu k textům, nad kterými je třeba přemýšlet.

Od prvních německých morálních týdeníků (1720 – 1740), kde se objevoval obraz učené, osvícenské ženy, prošla představa ženy značnou proměnou. Doba, kdy

¹³⁷ „Ey! meine Frauen: wir gestatten Ihnen gerne, Vernunft zu haben! aber so viel, als genug ist: und mehr nicht!

Wir danken Ihnen für diese gütige Erlaubniss. Und wie viel ist denn genug? wo sind die Gränzsteine, die Sie uns zu setzen belieben? und damit ich auch etwas von meiner Gelehrsamkeit an Mann bringe, wo stehen die Säulen, die das Non plus ultra der weiblichen Vernunft sind?“ TAMTÉŽ, s. 8 – 9.

¹³⁸ „Aber meine guter Herr Herausgeber! Essen Sie auch, dass es gar nicht verbindlich lässt, wenn Sie nur auf sich – nicht aufunssehen? Essen Sie auch, dass diese Blätter Frauenzimmer blätter seyn – sollen.“ TAMTÉŽ, s. 354.

¹³⁹ Srov. F. KOPETZKY, *Johann*, s. 8.

¹⁴⁰ Viz. Z. STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státník úředník*, s. 32.

Sonnenfels vydával své týdeníky, je současnými badateli viděna jako období stagnace ženského působení, které vyvrcholilo v 19. století. Podle Helgy Brandes je pro druhou polovinu 18. století charakteristická polarizace pohlaví, která formovala pohled především na ženy.¹⁴¹ Ženy začaly ustupovat do domácností, tedy do soukromé sféry, což je patrné v obsahu morálních týdeníků. Na druhou stranu, ve druhé polovině 18. století a ke konci století se začaly v německém prostředí v hojné míře objevovat autorky časopisů i beletrie pro ženy. Obecný pohled na ženu skrze literaturu se tak zdá být složitější, než bylo původně vnímáno.

Týdeníky odrážely dobové myšlenkové trendy, avšak je třeba, v případě rakouských a pražských morálních týdeníků, počítat s pozdějším nástupem osvícenského myšlení v zemích habsburské monarchie, které tak posunulo pohled na muže a ženu do jiného časového období, než tomu bylo například v německých zemích.

Výše zmíněnému dobovému pohledu na ženu Sonnenfelsovy postavy neodpovídají, stojí spíše na pomezí mezi vzdělanou umírněnou ženou a lehce temperamentní emancipovanou ženou. Pod pojmem "emancipace" je třeba si představit spíše uvědomování si vlastního rozumu a svého místa ve společnosti, nežli moderní význam slova.

¹⁴¹ H. BRANDES, *Der Wandel*, s. 49 - 50.

5.2. Dvě variace ženy – mladá dívka, vdaná žena

Terezie a Eleonora ztělesňovaly Sonnenfelsovu představu žen-autorek. Model ženy své doby vytvářel Sonnenfels prostřednictvím orientálních povídek, korespondence, reakcí na týdeník a rozhovorů. Na strukturální podstatu těchto žánrů a na ženu jako čtenářku těchto žánrů se zaměříme v kapitole o čtenářce, v této části bude vymodelována Sonnenfelsova představa o ženě všeobecně. Představa ženy a dívky je formovaná pomocí jednotlivých příspěvků, ale též i pomocí vhodné literatury, jak se později ukáže.

Obě dvě autorky se věnovaly představě vzorné dívky a vzorné ženy, každá ovšem v trochu jiném stylu. Terezie předkládala své postoje v korespondenci s matkou té jisté dívky, popřípadě zakomponovala model dívky do svého prohlášení o ženách, či do popisu některé své přítelkyně.¹⁴² Eleonora publikovala své příspěvky, literární pokusy, do kterých představu dívky vkládala. Dále se zúčastnila v týdeníku otištěném rozhovoru se svou přítelkyní, kde rozebíraly mládence.

Autorky měly edukační funkci, postavy v týdeníku zase představovaly reprezentativní vzorek chování a jednání. V týdeníku není vytvořen zcela jasný model ideální ženy. Sonnenfels zcela jistě ani po ideálu netoužil, pouze měl snahu zformovat své myšlenky do konkrétní podoby, ke které se sice hrdě hlásil, ale jako o "ideální" se nikdy nevyjadřoval. Z tohoto důvodu mají autorky i doplňující postavy chyby, typické pro jejich pohlaví. Dívky se stydí při otázkách, které by je do rozpaků uvádět neměly, ženy nepovažují za samozřejmé to, co by považovat měly, a muži jsou k ženám zbytečně kritičtí a nesnaží se porozumět jejich prostředí.¹⁴³

Postav dívek se v týdeníku objevuje daleko více, nežli počet postav vdaných žen. Hrdinkami příběhů jsou vesměs mladé dívky, některé dopisy pochází od mladých dívek a též v dopisech vdaných žen jsou dívky zmíněny, především jako dcery. Dívky jsou nejčastěji zmiňovány v kontextu dobrého vychování, vzdělání a sňatků. Jako doprovodné a neméně významné postavy vystupují v týdeníku matky, které je třeba dávat do kontextu jejich dcer. Vedle výchovy dcer byla vychovávána i matka,

¹⁴² Jedná se např. o listy č. III. (korespondence), list č. I. (prohlášení), list č. XLVI. (líčení osudů).

¹⁴³ Těmto tématům se věnují listy č. I. a II., viz J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 1 – 20.

tedy vdaná žena, v některých případech vdova,¹⁴⁴ která potřebovala radu jak pro svou dceru, tak především sama pro sebe. Jednotlivé modely žen se proto v případě pohledu na Sonnenfelsovu dívku budou nutně prolínat.

5.3. Výchova mladé dívky

Výchova byla nejdůležitější téma týdeníku, vedle postoje mužů k ženám a morálního chování. Dobré vychování zahrnovalo kvalitní vzdělání a bylo devízou matky, která jako rádkyně a usměrňovatelka měla být dceři nápomocná.

Do výchovy spadalo především umění chovat se ve společnosti, směřování ke skromnosti, jako nejdůležitějšího prvku společenského chování. Matka dívce pomocí vhodných příkladů sestavovala systém morálních hodnot. Pokud si nevěděla rady s tím, jak co vhodně formulovat, popřípadě jaké vhodné vzory použít, byl tu týdeník a přátelské, byť lehce namyšlené, autorky.

Při výchově dívky zde bylo vždy nebezpečí, že matka ve své lásce k dceři bude nekritická a udělá chybný krok, který bude mít v budoucnu pro pověst dívky velké následky.

Od matky Sonnenfels očekával zodpovědný přístup, založený na morálce a ctnostech, předávaných pomocí vhodné literatury a především příkladů.

V týdeníku se objevují dva typy matek a dcer, ilustrující dobrou matku, přistupující k výchově v Sonnenfelsových očích správně, a matku, jejíž výchova dcery nabrala špatný směr, především díky matce.

První příklad se objevuje již z kraje týdeníku, v listu č. III., kde v rámci korespondence pomáhá Terezie své přítelkyni s vhodnou výchovnou literaturou pro dospívající dívku. Dívka je charakterizována jako jemné stvoření, dle kontextu zcela jistě nekonfliktní, milá a tvárná.¹⁴⁵ Postavám v tomto listu bude věnován větší prostor v kapitole "Čtenářka a autorka"

¹⁴⁴ Jako vdova je prezentována tajemná L*** z listu č. III. a Sedamine z listu XLVI.

¹⁴⁵ Viz TAMTÉŽ, s. 22. – 31.

Druhý, opačný, případ matky, nalezneme v listu č. XLVI. Zde jsou vyličeny trampoty Sedamine, matky, která svou dceru zkazila svou shovívavostí a špatným vlastním příkladem.

Autorkou příspěvku je, jak jinak, Terezie. Je zde vylíčen osud Sedamine, smrt jejího manžela a výchova dcery. Sedamine se zde kriticky zamýšlí nad svým životem, který její dcera vnímala:

„S jak mnohým pokořeními se musím před Vámi přiznat, že mé mravy docela nedbalé, mé uvedení nerozvážné, pyšné, svobodné, a proto příklad, které tak ubohé dítě neustále před sebou vidělo, byl vyjádřen škodlivě?“¹⁴⁶

Sedamine trávila své dny tak, jak to bylo u ženy v její prostředí obvyklé, tedy se pěkně oblékala, chodila do parku a později do společnosti, kde se snažila zářit více, nežli ostatní přítomné ženy.¹⁴⁷

Není zde opět uvedeno, do které společenské vrstvy Sedamine patřila, v každém případě je možné se domnívat, že se jednalo o bohatou vyšší měšťanskou vrstvu.

Sedamine svým životním stylem nedávala dceři dobrý příklad. Vzhledem k tomu, že jí po smrti manžela zůstal velký majetek a o svou obživu se nemusela starat, její jedinou starostí byl její vzhled a společenské vystupování, což byly hodnoty, které přenášela i na dceru. Místo výchovy k mravnosti, ctnosti a k především k Sonnenfelsově oblíbené četbě, se dcera Sedamine zaměřovala na vzhled, s čímž přicházela i marnivost, předávaná z matky na dceru:

„Její matka byla k tomu ještě dost nerozvážná, ukazovala velmi často k poradě výběr látky, a dávala ji vyučování ve všech takzvaných rafinovanostech marnivosti.“¹⁴⁸

¹⁴⁶ „Mit wie vieler Demüthigung muß ich es vor Ihnen bekennen, dass meine Sitten durch aus unordentlich, meine Ausführung unbedachtsam, eitel, frey, mithin, das Beispiel, so das arme Kind unaufhörlich vor sich sah, äußerst verderblich war?“ TAMTÉŽ, s. 435.

¹⁴⁷ TAMTÉŽ, s. 436.

¹⁴⁸ „Ihre Mutter war noch dazu unbesonnen genug, sie in der Wahl der Stoffe sehr oft zu rathe zuziehen, und ihr in allen den sogenannten Raffinimens der Eitelkeit Unterricht zugeben.“ TAMTÉŽ, s. 436.

Pokud se žena zaměřovala pouze na svůj vzhled a na umění líbit se, její život byl podřízen mužům a jejich vrtochům. Taková žena nutně Sonnenfelsovy vyhovovala, protože v podstatě splňovala typický model, který se Sonnenfels snažil změnit.

„Marnivost žen je magnet, který lichotky mužů silně táhne.“¹⁴⁹

Pro dospívající dívku bylo něco podobného velmi nebezpečné, neboť lichotky kazily charakter a odváděly dívky i ženy od jejich předurčení ctnostných osob.

Marnivost navíc přitahuje pozornost ne moc vhodných mužů, "hejsků"¹⁵⁰, kteří byli pro ženy i dívky jako nápadníci zcela nevhodní.

Jako problém ženského pohlaví je zde označena bezmezná snaha líbit se a s tím související marnivost a nekritičnost. To nejhorší, co může matka dceři předat, jsou obdobné postoje. Proto by si měly matky vždy uvědomit, že je jejich dcera bude napodobovat a chování matky bude brát jako něco, co je měrou všeho. Pokud se matka chová nevhodně před dcerou, bude dcera stejné chování přejímat, podobně jako styl řeči, slovní obraty a přístup k lidem, především k mužům.

Pokud je matka koketa, je zde pravděpodobnost, že ji dcera bude následovat.

A ač si matka může později uvědomit své chyby, bude již pozdě, protože dcera zajetý model chování přejímala v rámci své výchovy.¹⁵¹

Podle Sonnenfelse je tak výchova do jisté míry definitivní a co se dívkám dostalo v raném věku, to je provázelo celý život.

Výchově dívky se nevěnovala pouze matka, ale mohla se na ní podílet i rodina. Vhodnými mentorkami byly postarší tetičky, úctyhodné dámy, jejichž moralizování nemuselo vždy padnout na úrodnou půdu, především pokud se o něj snažila u velice rozverných mladých dámy, jakou byla sedmnáctiletá Charlotte v listu č. XIX.

Dopis Charlotte zveřejnila Eleonora a sama z dopisu nebyla moudrá:

¹⁴⁹ „Die Eitelkeit eines Weibes ist der Magnet, der die Schmeicheley der Männer gewaltig an sich zieht.“ TAMTÉŽ, s. 437.

¹⁵⁰ V originále "Gecken".

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 438 – 439.

„Jistě, milá Charlotta, její nálada je zlatem k nezaplacení, kdyby nebyla stále trochu zlomyslná! neboť nemohu vlastně odhadnout, zda je její dopis satira nebo vážný – To by měli posoudit čtenáři.“¹⁵²

Charlotta z dopisu vystupuje jako velice temperamentní dívka, pro kterou jsou společenská pravidla úsměvná, a událostem, které jsou v jejím okolí velmi vážně reflektovány, se posmívá. Sonnenfelsovi se v tomto případě podařilo vytvořit skutečně nadčasový model pubertální dívky, která si doslova s ničím neláme hlavu:

„Sestřičko, novinka! Dobrodružství! Rychle mě držte! Nemůžu pro smích udržet pevnou chůzi – ha, ha, ha! Musím se nejprve dosyta zasmát, než budu dál mluvit!“¹⁵³

To, co Charlotte tolik pobavilo, byla návštěva tetičky kvůli velmi starému nápadníkovi, ovšem movitému - nápadníkovi.

Charlotte pojala svůj dopis jako veselé vylíčení tohoto setkání, s lehkou dávkou satiry a divadelní dramatičnosti. Vyjadřuje se posměšně a neuctivě, tetičce se v dopise posmívá a z jejích slov si očividně nevzala nic z toho, co bylo záměrem tetičky, právě naopak.

Vedle již rozumné Eleonory tak Sonnenfels postavil její pravý opak. Charlotta doslova symbolizuje nezkrtné mládí, které je těžké usměrnit. Oproti předchozímu případu není však zkažená sebestředností a marnivostí, spíše je veselá a v podstatě ještě dětská, ač se v dopise jedná o jejího nápadníka. Možná právě proto.

Podstatné je však to, co o sobě soudila sama Charlotta:

„Jsem necelých sedmnáct let stará; jak vidíte, trochu zlomyslná, vám chci přiznat; cudná, jak dívka v tomto věku být může; lehkovážná, jak má milá teta říká; slušná, jak myslím já [...]“¹⁵⁴

¹⁵² „Gewiß, liebe Charlotte, ihre Laune ist mit Golde nicht zu bezahlen, wenn sie nur nicht immer ein Bißchen boshaft mit unterwäre! denn nicht kann nicht eigentlich absehen, ob ihr Brief Satire oder Ernst ist – So mögen denn die Leser urtheilen!“ TAMTÉŽ, s. 171.

¹⁵³ „Schwesterchen, eine Neuigkeit! ein Abendtheuer! geschwind halte mich! ich kann vor lachen nicht festen Tritt halten – Ha, ha, ha! Ich muß mich erstatlachen, ehe ich weiter rede!“ TAMTÉŽ, s. 171.

Na těchto dvou příkladech je jasně patrné, které vlastnosti u dívky považoval Sonnenfels za nepřijatelné. Marnivost, touha po pozornosti a nedostatek vzdělání bylo nepřímo kritizováno a dáváno do kontextu ke klidné, velice rozumné Eleonoře, která už věděla, kam patří a především, kdo je.

Charlotta není Eleonorou kritizována, protože v jejím případě je jasné, že se časem zklidní, zmírní a bude rozumnější.

Sonnenfels v postavách Eleonory a Charlotty vytvořil dva modely mladých dívek, jejichž chování je v jeho očích přijatelné, naopak dcera Sedamine byla vytvořena jako jejich protipól. Matky, podobně jako jejich dcery, odpovídaly své době a společnosti, tedy společnosti, kterou jim Sonnenfels přisoudil.

Cílem výchovy nebyla jen mravní obroda dívky, ale především se jednalo o přípravu na manželství. U Sonnenfelse příprava zahrnovala vzdělání a ctnostné chování budoucí manželky, která měla být svému muži ozdobou, jako tomu bylo v případě Sonnenfelsovy manželky Terezie.¹⁵⁵

5.4. Nápadníci a manželé

Správné vychování a vzdělání vedlo k dobrému sňatku a k volbě vhodného partnera. Případný sňatek a celkově otázka nápadníků byla většinou v kompetenci Eleonory, ač bylo v úvodu týdeníku určeno, že nevěsty, rozuměj dívky na vdávání, bude zmiňovat Terezie.

Partnerské vztahy a otázka sňatků se jako hlavní motivy objevují v listech č. II., XI., XIX., XXVII., XXIX., XXXVI., XXXVII., XLIII.

Ve vyjmenovaných listech se nám pouze dotváří již nastíněný obrazy mladé dívky. Sonnenfels nepřistupuje k otázce nápadníků a manželů nijak dramaticky, pouze

¹⁵⁴ „Ich bin nicht ganz siebenzehn Jahre alt; wie Sie sehen, ein whig boshafzig, das will ich euch gestehen; züchtig, wie ein Mädchen es in diesen Jahren seyn kann unbesonnen, wie meine liebe Muhme spricht; artig, wie ich glaube [...]“ TAMTÉŽ, s. 172.

¹⁵⁵ Sonnenfels se o své manželce vyjadřoval vždy s úctou, pokud ji již zmiňoval, viz W. MÜLLER, *Josef*, s. 32 – 33.

upozorňuje na chyby, kterých se dívky i jejich mládenci dopouští, což souvisí především s otevřeným přiznáním se k zalíbení, popřípadě k zasnoubení.¹⁵⁶

V otázce manželství a výběru vhodného partnera je zase silně vnímán Sonnenfelsův vklad vlastních postojů.

Mít před uzavřením manželství nějakého obdivovatele bylo pro Sonnenfelse běžnou záležitostí, často zmiňovanou. Dívky zde spolu s Eleonorou řešily různá trápení, která jim muži působili, svěřovaly se se svým pohledem na muže a někdy, jako například již zmiňovaná Charlotta, se mužům nepokrytě posmívaly. Před muži se měly mít především na pozoru, protože každý krok vedle společnost velmi silně reflektovala.

Dívky, které mají své milé,¹⁵⁷ by měly především dbát na svou čest a neustále myslet na rozdíl mezi manželem a milým, tedy na míru projevených citů, kterou si mohou dovolit:

„Hlídejte si tedy dobře, poznání rozdílu mezi milencem a mužem a na náklady obhájené počestnosti, blahobytu přetvářku dělat!“¹⁵⁸

K milým se dívky hlásily ochotně, avšak za svou touhu vdát se a mít manžela se styděly, což jim Sonnenfels ústy Eleonory vyčítá.¹⁵⁹ Na manželství se měly dívky připravovat a v případě mužů by neměly setrvávat v nevědomosti po dlouhou dobu, než je nutné, protože čím dříve poznají pravidla, tím lépe budou chápat, jaké jednání je dobré a jaké špatné. Etika a její pravidla je mohla ochránit.

¹⁵⁶ Rozčarování z partnera a z jeho nevhodného vyznání je předmětem listu č. XI., kde v rámci rozhovoru Eleonora objasňuje své přítelkyni Julii, jak by měla dívka na veřejné vyznání reagovat, aby si zachovala důstojnost, ale zároveň i lásku ctitele. Viz. TAMTÉŽ, s. 95 – 104.

¹⁵⁷ V originále je používán výraz "Liebhaber", tedy milenec, což má v českém jazyce spíše pejorativní význam. Proto budou používány výrazy, které spíše vyjádří význam slova v německém jazyce. Jedná se o dvě varianty – "nápadníci", tedy všichni uchazeči o danou dívku, a "milý", jako označení člověka, ke kterému dívky chová vřelé city.

¹⁵⁸ „Hüten sie sich also wohl, den Unterschied zwischen einem Liebhaber und einem Manne zu wissen, und auf Kosten der wahren Ehrbarkeit, dem Wohlstande eine Grimasse zu machen!“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 12.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 11.

Výběr vhodného manžela byl další věcí, se kterou dívkám pomáhalo jejich okolí. Postoj k této události se objevuje v již zmíněném listu č. XIX., kde Charlottě vysvětlovala její tetička, proč je vhodné vzít si movitého, byť o dost staršího, muže. K věku nastávajícího se vyjadřovala i Eleonora ve svém příspěvku v listu č. II:

„Schvaluji, když bude obdivovatel třicet let starý: do sedmdesáti let bode čtyřicet tisíc šest set slunci na něj vycházet, a přinejmenším bude každý den jednou jeho holdování obnoveno.“¹⁶⁰

Význam této myšlenky podtrhuje fakt, že Sonnenfels byl o patnáct let starší, než jeho manželka Terezie von Hay. Oženil se s ní v roce 1763, kdy bylo Sonnenfelsovi třicet let a Terezii patnáct. Zda skutečně sám na sebe aplikoval myšlenku o vhodnosti sňatku v tomto věku, či zda se jednalo o jistou obhajobu svého sňatku, bohužel nevíme, ale můžeme se tak domnívat.

Eleonoře přišlo jako velmi zábavné jednání jejich rodičů, kteří by se nerozpakovali udat ji o dost staršímu muži.¹⁶¹ Ještě více podobná myšlenka pobavila Charlottu, o kterou se ucházel nápadník o 51 let starší, nežli ona.¹⁶²

„Můj osmašedesátiletý nápadník, s jeho zdravím jako jelen, chce ve svatební smlouvě jeho šlechetnou nezištnost také ještě kvůli tomu na světě sepsat, aby se nabídnul vrátit dědicům po smrti celý můj přínos, šperky, šaty, prádlo atd.; [...] tak se chce velkoryse zříci druhého sňatku, aby dětem nepřivedl domů žádnou macechu.“¹⁶³

¹⁶⁰ „Ich nehmen an, der Liebhaber sey dreyßig Jahre alt: bis in das siebenzigste Jahr sind vierzehntausendsechshundert Sonnen über ihn aufgegangen, und wenigstens wirder einmal jeden Tag seine Huldigung erneuert haben.“ TAMTÉŽ, s. 15.

¹⁶¹ TAMTÉŽ.

¹⁶² Charlottě bylo necelých 17 let, nápadníkovi 68 let.

¹⁶³ „Mein achtundsechzigjähriger Freyer, mit seiner Gesundheit wie ein Hirsch, will im Heyrathsvertrage seine edle Uneigennützigkeit auch noch dadurch ins Helle setzen, daß Erich anheischig macht, nach meine Tode, mein ganzes Zugebrachte, Schmuck, Kleidung, Wäsche etc. meinen rechtmäßigen Erben zurückzustellen; [...] so will er großmuthig auf eine zwyte Heirath Verzicht thun, und meinen Kindern keine Stiefmutter in das Hausführen.“ TAMTÉŽ, s. 173.

Samotný návrh takto starého nápadníka by Charlottu pobavil, ale jeho dodatek k její případné smrti ji skutečně rozveselil.

Specifický postoj pojala Charlotta i k svým budoucím dětem, o kterých se vyjádřila jako o "*malých kreaturách*",¹⁶⁴ k nelibosti své tety, které přišla podobná slova u dívky jako nevhodná.

Zesměšnění starého nápadníka je dalším ukazatelem Sonnenfelsovy představy o stáří budoucích manželů, kdy manžel neměl být stařec, který by ve své mladé manželce budil veselí, popřípadě odpor, ale naopak to měl být člověk, kterého by si měla dívky vážit. Vážnost ke svému manželovi prezentovala v týdeníku Terezie, která budí dojem šťastně vdané ženy, která v manželství našla vše, co je výchovně prezentováno dívkám. V listu č. I. dokonce prezentovala jeho názor:

*„jako půvabný básník, kterého můj manžel stále německým Catullem nazývá.“*¹⁶⁵

Obdobnou úctu ke své osobě jistě Sonnenfels očekával od své manželky. Je to tedy možná jedna z těch pravd, které chtěl Sonnenfels ženám i své manželce a švagrové přednést.¹⁶⁶

V dopise Charlotte se objevuje svatební smlouva, její vytvoření a obsah. V listech č. XXXVI. a č. XXXVII., které tvoří korespondence dvou milenců Elwerna a Talemine, je svatební smlouva též projednávána. Nejedná se však o přesné vymezení majetku, ale spíše o předběžnou dohodu, co vše od sebe navzájem v manželství očekávají. Jedná se v podstatě o vytvoření jistých pravidel a stanovení hranic jejich svobody.

Elwern ve své dopise, kde se Talemině otevřeně vyznává ze svých citů, opěvuje její krásu a předpokládá, že se bude o svou vyvolenou ve všech ohledech, tedy i

¹⁶⁴ „eine kleine Kreatur“ TAMTÉŽ.

¹⁶⁵ „was ein anmuthiger Dichter, den mein Mann immer den deutschen Catull nennet.“ TAMTÉŽ, s. 7.

¹⁶⁶ Pohled Terezie von Sonnenfels na manžela se údajně dochoval pouze v jednom dopise, který ve své studii o Sonnenfelsovi otiskl Willibald Müller. Terezie zde popisuje Sonnenfelsův vzhled a kvality. Je možné, vzhledem ke stylu dopisu, že jej vytvořil Sonnenfels sám, aby tak podpořil své vystupování. Viz. Willibald MÜLLER, *Joseph*, s. 30 – 32.

finančních starat. Jeho starost by však zahrnovala i to, co je Taleminy. Jak se však zdá, Talemina je velmi bohatá.

Od své nastávající Elwern dále očekává, že bude neustále krásná, tedy že mu bude ozdobou. Můžeme to považovat za pěkné vyjádření toho, co muži u žen obecně vnímali jako podstatné. Tedy pěkně vypadat a přinést věno. Ač se zdála být Elwernova láska upřímná, jeho návrh svatební smlouvy zcela odpovídal své době. Objevuje se nám zde tak rozpor v pohledu na ženu, pro dobu 18. století typický. Na jedné straně jistá rehabilitace postavení ženy, na straně druhé starší postoje, znehodnocující její postavení a hodnotící ji jen dle jejího pohlaví, s důrazem na vzhled, kterým má reprezentovat manžela.¹⁶⁷

Talemina oceňovala Elwernovy city, avšak k jeho postoji k jejímu majetku se ohradila a přednesla svůj postoj, na kterém si trvala:

„Budu ti tvé šaty, tvou obsluhu, tvé klenoty, vše obstarávat, všechny výdaje hradit: ty by sis neměl ruce zašpinit penězi – vůbec vám nezkušeným stvořením nejsou peníze k ničemu; vy jen laškujete. Udělám z tebe mého pána: to je tobě dost – zůstanu ale paní mých kuponů a bankovek.“¹⁶⁸

Movitá dívka, i žena, si tak měla být vědoma svého postavení, které díky svým financím měla, ale především měla být i opatrná, protože přes všechnu projevenou lásku mohla své finance snadno ztratit. Přehled nad vlastními penězi a manipulace s nimi je specifická hlavně pro měšťanské prostředí, kde ženy běžně podnikaly, pokud to bylo třeba, již od pozdního středověku.¹⁶⁹ Správa vlastních peněz šla ruku v ruce se znalostí psaní a čtení a též s jistou finanční gramotností.

¹⁶⁷ K pohledu na ženu více O. HUFTON, *Frauenleben*; D. GODINEAU, *Die Frau*, s. 321 – 328; Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010, s. 63 – 64.

¹⁶⁸ *„Ich werde dir deine Kleider, deine Bedienung, deine Kleinodien, alles besorgen, alle Ausgebende streiten: du sollst dir keine Hand mit dem Gelde beschmutzen – Uberhaupt ist euch unerfahrenen Geschöpfen das Geld nicht nütze: ihr Händelt nur. Ich mache dich zum Herrn über mich: das ist dir genüg – ich aber werde Frau über meine Cupone und Bankozetteln bleiben.“* J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 352.

¹⁶⁹ Například v kupeckých a tiskařských rodinách. Několik případů zmiňuje P. VOIT, *Encyklopedie*.

Sonnenfels tak soudil, že je žena schopná se o sebe v tomto směru, do jisté míry, postarat.

K postavení ženy v měšťanském prostředí obecně v době raného novověku více Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011.

5.5. Ženy dospělé a vdané

Ženy byla, podobně jako, dívka, formována jednotlivými příspěvky a s tím i objevujícími se charaktery. Terezii, která představuje hned několik modelů, tedy autorku, čtenářku, přítelkyni a rádkyni, zmiňovat nebudeme, protože z předchozího textu její modelace již jasně vystoupila. Zde nás zajímá především to, jaká žena měla být všeobecně.

Vedle již tolik zmiňované morálky a ctnosti byl často kladen důraz na vzhled ženy. Žena by neměla být nezdravě marnivá a sebestředná, ale zase na druhou stranu by se o sebe měla starat. Je to v přirozenosti žen snaha líbit se, jak připouští Eleonora v listu č. II:

„hledáme všechno k zalíbení se: volba našich šatů, pečlivost pro náš vzhled, tyto tajné touhy, při setkání na veřejných místech nezůstat bez pozornosti, a sto jiných věcí více [...]“¹⁷⁰

S důrazem na vzhled souvisí i čistota. Ta je jedním z předmětů tzv. orientální povídky listu č. XII., kde jsou popsány ženy v oblasti starověké Číny, které se o sebe přestaly starat a mít k sobě úctu, což od nich odehnilo všechny muže. Negativní postoj žen k sobě samým měl velké následky pro obě pohlaví, v tomto případě se mluvilo o prokletí. Ženy se nemyly a nedokázaly se na sebe podívat do zrcadla. Dívky byly zase svéhlavé, ve společnosti lehkovážné a rozpustilé a žádný muž by si takovou dívku za manželku nevybral. Prokletí bylo později zlomeno, avšak ženy by měly na tento příběh pamatovat jako na varování, co by se mohlo stát, kdyby se o sebe nestaraly. Příběh je součástí příspěvku Terezie, která na konec připojila další závažný prvek, který by podobné jednání mělo za následek – služebnictvo by si takové paní nemohlo vážit a neposlouchalo by ji.

Žena byla vzorem nejen pro své okolí, pro své děti, především dceru, ale i pro služebnictvo. Musela se dle toho tedy chovat a vypadat. Do chování ženy zasahovala

¹⁷⁰ „wir suchen alle zu gefallen: die Wahl in unserm Anzuge, Sorgfalt für unsre Gestalt, diese geheime Begierde, bey Zusammen künften, in öffentlichen Oertern nicht unbemerkt zu bleiben, und hundert andre Dinge mehr [...]“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 13.

i její zbožnost, předpokládalo by se. Přístup k Bohu byl však u některých autorů 18. století specifický, u Sonnenfelse tomu bylo nejinak.

5.6. Zbožnost ženy

Víra, respektive nevíra, v Boha, je pro týdeník *Theresie und Eleonore* v podstatě typická.

V tomto bodě odráží týdeník opět postoj autora, jehož vlastní náboženství bylo na pováženou. Sonnenfels se narodil do židovské rodiny, ovšem jeho otec se svými syny přestoupil na katolickou víru. Pravděpodobně v tomto činu a v Sonnenfelsově pozdějšímu negativnímu postoji k církvi můžeme vidět důvod jeho "absenci víry".

Sonnenfels byl v případě církve typickým osvícencem, brojícím proti dogmatům a slepému přejímání dosavadních tvrzení církve.

Když se tedy u žen snažil o jistou obrodu, je jasné, že i v otázce náboženství pracoval se svým životním postojem, zformovaným jeho dobou a výchovou.

Jednotlivé listy zmínky o Bohu sem tam obsahují. Jedná se však o vnímání Boha v spíše obecném významu. Není ani naznačeno, že by měly ženy být zbožné, chodit ke zpovědi atd. Neslučovalo by se to se Sonnenfelsovým pohledem na "Frauenzimmer", ve kterém se snažil vést ženy k používání rozumu a prolomení obecných předpokladů, které umisťovaly ženy tam, odkud se je Sonnenfels snažil dostat. Avšak nejednalo se o nic novátorského, vždy vše odpovídalo myšlenkovým tendencím jeho doby.

Pouze v jednom listu č. XXIII., je zmíněna Svatá Trojice, avšak v nenáboženském kontextu:

„*Ve jménu nejsvětější Trojice ††† Amen!*“¹⁷¹

Zmínka se objevuje v dopise, reakci, Lucie Dörnerin, jejíž zbožnost je jako u jediné postavy týdeníku takto jasně zdůrazněna.

Mimo zmíněný úryvek se v jejím příspěvku objevuje ono známé "Ve jménu Boha".

¹⁷¹ „*Im Namen der allerh. Dreyfaltigkeit, ††† Amen!*“ TAMTÉŽ, s. 211.

Lucie Dörnerin používá výše zmíněné spíše jako jazykové doplňky textu, odpovídající zavedeným dobovým formulacím, než aby měly hlubší náboženský význam. Obsah jejího dopisu se točí, jak jinak, okolo pohledu mužů a společnosti na ženy.

Zbožnost Sonnenfels přešel tímto, pro něj typickým, tématem.

5.7. Ženy - postavy v týdeníku

V týdeníku je nejčastějším modelem ženy matka. Matka tápající, zpytující či jen reagující na týdeník. Za jejich vzory můžeme považovat tajemnou L*** z listu č. III. a Sedaminu z listu č. XLVI., zmíněné při výchově dívek.

Výhradně matky měly na starosti dceru, a jak ukázal příklad Sedamine, odrazem jejich chování bylo vychování dívek.

Terezie i Eleonora se proto snažily ženám předat myšlenku jisté svobody a dohledu nad vlastním časem, protože matky mohly obdobné myšlenky předávat dále.

Žena už není odkázána jen na muže, ale může pomocí korespondence komunikovat s přítelkyněmi, s rodinou a vyměňovat si poznatky, rozebírat své starosti a řešit problémy. Výměna korespondence byla běžná ve šlechtickém prostředí, ale v měšťanském prostředí byla teprve na vzestupu.

Díky týdeníkům, které byly vesměs psány v epistolární formě, byla ukázána síla korespondence. Bez nadsázky je o korespondenci možné říci, že byla středem ženské kultury, prezentované v *Theresie und Eleonore*. Řešilo se v ní vše, co trápilo ženy. Byla nejen elegantní možností sebevyjádření, ale i prostředkem dalšího vzdělávání a zdokonalování se.

Žena se tak formovala především jako pisatelka dopisů, k čemuž odkazoval již zmiňovaný úvod autorek a postavy v něm zmíněné.¹⁷²

Kvalitní dopis vyžadoval i kvalitní náplň a dobrou jazykovou úpravu. Vytříbenost mluvy získaly ženy četbou, o kterou nejprve musely svést boj, jak je jasně řečeno ihned v listě č. I., kde Terezie svedla slovní boj s mužem skeptikem, který nepovažoval četbu ženy za něco vhodného, protože dle něj byla jejím působištěm domácnost:

„Děti slušně vychovat, udržovat domácnost v chodu, věnovat pohled čeledi, výdaje domácnosti obstarat, to musí celá být celá věda pro ženy, vaše filosofie!“¹⁷³

¹⁷² V úvodu je zmíněna jedna z nejznámějších pisatelek dopisů, Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626 – 1696), jež psala třicet let dopisy své dceři, ve kterých komentovala události týkající se dvora. Její dopisy, přibližně 1120, byly později vydány.

Zmíněný muž zastával vůči ženám a jejich úloze starší postoje, charakteristické spíše pro otce čtenářek, než pro muže v jejich věku.

Terezie zastávala nový koncept ženy a její kultury, který byl postaven do kontrastu s dosavadními postoji, opět prezentovaný oním protivným mužem:

„Vaše ženy nelistovaly v knihách, ale žily, jak se sluší. Vaše domácnost byla vám učenou zábavou a vaše knihovna sestávala z náprstku, nitě a jehly, se kterou svatební prádlo vašich dcer opravujete. Ale dnes: ovšem! Jak obrovsky se mravy našich žen uvolnily! Psát dokonce chcete! Dokonce spisovatelky být!“¹⁷⁴

Terezie i Eleonora se k autorství hrdě hlásily, stejně jako k četbě, čímž dávaly prostor dalším ženám učinit něco podobného.

Protože do týdeníku psaly většinou jen ženy, ač se jedná o umělé reakce, vystupuje tak hlavní typ ženy, kterou Sonnenfels prezentoval. Žena, čtenářka a autorka, tedy žena, která vystoupila ze stínu své domácnosti a alespoň na určitý okamžik se mohla dostat do popředí, byť jen pomocí svého dopisu.

Ženy jako autorky mohly poučovat, jako Terezie, publikovat své drobné příspěvky a rozumovat, jako Eleonora. Či mohly psát dopisy, jako tajemná L***, Charlotte, Lucie Dörnerinn, Clarine a další.

Pestrá škála postav žen a dívek v týdeníku sekundovala Terezii a Eleonoře, jejichž vzory byly pro týdeník asi nejvíce určující. Terezie byla reprezentantkou všech žen, ač ještě nebyla matkou, Eleonora prezentovala mladou a vzdělanou dívku, která měla jisté literární ambice, které plně naplňoval týdeník.

Dalšími, v týdeníku dosti výrazně vystupujícími postavami, byly již zmiňovaná L***, Charlotta a Talemina. V rámci týdeníku se samozřejmě objevilo velké

¹⁷³ „Die Kinder anständiger ziehen, das Hauswesen im Gange erhalten, das Auge auf seinem Gesinde haben, die Ausgaben der Hauswirtschaft besorgen, das muß die ganze Wissenschaft der Weiber, das muß ihre Philosophie seyn!“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 2.

¹⁷⁴ „Ihre Weiber blättern nicht in Büchern, aber sie lebten, wie sich gebühret. Ihre Haushaltung war ihr gelehrter Zeit vertreib, und ihre Bibliothek bestund in Fingerhut, Faden und Nähnadel, o mit sie die Brautwäsche Ihre Töchter zu rechtemachen. Aber heute: ja doch! wie himmeltwelt sind heute unsre Weiber von diesen so gar! so gar Schriftstellerinnen werden!“ TAMTÉŽ, s. 3.

množství postav, ale málokteré z nich byly vylíčeny tak plasticky, jako zmíněné tři dámy.

Charlotta symbolizovala rozvernou mláď, které si utahuje ze všeho a ze všech, ale svou rozverností působí v týdeníku osvěžujícím dojmem.

Talemina je o něco starší, rozumnější a klidnější, ale především má již snoubence, což jí dodává na důstojnosti. Je si velmi dobře vědoma svého postavení a dokáže si jej prosadit i před svým nastávajícím.

L*** představuje dospělou, vyrovnanou ženu, oddanou a milující matku. Z korespondence vystupuje její jemnější povaha, nechybí jí však rozhodnost a jasná představa o tom, co je správné.

Když ke zmíněným postavám připojíme postavy autorek, vyrůstá nám tak Sonnenfelsův model ženy, vyvíjející se od rozpustilé dívky až po vyrovnanou matku, mající na paměti pouze blaho své dcery, které předává to nejlepší, co jí může poskytnout skrze vzdělání a výběr vhodného partnera.

Sonnenfels pro postavy mohl nalézt inspiraci u své manželky a švagrové. S jistotou to není možné potvrdit ani vyvrátit, podobně jako je možné i nemožné hledat v jeho díle dobové pohledy na ženu. Sonnenfels totiž vždy něčím překvapil, ať už pohledem žen na sebe sama – z jeho pohledu, či přístupem k mužům, s lehkým despektem. V rámci celého díla se však jeho ženy chovají tak, jak se to od nich čekávalo. Minimálně v Sonnenfelsově případě.

6. Čtenářka a autorka

Sonnenfels kladl na četbu velký důraz, což je patrné nejen v jeho vlastním životopise,¹⁷⁵ ale i v jeho činnosti. Například jako cenzor knih mohl rozhodovat o vhodnosti a nevhodnosti konkrétních titulů a tím připravovat vhodnou literaturu pro čtenáře v monarchii.

Ženy dle Sonnenfelse číst měly. Jeho stanovisko k ženské četbě je patrné již ze záměru vydávat týdeník přímo pro ženy, který se tak automaticky stal vhodnou četbou pro ženy. Dalšími přípustnými žánry byla poezie, romány, bajky, povídky, satira.

Výběr četby byl kontrolován dvojím způsobem. V případě dospívajících dívek matkou, ženy a matky se obracely na své sečtější přítelkyně, případně vycházely z knihoven svých manželů.

Čtenářka Sonnenfelsova týdeníku měla mít širší jazykové znalosti. Mimo německy píšících současníků měly ženy číst starší francouzskou překladovou i původní literaturu. Znalost anglických románů, čtených v originále, je jasným odrazem Sonnenfelsovy doby, kdy začala nabírat na významu anglická literární produkce.¹⁷⁶

Vzhledem k latinským citátům je možné se též domnívat, že žena měla ovládat alespoň částečně latinu, případně číst překlady latinských klasiků.

Terezie se například ihned v prvním listě místě zmiňuje o své četbě Juvenalise:

„Četla jsem posměváčka Juvenala v překladu [...].“¹⁷⁷

Četba v originále byla samozřejmostí, k níž Sonnenfels nabádal v listu č. VI. opět ústy Terézie, protože překladem ztrácí původní text na půvabu:

„[...] a myslím, že je žádoucí vidět samotný originál, který v překladu musí nutně ztratit mnoho z jeho původního půvabu.“¹⁷⁸

¹⁷⁵ viz W. MÜLLER, *Josef*, s. 14.

¹⁷⁶ srov. Herbert ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 267.; H. BRANDES, *Die Entstehung*, s. 127 – 128.

¹⁷⁷ „*Ich habe den Spötter Juvenal in einer Uebersetzung gelesen.*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 5.

Od ženy se v rámci týdeníku očekávalo literární a jazykové vzdělání, které bylo však do značné míry obvyklé spíše pro šlechtické prostředí, nežli pro měšťanskou společnost.

Takto vzdělané ženy se však i v nešlechtickém prostředí objevovaly, většinou se jednalo o bohaté Židovky. Jednou z nich byla Fanny Arnstein, pruská Židovka, provdaná do Vídně, kde vedla Sonnenfelsem navštěvovaný salon.¹⁷⁹

Morální týdeníky či poezie se jako četba nezdály být problematické, ovšem v případě románů nastaly komplikace s vhodností některých titulů, které by byla vhodná jako četba zvláště pro mladé dívky. Pohled na vhodnou literaturu se v německých morálních týdenících celkově postupně vyvíjel. V průběhu let se dost zásadně změnil pohled na ženskou četbu, od mravoučné literatury až k románům a dokonce i učeným spisům, podobně jako se měnil obraz ženy a jejího vzdělávání.¹⁸⁰ Další nastupující tendencí je rozlišování literatury na mužskou a ženskou, což však v případě Sonnenfelse není téměř patrné. V jeho příspěvcích jde především o kvalitní, vhodně zvolenou četbu, rozdílnost pohlaví není v případě literatury vnímána.

¹⁷⁸ „[...] und ich denke, auch begierig seyn, das Original selbst zu sehen, das in der Uebersetzung nothwendig vieles von seiner ursprünglichen Anmuth verloren haben muss.“ TAMTĚŽ, s. 161.

¹⁷⁹ Srov. Verena von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004, s. 120.

¹⁸⁰ viz. H. BRANDES, *Die Entstehung*, s. 128.

K mravoučné literatuře např. v českém prostředí více Jana RATAJOVÁ, *Žádná ženská člověk není. Polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*, Praha 2010.

6.1. Morální týdeníky

Vhodnost morálních týdeníků jako žánru, který mohou číst ženské čtenářky, ověřil sám Sonnenfels svou vlastní tvorbou v 60. letech 18. století.

Zcela jistě nepředpokládal, že *Theresie und Eleonore* budou číst pouze ženy, jako zcela jistě nepředpokládal, že další týdeníky, např. *Der Mann ohne Vorurtheil* či *Briefe über die wienerische Schaubühne* budou číst jen muži.

V rámci týdeníku se navíc objevovala předpokládaná znalost dalších týdeníků. Zmínky o dalších týdenících je možné brát jako pobídky k četbě dalších titulů, popřípadě k obsahovému srovnání.

Vymezování se vůči ostatním týdeníkům, patrné v úvodu autorek, mohlo sloužit jako lákadlo pro další četbu:

„*Chceme se pokusit vyzkoušet, zda Theresie und Eleonore, stejně jako Jünglinge a Manne und Greise činit může: máme velkou chuť říci: zda můžeme předčít Mann ohne Vorurtheil.*“¹⁸¹

V předchozích kapitolách byla již několikrát zdůrazněna Sonnenfelsova touha říci ženám pravdu o jejich pohlaví. Nebylo však řečeno, proč vybral pro svůj záměr právě morální týdeník. Je možné se domnívat, že vzhledem k podstatě jeho myšlenek určených ženám, byly morální týdeníky se svou moralizující podstatou vhodnější, než například romány, do jisté míry v této době ještě odsuzované. Další otázkou je potom i to, zda by román dokázala napsat, popřípadě se o to vůbec pokoušel.

Výběr media nám naznačuje, že ženy s týdeníky do kontaktu přicházely. Sonnenfels by nevybral žánr, který by byl ženskou čtenářkou opomíjen. Nepravděpodobné by bylo tvrzení, směřující k Sonnenfelsově snaze přivést ženy k četbě morálních týdeníků. Především proto, že týdeníky měly v době vzniku *Theresie und Eleonore* již dlouholetou tradici a zcela jistě byly v 60. letech 18. století zaznamenány ženskými čtenářkami.

¹⁸¹ „Wir – wollen es versuchen, ob es Theresie und Eleonore dem Jünglinge und Manne und Greise gleich thun können: wir haben große Lust zu sagen: ob wir es dem Manne ohne Vorurtheil zuvorthun können.“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno. V této ukázce jsou zmiňovány dva morální týdeníky – *Jüngling a Manne und Greise*.

Čtenářkami týdeníku měly být všechny „ctnostné ženy“, neboť především pro čtenářky, žijící ctnostným životem, byly týdeníky určeny jako rádci, jako „*weibliche Lektüre*“.¹⁸²

6.2. Poezie

Četba poezie provázela každý morální týdeník, neboť na začátku jednotlivých listů, kusů, byl téměř vždy připojen citát z básně antického či dobového básníka či básničky.

Sonnenfels v *Theresie und Eleonore* citoval německé osvícenské básníky, své současníky, což je možné vidět ve světle jeho propagace německého jazyka jako literárního jazyka. Dále citoval v originále římského básníka Juvenalise, což byl obvyklý jev i v dalších týdenících, kde se básně tohoto básníky objevovaly.¹⁸³

Vysoce hodnoceni zde byli Sonnefelsovi současníci, píšící nejen poezii, jako Gleim, Uz, Gellert, Weisse.¹⁸⁴

V rámci obsahu týdeníku byly otištěny pouze dvě ucelené básně. První báseň, *Amors Geburt*, původně francouzská, byla součástí listu č. VI. a z neznámých důvodů bylo pozměněno jméno skutečného autora.

Báseň byla uvedena Terezií a zdůrazněn byl především autor, dle Terezie francouzský básník Jean Baptiste Louis Gresset¹⁸⁵:

*„jméno spisovatele vám bude, přibližně jako busta regenta kusem kovu, určitou hodnotou.“*¹⁸⁶

¹⁸² K žánrům a celkově k „*weibliche Lektüre*“ více *Medien für Frauen*, in: Ernst Fischer (ed.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700 – 1800*, München 1999, s. 45 – 61.

¹⁸³ např. [Anonymní] *Der Patriot. Zweytes Jahr*, Hamburg 1747, s. 37.

¹⁸⁴ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 71.

¹⁸⁵ Jean Baptiste Louis Gresset (1709 – 1777), byl francouzský básník a dramatik, člen *Académie française* Jeho asi nejvýznamnějším dílem je veršovaná komedie *Le Méchant*.

¹⁸⁶ „*der Name des Verfassers giebt ihnen, ungefähr wie das Brustbild des Regenten einem Stück Metalls, einen bestimmten Werth.*“ J. v. SONNENFELS, *G. S.*, s. 160.

Úvodní stať Terézie k básni obsahuje i její stručnou historii, což byl neobvyklý a do jisté míry i pracný čin v rámci týdeníku, kde spíše podobné texty proplouvaly obsahem.

Tato pracnost naznačuje fabulaci, která se, jak bylo již zmíněno, skutečně udála.

Báseň byla představena jako zatím nevytištěné, působivé dílo domnělého autora:

„Tento originál je netištěný, a byl předáván jen v rukopise z přítele na přítele. Jen skrze zvláštní náhodou se octnul v mých rukách.“¹⁸⁷

Tímto domnělým autorem měl být výše zmíněný Gresset, ve skutečnosti jím však byl Heinrich Wilhelm von Gerstenberg.¹⁸⁸ Báseň navíc vyšla již v roce 1750 v Lipsku, v Gerstenbergově sbírce *Tändeleien*.

Je možné, že Sonnenfels nezáměrně zaměnil jména dvou básníků, ač si na svých literárních znalostech zakládal? Navíc, v úvodu k básni se objevuje kritika předsudků vůči francouzskému básníkovi, který by vzhledem ke své státní příslušnosti mohl být považován za nepřátelského cizince.¹⁸⁹ Sonnenfels tak mohl reagovat na určité tendence, objevující se v jeho době, ovšem na druhou stranu se pohyboval v prostředí, kde se francouzština běžně používala a navíc ji on sám, dle svých slov, ovládal.¹⁹⁰

Význam, který byl básni *Amors Geburt* přikládán, je možné doložit pozdější reakcí Clarice v listu č. VIII:

„Francouzi! Francouzi! V překladu je dosud Amors Geburt mistrovské dílo.“¹⁹¹

¹⁸⁷ „Dieses Original ist ungedruckt, und wird nur noch in der Handschrift von Freunden an Freunde gegeben. Es ist durch einen besondern Zufall in meine Hände gerathen.“ TAMTÉŽ, s. 161.

¹⁸⁸ Heinrich Wilhelm von Gerstenberg (1737 – 1823), německý básník a kritik. Jeho tvorba byla ovlivněna všemi literárními směry, které se během jeho života v německém prostředí promítly. Viz. Käte LORENZEN, Gerstenberg, Heinrich Wilhelm von, in: Neue Deutsche Biographie 6 (1964), s. 325, <http://www.deutsche-biographie.de/pnd118690949.html>, odkaz je funkční k 14. 7. 2012.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 160 – 161.

¹⁹⁰ Sonnenfels své jazykové znalosti zmiňoval ve své autobiografii, viz. Wilibald MÜLLER, *Josef von Sonnenfels. Biographische Studie aus dem Zeitalter Aufklärung in Österreich*, Wien 1882, s. 12.

¹⁹¹ „Die Franzosen, die Franzosen! In der Uebersetzung noch ist Amors Geburt ein Meisterstück.“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 75.

I v této rekcii se Sonnenfels drží Gresseta jako autora a operuje s myšlenkou kvalitního německého překladu a původní verze. Na tomto místě je už možné předpokládat, že Sonnenfels chtěl hovořit o kvalitě originálů a překladů a pro svůj záměr se rozhodl použít *Amors Geburt*. Odpověď na otázku, proč právě zmíněnou báseň, nám předložila Clarice ve svém dopise – je to mistrovské dílo. Obsahově se však nejedná o nic převratného pro týdeník. Je to klasická báseň na antické motivy své doby.

Druhá otištěná báseň, respektive veršovaná vypravování, pocházela z dílny Sonnenfelse.

Ve svém příspěvku je zveřejnila Eleonora. "*An Clianten*", jak se veršované vypravování jmenovalo, je obsahově slabý, strukturálně kostrbatý příspěvek, ve srovnání s ostatními texty v týdeníku. Ve svém obsahu je velmi zajímavě, až skutečně nepravděpodobně, kombinuje dosavadní témata jednotlivých listů, o vše ve „*zweyfingerebreiten*“¹⁹² verších.

Objevují se zde antické postavy, jako je Zephyros, Amor, Grázie, Venuše.¹⁹³ Dále je zde zmínka o bozích,¹⁹⁴ v tomto kontextu se však jedná o antické bohy.

¹⁹² Přesný typ verše není možné jasně určit. Vzhledem ke specifickému označení je název ponechán v původním znění.

¹⁹³ „*Sich von SüßlernGöttinn!*

GrazieundVenus!

[...]

AlseinsonstGetäusche,

Wie der Hauch des Zephiros,

[...]

Amorn, unbewaffnet

Sanft, von Unschuldzärtlich.“

TAMTÉŽ, s. 303 – 305.

¹⁹⁴ „*DieserWelt, dieGötter*

UnschuldvollenMenschen

IhnzumTrostgesendet;“

TAMTÉŽ, s. 305.

Ve své podstatě se znovu jedná o poučné vypravování pro mladé dívky. Určení je zcela jasné, neboť se k autorství, podobně jako v případě dalších vypravování, hlásila Eleonora.

Celkový význam básně ovšem tkví v dodatku, který je připojen pod básní:

„Mám jednou také chuť získat zásluhy příspěvkem o jazyku, a tento příspěvek chci k tomu ještě odvodit z rakouského nářečí.“¹⁹⁵

Báseň tak není obyčejným příspěvkem, ale zcela jasným pokusem zařadit svou tvorbu do vytváření literární němčiny, za přispění rakouského nářečí, jako domácího prvku.

V habsburské monarchii byla úroveň německého jazyka znatelně lepší, než tomu bylo v polovině století, ale i tak bylo třeba německý jazyk jako literární jazyk neustále rozvíjet a pracovat s ním.

Sonnenfels sám se o to pokoušel v "*Deutsche Gesellschaft*", v rámci týdeníku do obrody jazyka zapojil i své autorky.¹⁹⁶

¹⁹⁵ „Ich habe auch einmal Lust, mich um die Sprache durch einen Beytrag verdikt zu machen, und diesen Beytrag will ich dazu noch aus der österreichischen Mundart ableiten.“ TAMTÉŽ, s. 303.

¹⁹⁶ „Sonnenfels se do reformy německého jazyka zapojil přibližně v roce 1761, kdy vznikla ve Vídni Německá společnost, která se snažila o reformu a zachování čistoty německého jazyka, jejímž předsedou se Sonnenfels stal roku 1762. Úvodní řeč, kterou pronesl při příležitosti založení společnosti 2. 1. 1761, se stala jakýmsi programovým prohlášením, které ocenil i Gottsched.“ Veronika MEZEROVÁ, *Sonnenfelsův morální týdeník pro ženy Theresie und Eleonore*, České Budějovice 2010 (=Bakalářská práce).

K dobovým rakouským příručkám, které formovaly německý jazyk, více H. ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 273 – 275.

6.3. Román

Sonnenfels vždy zaobalil téma, kterému se chtěl věnovat, do zdánlivě nevinné formy, jež měla zakrýt poučný charakter. Tento záměr se mu však nedařil, neboť jím vytvořené postavy autorek pro tento účel nebylo možné využít. Silný moralizující podtón je patrný především u Terezie, jejíž příspěvky zcela nepokrytě hodnotí, kritizují a určují správný směr. Terezie je v těchto případech sebevědomá, rozumná žena, což lze přičítat jejímu manželskému stavu a dosaženému vzdělání.

Terezie měla ve svých týdenících velký prostor pro sebereprezentaci a na základě těchto příspěvků je možná její přesná „rekonstrukce“. Jako nesmírně cenné se pro tento záměr ukazují listy č. III a č. IV, kde můžeme na Terezii nahlédnout jako na věrnou přítelkyni, sečtělou ženu a kritickou rádkyni.

V těchto listech jsou podrobeny kritice asi nejslavnější romány první poloviny 18. století – *Pamela*, *Clarissa* a *Sir Charles Grandison*.

Kritika dává příležitost nejen postavě Terezie předvést se v plné síle, ale vidíme zde jasný názor samotného autora na tento žánr literatury, který on sám jmenuje jako román. V tomto se již nejedná o čisté vytváření ženské kultury, jak je tomu v částech, které pojednávají o správné výchově mladé dívky a její četbě, nýbrž o jasný názor Sonnenfelse. Vstupujeme tak na půdu jeho výsadní působnosti, kde je možné rozeznat Sonnenfelsovu osobnost.¹⁹⁷

Na uvedené dva listy je možné nahlížet ve dvou rovinách. První rovinou je žádost matky, starající se o myšlenkový svět a správný morální vývoj dcery. Ve druhé rovině je představen Sonnenfelsův pohled na literaturu pro dospívající dívky. Oba dva pohledy budou následně přestaveny.

¹⁹⁷ Jak uvádí Herbert Zeman, Sonnenfels patřil k autorům, kteří ve svých dílech zpřístupňovali anglickou literaturu čtenářstvu habsburské monarchie, viz. H. ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 267.

6.4. Vhodné "Lektüre" pro dívky

Žádosti o radu jsou v týdeníku běžným jevem. Ve většině případů jsou žadatelkami potencionální čtenářky týdeníku, které zasílají své dopisy autorkám. V případě listu č. III. je však použit motiv soukromé korespondence Terezie, patrně pro upevnění jejího postavení morální autority v rámci týdeníku. Tím, že se na Terezii obrací o radu její přítelkyně, je tento motiv umocněn.

List č. III začíná úvodním slovem Terezie, která představuje korespondenci s přítelkyní - matkou, jejíž jméno je uvedeno pouze iniciálou L***. Celkem se jedná o šest dopisů. Dva pochází od tajemné přítelkyně, ve čtyřech dopisech odpovídala Terezie.

První dva dopisy se týkají běžných věcí, zvláště každodenního života matky a její dcery Constantiny, ale především je zde zmíněno něžné přátelství mezi Constantinou a Terezii, což objasňuje budoucí Tereziinu starost o správný duševní rozvoj její mladé přítelkyně. Matka Terezii zcela přímočaře vyzývá, aby jí s výchovou dcery byla nápomocná:

„Bud'te jí průvodkyní skrze vaše rady!“¹⁹⁸

Podobné výzvě nemůže postava vystavěna tak, jako Terezie, odolat.

Korespondence je nejen prezentací názoru na vhodnou literaturu pro mladé dívky, ale i názorným příkladem správné milující matky, která dbá o pečlivou výchovu své dcery. Výchova mladé dívky nespočívá pouze v přípravě na budoucí roli v domácnosti, ale též ve formování dívčina pohledu na lásku. Je tím míněno správného, nezkaženého pohledu, který je formován vhodnou literaturou a především jasným ohraničením toho, co je správné.

„Srdce mého dítěte je něžné – bude milovat – Chtěla bych ji tuto vášeň naučit, dokud je její srdce ještě v klidném stavu a dopřeje mi sluchu.“¹⁹⁹

¹⁹⁸ „Seyn Sie ihr eine Führerin durch ihren Rath!“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 23.

¹⁹⁹ „Das Herz meines Kindes ist zärtlich – sie Word lieben – Ich mochte sie diese Leidenschaft kennenlernen, noch da ihr Herz in dem ruhigen Stand ist, mir Gehör zu geben.“ TAMTÉŽ, s. 26 - 27.

Plán matky, jak dosáhnout tohoto poučení, je postaven na společné četbě vhodných knih:

„Constantina by měla být mou předčitatelkou, ale knihy by měly být vybrány pro ni, ne pro mě [...]. Chci tedy, aby literatury sloužila k jejímu oddechu. Nemohu toto rozhodnutí spojit zároveň s vyučováním, když ne pro rozum, pak pro srdce?“²⁰⁰

S výběrem těchto knih má pomoci Terezie, protože matka si není zcela jistá, které knihy jsou vhodné. Pro dceru jsou rozhodně dobré romány, které přesně slouží jejímu účelu. Sama vyloučila starší romány, které by svým leckdy dobrodružným obsahem jen jítřily mysl její dcery.²⁰¹ Dále se jí nezdarí vhodné romány současných německých autorů – jmenuje je zde například Gellerta.²⁰²

Jak dále uvádí, ve sbírce knih svého manžela našla romány *Clarissa*, *Pamela* a *Grandison* a Terezii žádá o pomoc, se kterým z těchto románů začít jako první, což nám zcela jistě ukazuje, že Terezie se v dobové literatuře měla orientovat. Žádost přichází zcela očekávaně a přímo, a to, co jí předchází, je dosti neuměle vytvořeno, aby mohla Terezie přejít přímo k hodnocení konkrétně těchto tří románů.

Z anglické románové produkce bylo možné vybrat i jiné romány, které vznikly během první poloviny 18. století (a výběr byl bohatý),²⁰³ ale Sonnenfels se pro svůj týdeník rozhodl zaměřit pouze na dílo Richardsona. Zaměření se na anglickou literaturu, na anglickou románovou tvorbu, je u průkopníka německého jazyka zajímavý jev, neboť by bylo možné předpokládat, že si vybere spíše německé autory.

²⁰⁰ „Constantine soll meine Vorleserin werden: aber die Bücher sollen für Sie, nicht für mich gewählt seyn. [...] Ich wollte also, daß die Literatur zu ihrer Erholung diene. Könnte diese Erholung nicht zugleich mit einem Unterrichte, wenn nicht für den Verstand, doch für das Herz verbunden seyn?“ TAMTÉŽ, s. 26.

²⁰¹ „Aber in einer Ecke zum ausfüllen, steht Arminius und Thusnelde, Banise, u. d. g. alte Romanen mehr, die zu nicht saugen, als das Hirn der Mädchen mit abentheuerlichen Entwürfen anzufüllen und weibliche Don Quiroten aus ihnen zu bilden.“ TAMTÉŽ, s. 28.

²⁰² „Gellerts Orakel und der Bruder Philippe haben die besorglichen Folgen davon zu leicht gezeichnet.“ TAMTÉŽ, s. 27.

²⁰³ Například Defoa, Swift, Fielding a další.

Tento zájem je ale možné přičítat dobové oblibě Richardsonových románů²⁰⁴ a též tomu, že v německé literatuře prozatím neshledával vhodnou literaturu pro výchovu mladých dívek. Bylo by však velmi zajímavé sledovat, jak by se Sonnenfels srovnal s romány od ženských autorek, které se začaly objevovat během druhé poloviny 18. století a dále potom s gotickými romány ze stejné doby.²⁰⁵

Poslední žádostí matky byl vytvořen prostor nejen pro zhodnocení vhodnosti žánru románu, ale především pro již zmíněnou kritiku Richardsonových románů.

²⁰⁴ V oblibě byly nejen anglické romány, ale i anglický jazyk. Ve Vídni bylo zvláště v 80. letech 18. století velmi módní navštěvovat učitele anglického jazyka. V německém intelektuálním prostředí se četly anglické romány a týdeníky, pokud možno v originále, popřípadě byly čteny překlady. Jak uvádí Herbert Zeman, anglické romány byly částečně propagovány morálními týdeníky *Klemma* a *Sonnenfelse*, srov. H. ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 267.

K proměně doporučené literatury v morálních týdenících viz H. BRANDES, *Die Entstehung*, s. 127 – 128.

²⁰⁵ Jako první gotický román je označován *Otrantský zámek* z roku 1764.

6.5. Romány - vhodná literatura pro ženy?

Prostřednictvím Terezie se Sonnenfels nevyjadřoval pouze ke konkrétním románům, ale zapojil se i do diskuze o románech všeobecně.

„V 18. století platil román za žánr zcela smyšlený, tedy fantastický a nevěrohodný. Moderní román 18. století se musel prosadit proti tomuto předsudku a rozvíjel se v opozici vůči starým románům a hrdinským knihám.“²⁰⁶

Sonnenfels se skrze matku postavil proti starším románům a hledal nové vzory. V odpovědi Terezie na dopis matky se proto nejprve objevuje obhajoba románu jako žánru. V první řadě jsou předneseny dobové námitky proti románům, zmiňující jejich škodlivost, ba až jedovatost: „*otravují srdce*“²⁰⁷ ukázkami zavrženíhodné lásky, proti kterým je vystavěna Sonnenfelsova obrana. V rámci své obrany zmiňuje francouzského biskupa, který prý psal romány. Jedná se pravděpodobně o Abbé Prévosta,²⁰⁸ jež je zde uveden jako kompetentní osoba, mající svou autoritou kněze podpořit funkci románu.

Dle Sonnenfelse romány nic zvráceného neukazují, ba naopak – v jejich rozuzlení je odměnou počestná láska. Na druhou stranu uznává, že existují škodlivé knihy označené jako román, „*učebnice škodlivé rozkoše*“.²⁰⁹ Před těmito knihami je však čtenář chráněn cenzurou, která podobné knihy zachytí a odstraní.²¹⁰

Romány jsou z výše uvedených důvodů pro dívky vhodné, ale až po procesu selekce ze strany matky. Román je tak vhodnou četbou v ruce matky, nikoli dospívající dcery.

²⁰⁶ E. BAHR, *Dějiny*, s. 45.

²⁰⁷ „*sie vergiften das Herz*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 25.

²⁰⁸ Abbé Prévost (1697 – 1763), francouzský romanopisec, autor *Manon Lescaut* (1731).

²⁰⁹ „*Lehrbücher schändlichen Wollust*“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 31.

²¹⁰ Sonnenfels sám byl, jak bylo již zmíněno, po jistou dobu cenzorem knih, viz H. REINALTER, Josef; S. KARSTENS, *Lehrer*.

6.6. Sonnenfels kontra Richardson

Před přistoupením k ústřednímu tématu listu č. IV je třeba nejprve představit předmět Sonnenfelsovy kritiky.

Samuel Richardson se proslavil vzápětí po vydání svého prvního románu v dopisech *Pamela or Virtue Rewarded* (1740). V Pamele byla hlavním motivem ženská ctnost a morálka hlavní hrdinky, která si svým ctnostným jednáním získá za manžela svého zhýralého pána, kterého přivede na správnou, morální, cestu. Druhý román v dopisech, *Clarissa Harlowe* (1747), překonal svým obsahem i slávou Pamelu, přeloženou do několika světových jazyků. Hlavní hrdinka románu utíká kvůli domluvenému sňatku z domova se svým svůdcem Lovelacem, který ji po jejich útěku svede. Clarissa i Lovelace později umírají, neboť Lovelace si po svém činu (tzn. znásilnění Clarissy) smrt zaslouží, a Clarissa je tragickou hrdinkou, pro kterou je smrt symbolem vysvobození. Richardson vytvořil morálně čistou hrdinku, která je pod tíhou okolností dohnána až ke smrti. Lovelace se rázem stal synonymem pro postavu zhýralého milence.²¹¹

Poslední román, *The History of Sir Charles Grandison* s hlavní hrdinkou Henriettou Byron, popularity prvních dvou románů nedosáhl.

I přes neúspěch posledního románu ovlivnila všechna tři díla literaturu 18. a 19. století. Richardson rozvinul tradici epistolárního románu, která byla rozvíjena a rozšířena dalšími autory – Gellertem, jenž dokonce nazval v jedné své básni Richardsona jako „svatého Richardsona“,²¹² Sophii La Roche v díle *Geschichte der*

²¹¹ Britská historička Olwen Hufton o významu Clarisse píše: „[...] in welchem die Heldin sich lieber zu Tode hungerte, als ihren Vergewaltiger zu heiraten, und damit der Größe weiblicher Keuschheit eine neue Dimension verlieh [...] Was war der Schlüssel zum Erfolg dieser Bücher? Erstens offerierten diese Werke eine Frau, die dem Mann in nicht unterlegen war – im Gegenteil, ihre Reinheit sticht vorteilhaft von seiner Bestialität ab [...] Die Frau ist zum zivilisierenden Einfluß geworden und zwingt dem Mann die richtigen Maßstäbe auf. Die Botschaften spricht dem Geist der Zeit.“

O. HUFTON, *Frauenleben*, s. 605.

²¹² E. BAHR, *Dějiny*, s. 47.

Fräuleins von Sternheim (1771 – 1772), Rousseauem a jeho *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761) a Goetheho *Die Leiden des jungen Werthers* (1774).²¹³

Čtenářská základna Richardsonových románů byla rozmanitá. Románu *Clarissa* si cenil Diderot,²¹⁴ a například v berlínském salonu Henrietty Herzové byly romány Richardsona „uctívány“.²¹⁵

„*Henriette se zanícením uctívala ctnostné hrdinky románů Angličana Richardsona a organizovala debatní kroužky, v nichž se pilně posuzovalo, zda je ztvárnění „krásné duše“ v některém konkrétním románu zdařilé.*“²¹⁶

Romány *Pamela* a *Clarissa* byly skutečně velmi populární, ať již v kladném či záporném smyslu. Zvláště rakouskému měšťanstvu vyhovovala jejich sentimentalita.²¹⁷ Této skutečnosti si byl Sonnenfels vědom, proto se pravděpodobně v módním duchu blíže věnoval těmto konkrétním románům. Ještě pravděpodobnější však je to, že potřeboval k románům vyjádřit svůj názor a co bylo vhodnější, nežli cílová skupina čtenářů románů - ženy.

Prvním románem podrobeným kritice, byla populární *Clarissa*, která Sonnenfelsovy nepřišla vhodná z několika důvodů, které budou postupně zmíněny.

Problém, který zde Sonnenfels nastínil, byla schopnost mladých dívek citového založení vnímat správně romány tohoto druhu. Richardson sice své myšlenky, na kterých je vystaven román, myslí dobře, ale nemusely by být správně pochopeny.

²¹³ P.-A. ALT, *Aufklärung*, s. 286 – 287.

²¹⁴ O. HUFTON, *Frauenleben*, s. 605.

²¹⁵ Henrietta Herzová (1764 – 1849) byla dcerou berlínského židovského lékaře Benjamina des Lemose. Její otec ji umožnil kvalitní výchovu a vzdělání, Henrietta ovládala velké množství jazyků, např. hebrejštinu, řečtinu, latinu, francouzštinu, angličtinu a italštinu, sanskrt, turečtinu a malajštinu. Wilhelm Humboldt se u ní učil hebrejštině. Henrietta byla provdaná za Markuse Herze, žáka Kanta, který ve svém domě pořádal filosofické přednášky. Vedle těchto filosofických setkání se v domě Herzových vytvořil nejprve čtenářský kroužek, později literární salon. Henriettin salon od roku 1784 podporoval hnutí Sturm und Drang. Srov. Verena von der HEYDEN-RYNSCHOVÁ, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004, s. 99 – 104.

²¹⁶ TAMTÉŽ, s. 100.

²¹⁷ Viz. H. ZEMAN, *Die österreichische Literatur*, s. 127.

Podstatným kritériem pro výběr románu je povaha dívky. V tomto případě má být vybrán vhodný román pro Constantinu, jejíž povahu nastínila její matka ve svých dopisech. Constantina je popisována jako „milé, nejmilejší dítě“,²¹⁸ jehož srdce je něžné. Dívka, pro kterou není tento druh románu vhodný, je něžného srdce, milé a milující povahy. Constantina zosobňuje uvedené vlastnosti, proto na ni může knižní postava Clarissy špatně působit.

To nás přivádí ke kritice obsahu *Clarissy*. Sonnenfelsova kritika stojí především na korespondenci, kterou Clarissa vede, dále na motivu jejího útěku s milencem a v neposlední řadě na vzhledu a povaze Lovelace, svůdce Clarissy.

Motiv útěku je složitější částí kritiky, protože zde Sonnenfels prezentuje dvě protichůdná stanoviska – čin Clarissy je zavrženíhodný, ale její situace, ve které se ocitla a kvůli které se odhodlala k útěku, budí soucit. Přesto se v tomto místě Sonnenfels obrací na matku čtenářky a jednání definitivně zavrhuje.

Clarissa není vhodná jako příklad vítězícnosti, která byla poselstvím románu. Sonnenfels ji považuje za špatný příklad. Naopak v románu *Sir Charles Grandison*, jehož hlavní hrdinka Henrietta Byron, prožívá podobný osud jako Clarissa – je unesena, ale její příběh končí šťastně. Henrietta je dle Sonnenfelse počestná dívka, která se svým únoscem morálně zápasí a tento zápas, tato hrdinka, se Sonnenfelsovi líbí.

Největší kritice je román *Clarissa* podroben kvůli zobrazení padoucha, svůdce, jako pohledného a příjemného muže. Kladný hrdina je oproti tomu vyličen za pomoci velmi chudých prostředků, které jej znevýhodňují v očích čtenářek. Sonnenfels se staví proti takovému uspořádání charakterů, protože potom dívky-čtenářky budou mít zkreslené představy o skutečných charakterech reálných mužů.

U postavy Lovelace Richardson nastínil tento kritizovaný obraz, ale vzápětí svou chybu, dle Sonnenfelse, napravil ve svém dalším románu *Sir Charles Grandison*.

Clarissa ukazuje, že muži jsou na jedné straně dobří, na druhé straně špatní, nepředkládá žádný „střed“ mezi těmito polohami. Tento mylný závěr Sonnenfels románu vytýká, protože dle něj by si dívky a ženy měly mužů vážit - jsou hlavou rodiny a především jejich srdce je dobré, proto by měli být ctěni. Muž tak má

²¹⁸ „Dieses liebe, liebste Kind,“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, s. 26.

nadřazené postavení nad ženou, ne kvůli rozumu, ale kvůli svému srdci. Clarissa toto schéma narušuje, protože nestaví muže do dobrého světla, ve kterém se skutečný muž nachází. Dívky si nadřazenost muže kvůli jeho srdci, tzn. povaze, musí uvědomovat již od dětství.

Clarissa se pro dívky nehodí a i další Richardsonův román v Sonnenfelsových očích neobstál. Pamela je nevhodná zvláště pro nemravné vztahy, které kniha popisuje. Sonnenfels-Terezie zde popisuje, že by knihu vytrhával dívkám z rukou.²¹⁹ Naopak *Sir Charles Grandison* a jeho hrdinka Henrietta Byron je vhodnou učebnicí ctnosti pro dívky, neboť Henrietta má dostatek morálky a dobrých povahových vlastností, které převažují nad jejími neřestmi.

Sonnenfels tak ukončil své hodnocení posledním Richardsonovým románem, který bývá označován jako jeho nejslabší a tematicky nejméně povedené dílo. Sonnenfels-Terezie však v tomto románu našel hrdinku, která může čtenářce představit svůj příběh, aniž by pohoršovala či uváděla čtenářku na špatnou, nectnostnou cestu.

Hlavním smyslem této kritiky není pouze přednesení Sonnenfelsovy nelibosti ke směřování příběhu Clarissy a Pamelý, ale zvláště jeho vlastní představa o vhodné literatuře pro dívky. Co by měl vhodný román představovat je možno shrnout do jednoho slova prostupujícího celou epochu osvícenství – morálku.

²¹⁹„[...] *dass ich das ganze Buch immer jedem Mädchen aus den Händen zu reißen bemüht bin.*“ TAMTÉŽ, s. 38.

7. Přátelství a přítelkyně

Další věcí, na kterou Sonnenfels kladl důraz, bylo přátelství. On sám si přátelství vážil, jak je patrné z dedikace Bornovi a jak bylo již mnohokrát zmíněno, Sonnenfelsova vlastní invence je v týdeníku jasně patrná.

V předchozí kapitole o čtenářce a autorce byla citována korespondence L*** a Terezie, která patří ke skutečně nejlepším reprezentantům Sonnenfelsovy představy přátelství mezi ženami.

L*** a její dceru Constantinu pojilo s Terezií něžné přátelství, kterého si Terezie vážila, jak vyplývá z jejích dopisů. Korespondence dále ukazuje již zmíněné silné postavení Terezie, které jí Sonnenfels vytvořil pomocí dopisů pro podpoření myšlenek.

V přátelství měla Terezie po intelektuální stránce na vrch, po lidské stránce ji překonávala jemná L***. Přátelství Terezie a Constantiny mělo nádech sesterství. Zde Terezie vystupovala jako rovnocenná, byť starší a úctyhodnější, přítelkyně.

Vzájemná úcta tak byla jedním z předpokladů dobrého přátelství.

Eleonora byla ve svých příspěvcích, kde hovořila s přítelkyněmi, leckdy moudřejší, než její přítelkyně, ale její příspěvky byl v odlišném duchu, než příspěvky Terezie.

Reprezentativní příkladem je rozhovor Eleonory s Julií v listu č. XI., kde Julie spílá svému milému Belidorovi, který jí otevřeně vyznal lásku způsobem pro Julii nevhodným.

Eleonora kontruje přítelkyni a upozorňuje ji na detaily, které Julie opomněla vzít v úvahu. Tímto způsobem Eleonora jednala – upozorňovala, vedla, kladla otázky a tím přítelkyni dovedla k rozumnému řešení. Eleonora nepotřebovala přítelkyni demonstrovat svou sílu, protože je spojovala stejná myšlenka a navíc si byly obě dvě rovny. Jak společenským postavením, tak myšlenkově.

Povýšenost byla Eleonoře, jako svobodné, byť vzdělané, dívce zatím cizí. Otázkou je, jak by Sonnenfels pracoval s postavou Eleonory potom, co by ji provdal. A především jak by se sňatek odrazil v Eleonořině přátelství.

Model falešné přítelkyně Sonnenfels představil v listech č. XXIX. a č. XXX., pojednávajících formou korespondence a rozhovoru o nevěře manžela jedné z přítelkyně, Clarine. Do textu místy vstupuje jako deus ex machina autorka textu, Terezie.

Druhou přítelkyní byla Erine, která o domnělé nevěře věděla, ale zdráhala se s ní svěřit. Skutečnou podstatu Erine již naznačuje její jméno, jako u jedné z mála postav, skutečně charakterizující její povahu. Erine tak připomíná antické Erínye, bohyně pomsty a kletby, které pronásledovaly smrtelníky za všechny hříchy.²²⁰

Clarine byl ze zjištění o manželově zničená a proto hledala útěchu u své přítelkyně. Erine ji radila skutečně zajímavě – nabádala ji, aby se manželovi pomstila stejným způsobem, k tomuto záměru jí nabídla vlastního manžela.

Téma nevěry Sonnenfels pojal na první pohled zajímavým způsobem, ale jak bylo jeho zvykem, snažil se tak vytvořit prostor pro svou hlavní myšlenku. Zde to byl vnitřní boj Clarine, která se navzdory svému pocitu zrady nemohla přenést přes svou výchovu a především přesvědčení, ač jí radila její věrná přítelkyně, u které by byl předpoklad, že myslí svou radu dobře.

Celé falešné obvinění bylo dílem Erine, která se tak chtěla dostat blíže k manželovi své přítelkyně. Rozřešení celého problému na konci listu č. XXX. v podstatě nenastalo. Přínosem těchto dvou listů bylo spíše upozornění na nebezpečí, které může pramenit i od nejlepších přítelkyň. Domnělá nevěra byla zkouškou morálky a ctnostného jednání Clarine, podobně jako Erine, která se nerozpakovala rozvíjet své pikle i za nevědomé pomoci svého manžela.

Přátelství tak nebylo jen harmonické a uctivé, rovnocenné a chápající, ale i nebezpečné, pokud jedna z přítelkyň druhé záviděla.

Přílišná důvěra v přítelkyně a opomíjení vlastního rozumu mohlo vést ke zmíněnému morálnímu i společenskému pádu. Faktem, který Sonnenfels sice neprezentuje, ale nabízí se, je, že kdyby se Clarine místo na Erine obrátila na Terezii, dostalo by se jí velké dávky ctnosti a logických předpokladů, díky kterým by se nikdy nedostala do situace, do které ji vmanipulovala Erine.

²²⁰ viz Vojtěch ZAMAROVSKÝ, *Bohové a hrdinové antických bájí*, Praha 1965, s. 98.

8. Muži v týdeníku

Prvním mužem týdeníku byl vydavatel, vystupující pravděpodobně již od prvního neknižního vydání. Vydavatel je na jednu stranu podporovatelem obou dvou autorek, na druhou stranu komentátor jejich příspěvků. Ani v tomto případě není jeho postoj negativní, ale spíše nadnesený.

Jeho postava tvoří jistou protiváhu k početným ženským postavám. Navíc jeho příspěvky zahajují a ukončují týdeník, čímž v rámci týdeníku nabyl na významu.

Terezie a Eleonora svůj postoj k mužům vyjádřily ve svém úvodu, kde se mužům chtějí přinejmenším vyrovnat, avšak jejich prostředky:

„chtěly jsme se trochu dostat mužským autorům na stopu, a naučily jsme se učené triky dělat: historické slovníky nám tuto službu udělaly.“²²¹

V dalších listech se již ženy vůči mužům silně vyhraňovaly. Muži sloužili v příspěvcích jako oponenti, jak bylo dokázáno na listu č. I., kde byl postoj muže vůči ženám toužících po četbě a psaní nechápající.

Odlíšnost obou pohlaví byla navíc podporována i jazykově. Bylo rozlišováno mezi "naším pohlavím" a "vaším pohlavím", muži byli označováni jako "*mužská stvoření*",²²² což někdy mělo skutečně pejorativní nádech, především v těch případech, kde muž představoval zpátečnického oponenta.

Celkově se zdálo, že jsou muži k ženám v týdeníku nepřející. Výjimku samozřejmě tvořil manžel Terezie a milý Eleonory. Z mužů, kteří se objevovali jako tvůrci příspěvků, byl již zmíněn Elwern, jehož postava byla využita pro koncepci manželství a manželských povinností manželů, z domnělého pohledu méně movitého muže.

Ženám přátelští byli Terander a Liante, jejichž konverzace s Alise tvořila list č. XLI. Nejednalo se o konverzaci v běžném duchu týdeníku, právě naopak. Muži zde

²²¹ „wir sind nur den männlichen Schriftstellern ein whig auf die Spur gerathen, und haben ihnen den Kunstgriff, gelehrt zu thun, abgelernt.“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, nepaginováno.

²²² "*männliche Geschöpfe*" Toto označení se v textu týdeníku objevuje velmi často, např. v listě XLVII., kde je předestřena pro týdeník typická úvaha o mužích a ženách, viz TAMTÉŽ, s. 441.

doporučovali ženě týdeník *Theresie und Eleonore* a ke konci listu dokonce spekulovali o skutečném autorství týdeníku. Terander představuje týdeníky jako módní záležitost, kterou by žena měla znát. Navíc, což je velmi úsměvné, se lehkou dávkou ironie vyjadřuje k množství týdeníků.

Postoj k mužům nebyl negativní, právě naopak. Pokud byl zmíněn případ, kde se ženy nechovala tak, jak by od ní autorky očekávaly, připojily se na stranu mužů.

Tak tomu bylo například v již zmiňovaných listech č. XII., č. II. a č. XIX., kde byla asi nejvýraznější obhajoba muže, kterou přednesla postava smyšlené korespondence. Zmíněnou postavou byla tetička, domlouvající své rozverné neteři Charlotte, aby vyslyšela nabídku velmi starého, ale movitého, nápadníka. Dle tetičky byly muži vůči ženám nepřející a nechtěli zakládat domácnosti. Z tohoto důvodu bylo těžké sehnat vhodnou partii. Mužům tento postoj ale neměla za zlé, protože zabezpečení ženy byla nákladná záležitost. Navíc byly dívky zhýčkané a pohybovaly se ve větších skupinkách, bylo proto těžké se vyjádřit. Pro ctihodnou postarší dámu bylo určující, v případě její neteře, že měl nápadník, ač téměř sedmdesátiletý, velký majetek, kterým mohl svou nastávající zaopatřit. Věk jí nepřipadal nijak určující, spíše považovala nápadníky za muže v nejlepších letech.

Představa tetičky jistě vystihuje představu mnohých rodičů a příbuzných, kteří se snažili dobře zaopatřit své dcery, neteře atd. Na druhou stranu se zde objevuje mírně dotčený pohled Charlotty, která si takto svého nápadníka nepředstavovala.

Sonnenfels v týdeníku pracoval se svou domnělou představou ženy, u které si zase domýšlel, jak smýšlí o mužích.

Předpokládal také, že ženy mají problém nalézt vhodné partnery, protože se jejich představy, podpořené literaturou, neshodují s realitou. Tak se objevují stesky autorek po ideálním vzoru v listu č. XX., kde je zmíněn Zacharia, jako literát, vytvářející klamnou představu, která neodpovídala realitě:

„Proč existuje tak málo přátelských mužů? A – nemůžu také za mé pohlaví předstírat: proč existuje tak málo přátelských žen?“²²³

²²³ „Warum giebt es so whig verbindliche Männer? und – ich kann auch meinem Geschlechte nicht heucheln: warum giebt es so whig verbindliche Frauen?“ J. v. SONNENFELS, *Theresie*, G. S., s. 287.

9. Závěr

Muž přátelský ženám byl sám Sonnenfels. Zakládal si na své domnělém porozumění, na kterém postavil celý týdeník. To, co v týdeníku vytvořil, je obtížné celkově ohodnotit vzhledem k obsahové pestrosti jednotlivých listů.

Především je v rámci týdeníku rozdílná jazyková úroveň, která vesměs odpovídá jednotlivým příspěvkům. Sonnenfels očividně pracoval s tím, že ženy mají nižší úroveň spisovné němčiny a s tím souvisí i těžkopádnost některých příspěvků.

Sonnenfelsovou specialitou byla dále fabulace. Není zde myšleno vytvoření postav autorek a jejich přítelkyň, ale spíše výpovědní hodnota jednotlivých příspěvků.

S oblibou měnil postoje jednotlivých postav v rychlém sledu, čímž leckdy znemožnil čtenáři zaujmout jasné stanovisko. Možná, že to bylo jeho cílem, nebo tím, jak celkově pracoval s týdeníkem. Ve výsledku však znesnadnil, do jisté míry, práci badateli.

V původních konceptech diplomové práce se objevila myšlenka srovnat obsah *Theresie und Eleonore* tematicky podobnými týdeníky, především s „*Die vernünftigen Tadlerinnen*“. Od té myšlenky se posléze upustilo, protože byla dána přednost Sonnenfelsově vlastnímu pohledu a vlastním invencím, které činí morální týdeník jedinečným. Snahou nebylo dokázat, že Sonnenfels vybočoval z řady a čím, ale spíše ukázat, jak se on sám v žánru morálních týdeníků dokázal uchytit a za pomoci jakých prostředků. Promítání vlastních postojů a myšlenek je pro morální týdeníky typické, vzhledem k jejich určení a autorství tomu nemohlo být jinak.

Při práci se Sonnenfelsovým týdeníkem bylo podstatné vzít v úvahu, že s ním blíže pracovalo pouze několik badatelů, respektive badatelek, a tím byl vytvářen pohled, který může být v budoucnu přehodnocen, při srovnání se Sonnenfelsovým dílem všeobecně, či pokud by se objevily archivní materiály, které by dokazovaly odlišný pohled na autorství týdeníku.

Důležitou roli při studiu *Theresie und Eleonore* hrála doba vzniku týdeníků. Helga Brandes hodnotila dobu,²²⁴ ve které Sonnenfels psal, z pohledu německého osvícenství a tak se nutně objevují rozpory mezi tím, co uvádí jako platné pro německé prostředí, a mezi tím, co obsahuje *Theresie und Eleonore*, tedy týdeník z prostředí rakouského.

Sonnenfels byl svým založením opravdu mužem 18. století, včetně pohledu na ženy. Ač se mohou některé jeho postoje zdát jako pokrokové, ve skutečnosti přesně zapadaly do jeho doby, již myšlenková pestrost je předmětem práce mnoha badatelů. Jen u jedné činnosti žen mu můžeme ponechat vlastní vliv, a to u četby, kterou ve svém díle celkově propagoval.

V týdeníku se tak objevuje polarizace pohlaví, dost silně patrná nejen z obsahu jednotlivých listů, ale především z používaných výrazů, zmíněných v předchozí kapitole. Ženy a muži si v týdeníku uvědomovali své rozdíly a jasně se vůči sobě vymezovali. Především za pomoci konfliktních situací.

S čím však s Helgou Brandes nelze souhlasit, je postupné přesouvání ženy do domácnosti, tedy do – pro 19. století typické – soukromé sféry.²²⁵

Sonnenfelsův týdeník vznikl oproti týdeníkům z německých oblastí se zpožděním. To bylo dáno pomalejším pronikáním myšlenek do Habsburské monarchie. Zbytek Evropy měl v případě morálních týdeníků velký náskok, který se Sonnenfelsovi podařilo částečně dohnat během několika let vhodně vybranými tématy týdeníků.

Sonnenfels ženu naopak posouval. Sice ne z kuchyně do širého světa, ale posouval ji spíše v intelektuální rovině, od myšlenek na domácnost k četbě a sebevzdělání se, ovšem v mezích vhodnosti.

V týdeníku se představila celá plejáda žen, které si neuvědomovaly samy sebe, autorky jim však ochotně pomohly a navíc ještě poradily s tím, co je vhodné a co již ne. Představa ženy o sobě samé souvisela s konceptem uměle vytvořené ženské kultury. Tedy kultury, kterou ženám vytvářeli muži a posléze ji prezentovali, zvláště v literatuře. Byla tak vytvořena představa o chování ženy, o její korespondenci,

²²⁴ Viz. H. BRANDES, *Der Wandel*, s. 49 – 50.

²²⁵ TAMTÉŽ, s. 57 – 64.

přátelství, četbě a vnímání rozdílu mezi mužem a ženou, mezi morálním a neřestným.

Pro vytvoření ženské kultury bylo třeba nejprve vymodelovat vhodné reprezentantky, které by odpovídaly myšlenkám autora. Sonnenfels tak využil svou manželku a její sestru, z jejich osobností sestavil postavy vhodné pro týdeník a začal se, nejprve anonymně, prezentovat jako muž znalý žen a jejich myšlení.

Vzhledem k obsahové pestrosti, zahrnující především množství postav, byly v diplomové práci uměle vytvořeny jednotlivé modely žen a dávek, které se však nutně prolínají, jako se prolíná děj týdeníku. Ženám v rámci jejich kultury představil systém hodnot, platný v podstatě pro ženu každého věku. Žena tak neměla být marnivá a sebestředná, protože to jasně vede k povrchnosti a nereálnému vidění světa, který je v jejích očích sestaven jen z mužů, kteří ji obdivují. Naopak by měla být čistotná a starat se o svůj vzhled v mezích přijatelných pro její okolí.

Rozumná žena si je dobře vědoma hranic slušného chování a jednání, stejně jako si uvědomuje samu sebe jako příslušnici ženského pohlaví. Na příslušnost ke svému pohlaví kladl Sonnenfels velký důraz v každém listu týdeníku. Žena je ženou právě díky svým vlastnostem, půvabu a svému vzdělání. Především svým vzděláním, dalo by se říci. Vzdělání, posilované četbou, formovalo charakter a určovalo postavení ve společnosti. V popředí u žen stojí především důstojnost, která je dána moudrostí, nikoli věkem.

U mladých dívek Sonnenfelsovi nevadila rozpustilost, odpovídající věku dívky. Nejvíce si však u dívek cenil rozumnosti, nezkaženosti a čistého srdce, neovlivněného špatnými city. Dívka jako Constantina z listu č. III.

Z týdeníku tak vystoupila žena vzdělaná, uvědomující si vlastní společenské postavení, morální hodnoty a pevné postoje, na kterých si trvá v každé situaci. Do kontrastu k pevné morálce a vytříbeným morálním postojům byl někdy přidán muž, nahlodávající tento koncept, či vypravování, varující před možným pádem ženy.

Pro pochopení morálních týdeníků celkově, byly v první polovině práce předneseny stručné dějiny žánru se základními prvky, ovlivňujícími od základu všechny morální týdeníky.

V další části se představila formální úprava týdeníku *Theresie und Eleonore*, jeho jednotlivá vydání, postavy, použité literární žánry atd.

Cílem tak bylo uchopit týdeník celkově, bez vynechání prvků, kterým sám Sonnenfels mohl věnovat pozornost.

Centrální část potom tvořila Sonnenfelsova již tolik zmiňovaná představa ženy, dívky a ženské kultury.

Záměrem práce nebylo, jak bylo již řečeno, Sonnenfelse povyšovat na neobvyklého autora, spíše upozornit na jeho vlastní myšlení, které se v týdeníku leckdy silně odráželo a tím z něj vytvářelo předmět výpovědní hodnoty.

Sonnenfels je možné hodnotit jako originálního autora, s osobitým pohledem na některé skutečnosti jeho doby. Proto pro studium týdeníku bylo třeba znát Sonnenfelsův život a významné události v něm, které týdeník zcela jistě ovlivnily.

Sonnenfelsovo vzdělání, působení ve Vídni, sňatek s Terezií a pobyt jejích sester v Sonnenfelsově domácnosti, to vše se v týdeníku odráželo, pouze bylo třeba jednotlivé "odrazy" nalézt.

Interpretačně není týdeník vyčerpán. Zvláště, pokud bude invence jeho autora srovnána s morálními týdeníky jiných autorů, zcela jistě se potom objeví nové skutečnosti.

Seznam literatury

Staré tisky

Ignaz de Luca, *Das gelehrte Österreich*, Wien 1778.

[Joseph von SONNENFELS] *Theresie und Eleonore*, Wien 1767.

Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore*, Leipzig 1769.

Joseph von SONNENFELS, *Theresie und Eleonore*, Frankfurt – Leipzig 1773.

Joseph von SONNENFELS, *Gesammelte Schriften*, sv. 4, Wien 1784.

Sekundární literatura

Peter-André ALT, *Aufklärung*, Stuttgart 2007.

Philippe ARIES – Roger CHARTIER (edd.), *Geschichte des privaten Lebens, Von Renaissance zur Aufklärung*, Frankfurt a. M. 1991.

Jane AUSTENOVÁ, *Opatství Northanger*, Praha 2008.

Ehrhard BAHN (ed.), *Dějiny německé literatury 2. Od osvícenství k době předbřeznové*, Praha 2006.

Helga BRANDES, *Die Entstehung eines weiblichen Lesepublikums im 18. Jahrhundert. Von den Frauenzimmerbibliotheken zu den literarischen Damengesellschaften*, in: Paul Goetsch (ed.), *Lesen und Schreiben im 17. und 18. Jahrhundert. Studien zu ihrer Bewertung in Deutschland, England, Frankreich*, Tübingen 1994, s. 125 – 135.

Helga BRANDES, *Moralische Wochenschriften*, in: Ernst Fischer (ed.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700 – 1800*, München 1999, s. 225 – 232.

Helga BRANDES, *Der Wandel des Frauenbildes in den deutschen Moralischen Wochenschriften. Vom aufgeklärten Frauenzimmer zur schönen Weiblichkeit*, in: Wolfgang Frühwald - Alberto Martino (edd.), *Zwischen Aufklärung und Restauration – Sozialer Wandel in der Literatur (1700 - 1848)*, Tübingen 1989, s. 49 – 54.

Helga BRANDES, *Die Zeitschrift im 18. Jahrhundert und die Diskurse der Geschlechter*, *Das Achtzehnte Jahrhundert. Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhundert* 29, Wolfenbüttel 2005, č. 2, s. 179 – 191.

Christiane BROKMANN-NOOREN, *Weibliche Bildung im 18. Jahrhundert. „gelehrtes Frauenzimmer“ und „gefällige Gattin“*, Oldenburg 1994, s. 105 – 159.

Iris BUBENIK-BAUER – Ute SCHALZ-LAURENZE, *Frauen in der Aufklärung. „ihr werten Frauenzimmer, auf!“*, Frankfurt a. M. 1995

Peter BURKE, *Co je kulturní historie?* Praha 2011.

Peter BURKE, *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*, Praha 2007.

Ivo CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010.

Hardin CRAIG, *Dějiny anglické literatury. Část druhá*, Praha 1963.

Ute DANIEL, *Kompedium Kulturgeschichte. Theorien, Praxis, Schlüsselwörter*, Frankfurt am Main 2006.

Klaus-Dieter ERTLER, *Tugend und Vernunft in der Presse der spanischen Aufklärung - El Censor*, Tübingen 2004.

Ernst FISCHER (ed.), *Von Almanach bis Zeitung. Ein Handbuch der Medien in Deutschland 1700 – 1800*, München 1999.

Dominique GODINEAU, *Die Frau der Aufklärung*, in: Michele Vovelle, *Der Mensch der Aufklärung*, Essen 2004

Paul GOETSCH (ed.), *Lesen und Schreiben im 17. und 18. Jahrhundert. Studien zu ihrer Bewertung in Deutschland, England, Frankreich*, Tübingen 1994.

Stephen GREENBLATT (ed.), *The Norton anthology of English Literature. Volume I*, New York, 2006

Jürgen HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha 2000.

Robert HERRMANN, *Die moralische Wochenschriften Wiens im 18. Jahrhundert (1749 – 1788). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte öffentlicher Kommunikation*, Phil. Diss., Wien 1987.

Verena von der HEYDEN-RYNSCH, *Evropské salony. Vrcholy zaniklé ženské kultury*, Jinočany 2004.

Olwen HUFTON, *Frauenleben. Eine europäische Geschichte 1500 – 1800*, Frankfurt a. M. 2002.

Roger CHARTIER, *Texts Printing, Readings*, in: Lynn Hunt (ed.), *The new cultural history*, Berkeley – Los Angeles – London 1989.

Simon KARSTENS, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels*, Wien – Köln – Weimar 2011.

Joachim KIRCHNER, *Die Grundlage des deutschen Zeitschriftenwesens, mit einer Gesamtbibliographie der deutsche Zeitschriften bis zum Jahre 1790*, Leipzig 1928, 1931.

Franz KOPETZKY, *Josef und Franz Sonnenfels. Das Leben und Wirken eines edlen Brüderpaares*, Wien 1882.

Arnošt KRAUS, *Pražské časopisy 1770 – 1774 a české probuzení*, Praha 1909.

Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770 – 1810*, Brno 2006.

Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

J. H. LOBBAN, *Addison. Selections from The Spectator*, Cambridge 1952.

Wolfgang MARTENS, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutsche moralische Wochenschriften*, Stuttgart 1971.

Helga MEISE, *Die Unschuld und die Schrift. Deutsche Frauenromane im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1992.

Helga MEISE, *Kommunikation und Information im urbanen Raum: Die Prager Moralischen Wochenschriften 1770 – 1785*, in: Johannes Frimmel – Michael Wögerbauer (edd.), *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden 2009, s. 357 – 370.

Robert MILES, *Jane Austenová*, Brno 2009.

Willibald MÜLLER, *Johann Leopold von Hay. Ein biographischer Beitrag zur Geschichte der josefinischen Kirchenpolitik*, Wien 1892.

Willibald MÜLLER, *Josef von Sonnenfels. Biographische Studie aus dem Zeitalter*

Aufklärung in Österreich, Wien 1882.

Regina NÖRTEMANN, *Schwache Werkzeuge als öffentliche Richterinnen. Zur fiktiven weiblichen Herausgeber- und Verfasserschaft in Moralischen Wochenschriften des 18. Jahrhunderts*, Archiv für Kulturgeschichte 72, 1990, s. 381 – 404.

Claudia OPITZ (ed.), *Tugend, Vernunft und Gefühl*, Münster 2000.

Robert E. PRUZ, *Geschichte den deutsche Journalismus. Zum ersten Mal vollständig aus den Quellen gearbeitet*, Hannover 1845.

Helmut REINALTER (ed.), *Joseph von Sonnenfels*, Wien 1988.

Hermann ROLLET (ed.), *Briefe von Sonnenfels. Als Beitrag zu seiner Biographie*, Wien 1784.

Joan Wallach SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *American Historical Review* 91, 1986, č. 5, s. 1053-75.

Marjem SCHLEIEN, *Die moralische Wochenschriften des Freiherrn Joseph von Sonnenfels*, Phil. Diss., Wien 1936.

Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, *Vysoký státní úředník a reformátor. Příklad Josepha von Sonnenfelse*, in: Jíří Malíř a kol., *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. Století*, Brno 2008.

Rudolf STÖBER, *Deutsche Pressegeschichte. Einführung, Systematig, Glossar*, Konstanz 2000.

Zdeněk STRÍBRNÝ, *Dějiny anglické literatury I.*, Praha 1987.

Victor TAPIÉ, *Marie Terezie a Evropa*, Praha 1997.

Karl VOCELKA, *Österreichische Geschichte 1699-1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 2001.

Petr VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod*, Praha 2006.

Merry E. WIESNER, *Women and gender in early modern Europe*, Cambridge 2000.

Gero von WILPERT, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart 2001.

Internetové zdroje

<http://www.ieg-ego.eu/de/threads/modelle-und-stereotypen/anglophilie/klaus-dieter-ertler-moralische-wochenschriften>, odkaz je funkční k 15. 3. 2012.

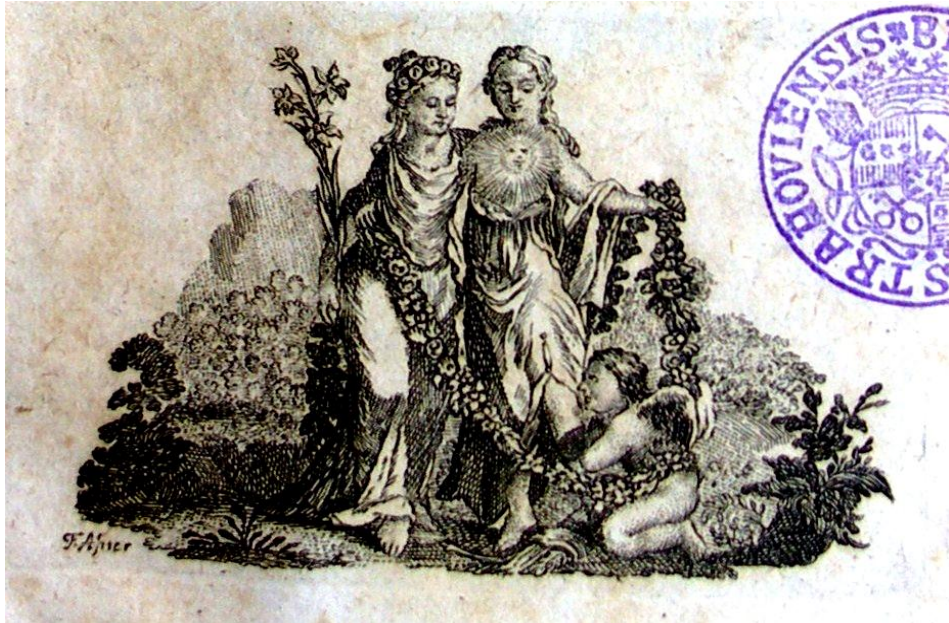
<http://history.fas.harvard.edu/people/faculty/documents/pgordon-whatisintellhist.pdf>,
ze odkaz je funkční k 19. 7. 2012.

<http://www.enotes.com/catherine-great-criticism/catherine-great/introduction>, odkaz
je funkční k 21. 7. 2012.

Přílohy

Obr. č. 1. a 2. Josef von Sonnenfels

Obr. č. 3. Detail viněty titulního listu vydání z let 1769 a 1773.